FÉNYES LÁSZLÓ
VÉDŐBESZÉDE
A TISZA-PERBEN.

A FORRADALOM OKAI
ÉS A
TISZA-BÜNPER VÁDJA.

LÖBLOVITZ ANDOR, BUDAPEST
1922.

Friedmann-nyomda, Budapest

ELŐSZÓ.

Huszonnyolc esztendős közéleti multam után 1919 év október havában, az érdekek és az ezek szerint igazodó politikai szenvedelmek tombolása közben meggyanusitottak, hogy gyilkosokat uszitottam és béreltem fel gr. Tisza István ellen. 1919 november 24-én e főben járó bűn gyanujával illetve le is tartóztattak.

Egy esztendei vizsgálat után dr. Váry Albert kir. főügyész vádirata alapján helyeztek vád alá, de már nem felbujtás, hanem bűnrészesség cimén. Megint egy félév telt el, mire megkezdték a főtárgyalást, — akkortájt nem háborodtak fel olyan nagyon „az esetleges ártatlanok hosszu ideig tartó vizsgálati fogsága“ miatt, mint most divat a felháborodás, amikor e sorok iródnak.

1921 április hó 12-én végre a biróság és igy a közvélemény elé léphettem. Biráim a következők voltak: Dr. Gadó István, kir. táblai biró, nagybecskereki törvényszéki elnök, a tanács elnöke, dr. Moyzer Imre szavazó, dr. Schadl Ernő előadó biró, Scheszták Lajos és Igyártó István pótbirák. A vádat dr. Szilassy Pál kir. főügyészhelyettes képviselte, dr. Nagy Péter és dr. Morócza Dénes kir. ügyészek

segédletével. A főtárgyalási anyag a tanács előtt fekvő jegyzőkönyvekben 81 kilogrammnyi fizikai sullyal volt lefektetve; a bilincs, amit a fogházügyész olykor minden indokolás nélkül kezemre rakatott, lényegesen kisebb sulyu volt.

Dr. Szilassy Pál kir. főügyészhelyettes szeptember 2., 3. és 5-én tartott háromnapos beszédében ismét visszafordította vádját a felbujtásra, amely a Btk. 278. §-a szerint kötél általi halállal büntetendő.

A védők szavai után a vádlottakra, reám szeptember 7-én délben került a sor, két napig voltam kénytelen beszélni, nem annyira a büntett miatt emelt konkrét vád ellen, mint inkább a kir. ügyész ama konkrét vád nélküli állitásával kellett foglalkozni, amelyek a forradalom okaira vonatkoztak. Ez utóbbi kontroverz kérdésben a bíróság nem hallathatta igazságtevő szavát, mert a bíróság csak konkrét vád tárgyában hozhat ítéletet.

A gyilkosságra való felbujtás vádjában október hó 5-én hirdette ki dr. Gadó István elnök a Tanács ítéletét. Ez az ítélet ártatlanságomat deklarálta, kimondván akkor még csak szóval kihirdetett indokolásában azt is: *„A bíróság elégtétellel tartozik Fényes Lászlónak, mert a vád azt sem tudta bizonyitani, hogy Fényes László csak tudott volna is a büntényről“.*

Miután Szilassy kir. főügyészhelyettes még felebbezését jelentette be, az ítélet elhangzása órájában szabadon is bocsátottak. Hét hét hiján két esztendeig voltam vizsgálati fogságban.

Ezzel az adatok felsorolása tekintetében eleget is tettem kötelességemnek s ha e száraz adatok kap-

csak a jóérzésü emberekben az a kérdés merül fel: nos, és az ártatlanul való vádoltatás és a perrendtartásellenes, fütetlen magánzárkában, lakat alatt eltöltött két esztendős fogság az itélettel ki van-e egyenlilve, — ezeknek ismét csak egyszerü tényekkel felelek. Nem én vagyok az első és fájdalom nem az utolsó, aki mások büneiért szenved. Fizetni kell azért is az életben, ha valaki azt a luxust engedi meg magának, hogy mindig azt mondja, amit tud és amit gondol. A belső öntudatért is meg kell fizetni. Tudom, harminc éves tapasztalatból ismerem, hogy kellemetlen vagyok a mindenkori hatalom urainak: ahányszor ez idő alatt regime változás volt, engem mindig pörbe fogtak, ilyen vagy olyan cimen. Már csomagolok az uj rendszer részére. 1919-ben plakátokat és nyilvános botrányokat rendeztek ellenem, majd nyakamba akasztották a gyilkosság vádját, mert első voltam, aki — sajtó akkor nem lévén — egy nyilt levélben szólaltam fel az embertelenségek ellen. Felforgató forradalmárnak, gyilkosnak, nemzet szerencsétlenségének piszkoltak végig azok a minden hatalmat kiszolgáló tintakulik, akiknek erkölcstelenségét majd három évtizeden át ostoroztam. Emlékezzenek reá e könyv olvasói: leszek én még ezeknek a papirjain reakciós satöbbi is, holott nem az én utam, az övék görbül minduntalan.

De köszönettel tartozom azoknak az uraknak, akik kimesterkedték hajszájukkal két esztendős fogságomat. A zárka magányában rajtuk tanultam meg mosolyogni. Huszonnyolc esztendőn át én csak a mások bajával foglalkoztam s ezekkel a terhekkel bensőmben igazán nem szoktam meg a mosolygást. Ott benn, két esztendeig volt időm a magam belső dolgaival is fog-

lalkozni s kiérett bennem a mosolygás. Ezt nekik köszönhetem.

Még csak arról kell szólanom, mi inditott reá, hogy védelmemet könyv alakjában a nyilvánosság részére közzétegyem.

A vádat képviselő királyi ügyész ur adta hozzá az ötletet. Két évig tartottak főbenjáró bün vádja alatt fogságban. Akkor a bíróság felmentett. Ennek utánna, nyomtatvány utján terjesztve, megjelenik a vádbeszéd, amint azt az ügyész ellenem felállitotta. Ugyebár, alig járok messze a méltányosságtól, ha ugy gondolkodom: *a fölmentett* vádlottról necsak a vád, hanem a védelem is forogjon közkézen, azt is tegyék el itt-ott, akinek az objektivitása ezt igy akarja. Annál inkább, mert hiszen ellenem voltaképen két vád volt. Az egyik perrendszerüen emelve: gyilkosság miatt. Ebben döntött a bíróság. A második vád: izgatás, lázadás, forradalom, hazaárulás és mimás büncselekmények voltak, de csak szóbeszédben és szerte az országban: ujságok utján, konkrét vád nélkül, ebben tehát nem is dönthetett a bíróság.

Ennek az utóbbi vádnak a közéletben való védelem nélküli elhintését még sem engedhetem meg. Nem magamért, hanem a nemzet igazáért, annak a forradalmi korszaknak becsületes nemzeti törekvése miatt. Én a magam, immár harminc esztendős közéleti munkájában annyi bizonyságot tettem magyarságomról, hogy személyemnek nincsen szüksége védelemre. Senkitől ebben az országban nem tanulok hazaszeretetet. Szeretem magyar fajtámat, anélkül, hogy másokét gyűlölném. Nem az ünnepségeken és szónoki frázisokkal szeretem a magyar föld népét és

minden embertársamat, hanem szürke hétköznapjaikon, amikor verejtékeznek és könnyeznek, ami az ő erényük és szeretem hibáikkal együtt, ami a mi bűnünk. A világháboruban nem a törzskaroknál és nem a sajtóhadiszálláson voltam, hanem: mint polgárember a rajvonalban, hideg krumplileves mellett, a bakákkal együtt, a sebesültek és haldoklók közt. És a kommun borzalmai alatt sem idegen állampolgárnak nem nosztrifikáltattam magam, sem wieni orfeumkban nem szőttem hatalmi terveket, hanem itthon a Lenin-fiuk mindenféle börtönében szenvedtem a többiekkel. Rólam ezek eddig sehol nem voltak közhirré téve, a két esztendő gyanusitásaival, a sajtó piszkolódásaival szemben védőbeszédem nyomán hát hadd legyenek ezek is lerögzitve.

Ki kell itt emelnem, hogy védőbeszédembe, amelyet a főtárgyalás végén mondtam el — s amelyet emlékezetből diktáltam le, mert beszédet előre leirni nem szoktam — beletettem azokat a részeket is, amelyeket a főtárgyalás folyamán, kihallgatásomkor, vagy az egyes tanuvallomások után mondtam el igazam mellett. Igy adja e könyv az egész védelmet.

Budapest, 1921. december hó.

Fényes László.

Nagyságos Elnök Ur!

Tekintetes Biró Urak!

Azzal, amit mondanom kell: készen voltam már akkor, amikor két esztendővel ezelőtt letartóztattak és igy e percben is megfelelhetek Elnök Ur Őnagysága felhivásának, amikor nem remélt időben kerül reám a szólás joga.

Azokat amiket mondani fogok, egyaránt a régi és az uj Irástudók rendelkezése szerint óhajtom előadni. Igyekezni fogok nevezetesen a modern Törvénytevések Könyvének, a Bünvádi Perrendtartásnak 319. szakasza által megjelölt határok között mozogni. Egyebekben pedig, amiket mondani óhajtok, azokra a Könyvek Könyvének, az Evangéliumnak utmutatása lebeg a szemem előtt: *„Ha pediglen a Hatalmasok eleibe vitettek, hogy ott megitéltessetek, ne legyetek szorgalmatosak a felől, miféleképen beszélnétek ott Nékiek. Bizony mondom Néktek, a Ti igazságtok utat vészen az Igazak elméihez, valamerre azok találtatnak“*. Valahogyan igy szól az Irás. Bizony régen volt már, amikor e szavakat olvastam, de a bennük rejlő nagy tanitás, a hitnek szava még ma is, — életem

annyi viszontagsága után — erősen él bennem. Ezek szerint fogok szólani.

Illően bocsánatot kérek tehát, ha beszédemben a szavak virágos kertjének ama remekbe kötött csokrétái, amilyenekben itt a Királyi Ügyész Ur beszédében alkalmunk volt gyönyörködni, hiányozni fognak. Felfakadó gondolataim autodidakták. Az én utaim egyébként is nem annyira diszkertek felé vezettek. Az én utaim legfölebb ha özvegyek rezedája, hősi halottak violája, árvácskák közé vittek és ha ezeket az emlékezés iszalagjával összekötném, félek, hogy hangom izzóvá válnék és akkor — mi lesz a 319. §-al?

A témák adva vannak. Politikai gyilkossággal vádoltatom és a hazaárulás gyanujának ostorával ostoroztatom. Ehhez képest *beszélnem kell a háboru és a forradalom valódi okairól*, amelyek Tisza István meggyilkoltatásának hátteréül állanak előttünk. Kérem a tekintetes Bíróságot, hallgasson meg türelemmel. Ha talán itt-ott messze is megyek okfejtéseimben, meg méltóztatik látni, hogy minden idegszál, amit nemzetünk életéből előhozok, benne rezeg az októberi forradalomban. Ezeknek föltárása után fogok áttérni a forradalom eseményeire, ezzel kapcsolatosan az én szerepemre. Mindezek keretében felelni akarok a Királyi Ügyész Ur állitásaira és vádjaira, mert hiszen a Királyi Ügyész ur azt a kérdést állitotta fel e teremben: kik okozták a forradalmat és ezzel az ország szerencsétlenségét? Kérdezvén, az Ügyész Ur egy könnyü gesztussal reám mutatott, mondván, hogy „hiddeg ésszel és forró szivvel" állitottam a tennivalókat a forradalomban résztvevő emberek elé. Nos tekintetes Biró Urak, az Ügyész Urnak ezt az egy adatát

én magam fogom igazolni. Igen, hideg ésszel és forró szivvel mutattam reá mindig a bajokra és a tennivalókra, most is hideg ésszel és lelkem minden forró érzésével fogok beszélni a forradalom okairól és az ország szerencsétlen összeomlásának okairól. Tartozom ezzel a magam és minden magyar ember igazának.

Az életben mindenért fizetni kell.

Mielőtt az okok sorozatát felvonultatnám, engedje meg a Tekintetes Törvényszék, hogy egy általános tételt állitsak fel, amelynek igazát ám birálják el: *ugy az egyének, mint a nemzetek életében mindenért meg kell fizetni és elmulasztani sem lehet semmit büntetlenül.* A történelem e nézőpontjára fölállitott távcső elé idézem a mult napokban szólt védő urakat is, akik a maguk elfoglalt pártállása szerint igyekeztek a forradalom okait kiméricskélni. Nem, igen tisztelt Uraim, a nemzet életében is bármely eseményt meg akarunk birálni, tehát ha az okozatot górcső alá vesszük, olyan mélyen kell visszamenni a szülőokokban, amilyen messze csak fel tudjuk deriteni a való tényállást.

Kezdem tehát. Magyarország négyszáz éve az osztrák császársághoz volt csatolva, hübérese és gyarmata volt az osztrák császárnak és a császári ház dominiumának, Ausztriának. Volt nehányszor alkalom megszabadulni tőlük, *a nemzet küzdelme mindig erre irányult. És mindig levertek bennünket, sokszor saját fiaink széthuzásával.* Tekintetes Biró Urak, ime itt következik tételemnek mindjárt első igazsága: büntetlenül nem lehetett összecsatolva lenni az osztrák

császársággal. Ez a négyszáz éves összekötöttségünk idézte elő nemzeti és szociális állapotainkat, ez vonta maga után, hogy minden érdek és cél nélkül belemenjünk a háboruba. Ebből következett azután az ország összeomlása, az ország területének borzalmas megcsonkitása. *Amit négyszáz év előtt tettünk, azt a váltót, amit négyszáz évvel ezelőtt irtunk alá s amelyet, drága kamatjait fizetve, mindig prolongáltunk, mondom, ezt a váltót 1918 október végén prezentálta a sors és végrehajtotta rajtunk.* Ha az Ügyész Ur kutatja e perben, hogy mi okozta az ország összeomlását és területi integritásunk elvesztését, akkor ne egyes emberek tettét keresse, noha én a magam cselekedeteiről mindig szivesen számolok, de keresse azokat az eseményeket, amelyek az emberek cselekedeteit irányitják.

Az osztrák császárság hatásai.

Én itt csak a történelem százados vagy legfeljebb évtizedes ecsetvonásaival mázolom fel az Önök szemei elé a valódi nagy okokat. Amelyek fogva tartották a nemzet minden erejét. És amelyek négyszáz év alatt annyi államférfiu cselekedetét irányitották.

Összekötötték tehát a magyar nemzetet Ausztriával. Mi, a magyar nemzet, akkor több mint ötszáz éves állami léttel, *ebben számszerü és kulturális hegemoniával birtunk. Természetrajzi egységet képeztünk.* Ezzel szemben mi volt Ausztria kezdetben vagy akár a legutóbbi időkben? Osztrák nemzet, osztrák nyelv volt talán valamikor a világon? Az osztrák terület:

házasság, vagy örökösödés utján összefoltozott, hol elvesztett, hol megnagyobbodott kifli alaku földdarab, amelyet sem természeti erők, sem emberi kulturális erők vagy érdekek soha össze nem kapcsoltak, hanem csak az osztrák császári dinasztia érdekei és parancsszava. Utalok a dalmata, a rutén, vagy cseh náció területi, kulturális és természeti erők és érdekek óriási távolságaira. Vajjon nem kell-e keserüen nevetni, hogy a dalmát paraszt és a lengyel földmives egy állam testvérpolgárai voltak, de annyit nem tudtak egymásról, mint a sziuindiánokról. Nos és ezzel a heterogen konglomerátummal voltunk mi összekapcsolva, még pedig olyan ikertestvérekként, akik közül mi voltunk a dinasztia előtt a mostoha gyermek. A mi nemzeti önállóságunk folytonos veszedelemben volt az összmonarchia kedvéért. *Egész évszázadaink teltek el állami önállóságunk megvédésében és az osztrák centralisztikus törekvések ellen való küzdelemben.* Ezért nem tudtunk fejlődni gazdaságilag, nem tudtunk fejlődni ugy, mint fejlődtünk volna: kulturálisan, ha folytonos közjogi harcot nem kellett volna vivni. Apáink élete reá a bizonyiték, hogy a közjogi harcok morzsoltak fel mindent ebben az országban, viszont elégtételt kell szolgáltatni emléküknek, mert ha nem vivtak volna közjogi harcot, régen beolvasztottak volna az összmonarchia egyik néptörzsévé. Hiszen nem olyan régen világosan megmondatott ez, a védőm által fölemlitett chlopyi hadiparancsban, ahol golyót és akasztófát kináltak ennek a nemzetnek. És emlékezzenek épen a Ferenc Ferdinánd trónörökös által támogatott trialisztikus propagandára, a mi szintén a „central monarchia“ tervét szolgálta.

A nemzetiségek megerősitése.

Az osztrák császári ház jelszava volt a *divide et impera!* Hát igen, a hagyományt jól betartották a bécsi Hofburgban. Igaz, megosztottak bennünket és uralkodtak rajtunk. Megosztottak bennünket saját magunk között a hatalom mézeskalácsának adományozásával, de megosztottak azzal is, hogy belénk oltották, bennünk megerősitették és ellenünk uszitották a monarchia nemzetiségeit. Az előbbi állitásom bizonyitékául hivatkozom a tényre, hogy: ennek a nemzetnek dolgos fiai 80 százalékban mindig függetlenségiek voltak és mégis mindig közös ügyes, a kiegyezéstől számitva hatvanhetes kormányai voltak, az alkotmányosság minden külső látszata mellett. Hogyan lehetett ez? Ugy, Tekintetes Törvényszék, hogy részben hatalmi szóval, részben korrupcióval meghamisitották a nemzet akaratát. Meghamisitott népakarat mellett: közszellem nem fejlődhetik és pedig jaj annak az országnak, ahol nincsen közszellem!

Idevonatkozó állitásom bizonyitékául még csak nehány hirtelen eszembe ötlő adatra hivatkozom, hivatkozom nevezetesen *a Lipót császár, József császár és Mária Terézia-féle telepitésekre, a határőr ezredek dominium-osztására.* Ahány inci-finci néptörzse volt az osztrák császárságnak, azt mind betelepitette ide magyar területekre. Nemzeti területeinkre *nemzetiségi szigeteket csináltak. Ezt, Királyi Ügyész Ur, ezt az idegszálat megfogva, odavezet a trianoni békeszerződés borzalmasságához!* Mert azért sikerült Trianonban nemzetiségü területnek deklaráltatni egyik vagy másik magyar városunkat s falvainkat, mert valamikor Lipót

császár Szabadkán elhelyezett néhány száz szerb családot, Mária Terézia tótokat a Csallóközben, a nyugati részeken József császár pedig a maga osztrák krobótjait! Ez az, amit én állitok Tekintetes Biró Urak: mindenért meg kell fizetni, a négyszáz éves váltót e tekintetben is végrehajtották rajtunk 1920-ban, de már 1918 őszén peresitették.

Nem elég az, hogy az osztrák császári ház uralma alatt a nemzetiségeket betelepitették, ezeket a nemzetiségeket megerősitették és ellenünk uszitották, de még ezen felül is megfogyasztották a magyar nemzet életerejét: a császári ház érdekeiért vivott porosz és olasz, a Schleswighollsteini harcokban, azonkivül azzal a politikával, amit végeredményben az *amerikai kivándorlás* fogalmával jelölhetek meg. A nemzetiségeket behozták, kiváltságokkal erősitették meg, igy például mindenütt az országban a nemzetiségek voltak legelőször szabad polgári jogokkal felruházva, ellenben miután a császári ház hatalmát csak a reakciós főnemesség utján tudta a nemzetre reáerőszakolni, ennek következtében ez országban soha a magyar földmives földhöz nem juthatott: kénytelen volt kivándorolni Amerikába.

A zsidókérdés.

E kettőhöz járul még azután a *harmadik fajmeggyöngités.* Megint csak a föntebbi elv alapján. Szólanom kell erről a kérdésről, előttem nincsen kényes ügy a világon. Azzal, hogy hogyan magyarázzák ezidőszerint az itt következő kérdést, én nem törödöm. Értem a *zsidó-kérdést.* Azt méltóztatnak mondani, hogy

„a forradalom foghagymaszagu volt"? Kérem, én szólhatok erről, mert ha ismereteim és emlékezetem nem csalnak, a mostani kurzus embereivel szemben én voltam az, aki mint ujságiró tiz évvel ezelőtt figyelmeztettem a magyar nemzetet, tehát a zsidó vallásu magyar embereket is, hogy *micsoda veszedelem származik abból, hogy Magyarországra évente sok ezer galiciai család vándorol be* és előbb a felvidéken telepszik le, a második stáció Miskolc és Budapest, nehány év mulva már szerte az országban folytatják associális életmódjukat. Tudtommal a hatalom urai voltak azok, kik nemcsak türték, de egyenesen támogatták ezt a bevándorlást és én jól emlékezem egy felvidéki főispán urra, aki azóta a kurzus egyik vezető embere, midőn azt mondta nekem: „Szerkesztő ur ne bántsa az én zsidókáimat, a legmegbizhatóbb elem". Ugy értette az akkori főispán ur, hogy a legmegbizhatóbb munkapárti szavazók. Hát méltóztatik látni, a vádat a forradalom illatát illetően, visszakinálom illetékes helyre, mert csak olyan emberanyaggal dolgozhattunk a forradalomban, amilyen emberanyagot itt Budapesten és az országban találtunk. De *visszakinálom azért is, mert azoknak bünét, akik Magyarországot benépesitették a mindenkori hatalom rendelkezésére álló, veszedelmes galiciaikkal, most tisztességes, munkás, zsidó vallásu magyar családok szenvedik meg*, akik nem tehetnek arról, hogy a munkapártnak milyen politikája volt. Most egy kalap alá veszik a velünk szenvedett és velünk mindenben osztozó zsidó vallásu magyar embereket azzal az associális fajtával, amelynek elterjedése valóban sulyos társadalmi és szociális elfajulásokat produkált. Azt

hiszem Tekintetes Törvényszék, az idegszálat, amelyet most boncoltam ki. megint megméltóztatik találni a forradalom eseményeiben, illetve annak balrahajlásában. És megint emlékezetbe kell idéznem tételemet: nem lehetett büntetlenül beengedni negyven esztendőn át a galiciaikat. Mi nem lehettünk egész Európa *üldözöttjeinek és elzárkózottjainak* lerakodó állomása.

Én előre, még 1910-ben, majd a háboru folyamán irásban, 1917-ben pedig képviselőházi beszédemben is minduntalan figyelmeztettem a magyar közvéleményt e kérdés veszedelmességére, a forradalom alatt és utána életem veszélyeztetésével küzdöttem a borzas fiatalok ellen, de nem igen találtam támogatásra sem jobbról, sem balról. Akkor méltóztattak volna egy szikrányit abból a tüzes tűzből mellém adni, amiből most két éve egész máglyát gyujtottak.

A demokrácia.

Emlitettem már, hogy közjogi harcokban merült ki minden nyilvánulása nemzeti életünknek. Az ebből eredő okozatokon kivül ez még azzal is járt, hogy közjogi védekezésünk megtörésére az osztrák centralisztikus eszme a demokráciát mindig *megosztó erőnek akarta hozzánk juttatni.* Magyarország, mint agrár állam, amugy is természetszerüen konzervativ népességü. Ámde mint kulturálisan életképes fajta a *demokráciát* konzerválta volna, ha a saját talajából fejlődhetik ez a demokrácia. Ámde az osztrák császári ház — utalok II. József császár egész életére — mindig bontó erőnek akarta használni a magyar nemesség ellen a

demokráciát a centralisztikus eszmék szolgálatában. Ezért a demokrácia hosszu évszázadokon át Magyarországon nemzetellenes tendenciáju lett, mignem Kossuth Lajos ezt a boszorkányvárat is széttörte. De mert ugy elmaradtunk demokráciában, a többek közt hátramaradtunk az administráció terén is és méltóztassék csak megvizsgálni a fegyvereket, amelyekkel a háboru alatt és a trianoni béke szerződésben nemzetiségeink ellenünk küzdöttek, ott méltóztatnak találni a magyar közigazgatás által okozott sérelmeket. Megint csak kénytelen vagyok reámutatni tételem konzekvens, folytonos igazságára: ez életben mindenért meg kell fizetni. Annyi évtized rossz közigazgatását is megfizettük Trianonban.

A közös külügy.

És most már az osztrák császársággal kapcsolatosan csak még egy tagadhatlan tényre mutatok reá, mint összeomlásunknak és szerencsétlenségünknek egyik jelentékeny előidézőjére. *A külügyek kezelése az osztrák császári ház miniszterének reszortja volt, mint ahogy a háboru és béke kérdésében való döntés fölött az osztrák császári ház családi érdekei voltak mindenha irányadók.* A magyar államférfiaknak, itt e teremben Elnök Ur Őnagysága állapitotta meg tárgyilagos igazsággal, vajmi kevés hatalmuk volt e kérdésekben.

Nos, először is: Európa, de az egész világ közvéleménye előtt a magyar nemzet és a magyar állami élet alig volt ismeretes. Ellenben egyet tudtak rólunk.

egy nagy hazugságot, hogy: mi magyar nemzet a magunk „autonom hatáskörében elnyomjuk a nemzetiségeket". Egy-egy falu vagy járás területének rossz közigazgatását nemzetiségi sérelemnek kürtölték szét a világon és *soha ez ellen a szisztematikus rágalom ellen külügyminiszterünknek vagy követeinknek egy szavuk nem volt. Így készítették elő a világ közvéleményét a nemzetiségek ama követelésére, amelynek prezentálására csak az alkalmas időt várták.* Mint egységes nótában, ismétlem a refraint: büntetlenül nem lehetett magyar államférfiainknak ezt a rendszert a külügyek terén lehetővé tenni. A nemzetnek keservesen kellett érte megbünhödni.

E tény leszögezésével elértem a döntő momentumhoz, amely Ausztriával, illetve annak császárjával való viszonyunk révén a katasztrófát előidézte. Értem alatta: *a háboru bekövetkezését. Volt talán valami szava a magyar nemzetnek a háboru meg-, vagy meg nem indításának kérdésében?* Volt valami érdeke Magyarországnak ebben a háboruban? Érdekelt talán bennünket Bosznia? Nem. Az osztrák császári ház politikai érdeke volt a német császárt támogatni, mert ha nem támogatja; az osztrák tartományok felé fordult volna előbb a német kard. Ezért kellett nekünk háboruba menni, mint ahogy ezért kellett a hatalmon levő pártnak *közös vámterületért, a közös jegybankért körömszakadtig lelkesedni!* Lehetetlen itt közbe nem jegyeznem, hogy „hazaáruló gazember"-nek nevezték azt, legalább is naiv, malom alatti politikusnak, ki az önálló vámterületet és önálló jegybankot követelte. Azt mondták az akkor hatalmon levő bölcsek, hogy Magyarország — az akkori Magyarország! — kicsiny

ezekhez. És ime most Csonkamagyarország az önálló vámterülettől reméli gazdasági talpraállását és önálló jegyintézete áldását viszonylagosan már most is élvezi az osztrák korona valutájával szemben. Ezek a tagadhatatlan tények keserü vád a nagyképü államférfiak ellen és csak mosolyogva kell az emberi természetre reámutatnom, hogy ugyanazok, akik a közös vámterület és jegybank mellett körömszakadtig harcoltak, most éppen olyan fanatikus hivei az önálló vámterületnek és önálló jegybanknak.

Reámutatva ezekben szerencsétlenségünk alapvető okaira, összegezésképen kell megállapitanom: *az osztrák császári ház monarchiája fából vaskarika volt.* Mert fa volt: korhadnia kellett, mert elkorhadt: szét kellett esnie. Szétesett, összetört, láttuk ezt a háboru végső évében, láttuk a forradalom alatt. Hogy miért nem sikerült mindjárt az összeomlás alatt a romokból a mi ércünket, a mi igazságunkat kiráncigálni, arra válaszol egyrészt maga az összeomlás fogalma, másrészt pedig az ezután kifejtendő események.

A negyedik rend.

Amiket eddig előadni bátor voltam, azok a mi speciális katasztrófa-okaink voltak. Speciális magyar szerencsétlenség. De ezeken kivül az összeomlást, — amely szó alatt én kezdetében a világháborut, végében a még véget nem ért forradalmakat értem — olyan *általános világjelenségek is* megelőzték, amelyeket bármily röviden is felhozni el nem mulaszthatom.

Az emberiség helyzete, kulturális fejlődése folya-

mán, mindenütt a világon örvénybe jutott. A visszapillantó világtörténelem előtt ismeretesek ezek a minduntalan megismétlődő örvények. A népvándorlások ilyen válságoknak a következményei voltak. Ezt a legutóbbi világtörténelmi káoszt, amelyben most is élünk, *a technikai-örvénynek keresztelheti el majdan a történetiró.* Feltalálták a nyomtatást, a vasutat, gőzhajót, velük a postát, a telefont, automobilt, repülőgépet, ezer másfajta gépet és általuk, velük: az igények megnagyobbodtak az emberiségben. *Az igények demokratizálódása következett el, anélkül, hogy az anyagi lehetőségek hasonló mértékben fejlődtek volna.* Ez a társadalomnak addig csöndes osztály- és egyéni harcait általánossá és éppen a technikai fejlődés folytán százszorta gyorsabbá tette. Azt pedig tudjuk a fizika törvényéből, hogy minél gyorsabb iramu az összeütközés, annál erősebb is és annál általánosabbá lesz.

Nehány évtizeddel ezelőtt egyszerre csak egy uj hadvezér támad a világon. Széles vállu, zömök, hosszu haju német, bizonyos Marx nevezetü. Ez a germán, mintha csak a Rajna sellőinek mythos-világából kelt volna életre, fantasztikus terveket dolgozott ki, azt hiszem harminchárom kötetekben. Lemosolyogta addig való legnagyobb konkurrensét: Napoleont, aki nemzeteket állitott szembe más nemzetekkel. Az uj hadvezér megforditotta a stratégiát, nem fajokat és nemzeteket állitott szembe egymással, hanem *minden nemzetet önmagával,* osztályonként sorakoztatva. És mint faja adminisztrativ tehetségének igazi képviselője, nem a harcoló csapatokat szállitja immár a harcterekre, hanem — praktikus német: — a harctereket viszi a

városok gyáraiba és munkástelepeibe és köztereire. A marxismus katonájának odaszállitják a harteret a Blümchenkaffee mellé és olyan higienikus berendezkedéssel vannak immár ezek a harcterek, hogy a katonák életük végéig elkeseredett harcban állhatnak a másik osztály katonáival.

A szociáldemokrácia a huszadik század második évtizedében mindenütt rettenetes erővel lép ostromba. Minél veszteségebbek voltak valahol, annál erősebben veszik ott fel a harcot. Nálunk például, a már emlitettem okokból a demokrácia sem tudott kifejlődni, helyesebben mondva: *a demokrácia nem folytatólagosan fejlődött, hanem mindig ugrásszerüen* és ezuttal is az általános egyenlő titkos választójogért rettenetes harc folyik nálunk, anélkül, hogy a nemzet országgyülésében egyetlen képviselőjük lett volna. Tehát: idea, mely az egész ország rendjét korbácsolja, mely ideának azonban a nép hivatásos forumán nincsen szószólója! Milyen egészségtelen állapot ez és mennyire nem az ideának, hanem a fórumnak egészségtelen erejét mutatja. És itt egy pillanatra elibe kell vágnom még ezután mondandóimnak és e témakörben ideiktatni a háborus idők utolsó esztendeinek történeti tényét, hogy királyi szóval és kész törvényjavaslattal igértetett meg a népnek az általános, egyenlő titkos választójog s egy ideig a Károly-csapat kereszt jogosságán vitatkozva, egyszerre csak az állittatott a nép elé, hogy a királyi szó visszavonatik, a régi, megigért törvényjavaslatból nem lesz törvény! Kérem tekintetes Királyi Ügyész Ur, milyen sulyos destrukciót végzett ez!

Visszatérve az egész világon mindegyre erősö-

dött osztályharchoz, meg kell állapitanom annyit, hogy Magyarországon az átlagosnál hevesebb küzdelemben érte az osztályokat az 1914-ik esztendő. A tőkének és a munkának harcában, a negyedik rend e küzdelmes erőfeszitésének idejében!

A világháboru.

1914 junius 28-án Serajevoban Prinzip és társai revolvergolyóval megölik Ferenc Ferdinánd trónörököst és nejét. Az a szük látókörü politika, amely soha nem volt tisztában a milliók lelki helyzetével, itt is megbosszulta magát. Tudjuk, hogy a merényletek egész sora volt előkészitve Boszniában, a hivatalos körök semmit sem sejtettek ezekről s amikor Ferenc Ferdinánd és felesége már holtan feküdtek az automobil párnáján, Potiorek tábornagy ur még mindig azt hitte, hogy csak könnyebb sebesülés történt ... Ez a pici részlete a tragédiának: belevilágit a monarchia egész nagy katasztrófájába. Soha nem volt a szemük nyitva, mindig azt látták, amit szerettek volna nézni és soha sem azt, ami a valóság volt.

Emlékszem, idehaza a megdöbbenés halk moraja közt az volt az uralkodó gondolat: nálunk ez nem történt volna meg, holott közöttünk igazán nem volt népszerü a főhercegi pár. Ezenkivül a magyar közvélemény az egész ügyet nem tartotta magáratartozónak és fogalma sem volt róla, hogy milyen következményekkel fog járni ez e politikai gyilkosság. Méltóztatik emlékezni, pár hét mulva már egészen elhallgattak róla a lapok, a közvélemény is bezárta érdek-

lődésének noteszét, holott az osztrák fővárosban a Ballplatzon már előkészitették a katasztrófát. Váratlanul jött Szerbiához intézett demarsunk, azután az ultimátum.

És itt közelebb lépek e bünpör anyagához. Hiszen gróf Tisza István meggyilkolása valóban politikai gyilkosság volt és a tárgyalás adatai is mutatják azt a közismert tényt, hogy gróf Tisza Istvánt tartotta a magyar közvélemény és tartották különösen a frontokon a háboru egyik meginditójának és a háboru továbbfolytatójának. Itt érkeztem el tehát a háborus felelősségnek kérdéséhez, amely a főtárgyalás folyamán több vallomással pro és contra megvilágittatott.

A magam részéről a háborus felelősség kérdésében ugyanazt az elvet vallom, amit a forradalmak keletkezésénél: nem egyes emberek csinálják sem azokat, sem ezeket, hanem hosszu évtizedek eseményeinek ereje kergeti az emberek cselekvését. Az okozatok egész sora szüli — legalább már a mai időkben — a háboru közvetlen okát és az emberek csak eszközök, mint ahogy az árviznél vajjon lényeges-e az, hogy melyik fagaly lyukasztja ki a töltés oldalát? Az árviz jön, milliárd és milliárd csöpp heves mozgása nagy energiává alakul és sodorja magával a belékerült fadarabokat. Egyik vagy másik fagaly megakad a töltés oldalán, ugy látszik, minthogyha az árnak ellenállana, pedig nem, ellenkezőleg: az árviz ezt a faágat használja fel arra, hogy lyukat furjon a töltés oldalába s a kis nyilást megnagyobbitva, kizuduljon a mezőkre.

E hasonlatommal szembe kell állitanom ugyan bizonyos történelmi tényeket, igy például az 1912-iki

válságos esztendőt, amikor a világháboruhoz szintén nagyon közel voltunk, amely világháborut akkor Cailaux-nak sikerült megakadályozni az algezirasi konferencián. Látszólag tehát itt egyes ember irányitotta a történelem kerekét, a valóságban azonban ugy áll a dolog, hogy Cailaux csak nem volt alkalmas fadarabja az árviznek, az ár zuhogott tovább s megtalálta a maga alkalmas fadarabjait 1914-ben.

Azzal a mesével, hogy a Ferenc Ferdinánd meggyilkoltatásának ügye valóságos oka lett volna a világháborunak, röviden leszámolhatunk. Hiszen az ultimátum, amelyet Szerbiának küldtünk, 14 pontból állt — a maliciózus Clemenceau később gondoskodott azután arról, hogy 1918-ban mi is 14 pontot kapjunk vissza — és ebből a 14 pontból Szerbia, amint talán emlékezni méltóztatnak reá, 13 pontot föltétlenül teljesitett és a 14-iket sem utasitotta el föltétlenül, hanem erre vonatkozóan közvetett inditványt tett. Elfogadta nevezetesen az összes elégtétel kérési követeléseket, hogy tiszteleg az osztrák-magyar hadsereg zászlója előtt, hogy feloszlatja a Narodna Obrana cimü és a többi egyesületeket, a szerb sajtót megrendszabályozza és a többi, csak azt a követelést nem akarta elfogadni, hogy a monarchia valamely osztrák vagy magyar birósága menjen be Szerbiába és ez itéljen Princip és társai fölött. Állami önérzetre hivatkozott e kérés elutasitásánál s azt ajánlotta, hogy egy nemzetközi biróság döntsön a tekintetben, hogy el kell-e fogadnia e követelést, vagy sem.

Itt le kell szögeznem, hogy az ultimátumra adandó válasz junius 24-én délután 3 órakor járt le, de belgrádi követünk már délelőtt utiruhába öltözve

ment végig Belgrád főutcáján, tehát az osztrák diplomácia tüntetőleg számított a háborura.

E tárgyalás folyamán több izben volt szó arról, a tartott koronatanácsról, amelyen Tisza István grófnak most már a háboru után ismeretessé vált nyilatkozata történt, hogy e dokumentum mellé legyen szabad nekem egy másik idevonatkozó dokumentumot produkálni. 1914 julius 14-én — tehát a szerb ultimátum átadása előtt két héttel — tartott közös konferencián Tschirschky német nagykövet beszéde után gróf Tisza István a következőket mondta: „Sokáig huzódoztam attól, hogy ehez a háboruhoz hozzájáruljak, most azonban szükségéről meg vagyok győződve, had küzdjük tehát most végig egyesült erővel!“ Megtalálható ez a tanácskozás és maga az idézett nyilatkozat Kautsky Károlynak a német külügyi hivatal utján 1918-ban hivatalosan kiadott háborus okmányok között, amelyeknek autentikusságához nemcsak azért nem fér kétség, mert azt eddig soha senki meg nem cáfolta, hanem vitatlanná válik ez akta hitelessége az által, hogy reá van irva II. Vilmos német császárnak saját kézirásával a Tisza-nyilatkozathoz füzött következő megjegyzése: „Endlich ein Mann!“ Figyelemmel a dátumok sorrendjére, én e tárgyban további adatszolgáltatást nem is látok szükségesnek.

Kétségtelen, hogy a magyar nép, a magyar parlament meg nem kérdeztetett a háborut illetően, azt teljesen a Ballplatz diplomatái és az osztrák császári ház intézte, legföllebb ha a magyar miniszterelnököt egy-egy formális tanácskozásba bevonták. Ha azonban Tisza István gróf nem deferált volna a háborus célnak, akkor, amint én az akkori politikai viszonyo-

kat és a magyar államférfiak gerinceit, azt hiszem jól ismerem, az lett volna a következés, hogy csak a miniszterelnök személyében történt volna változás. Egy nemzeti ellenállásba olyan közszellemmel, mint amilyen nálunk volt, helyesen: nem volt, a nemzetet belevinni sem idő, sem mód reá, nem lehetett. Talán a munkapárt vitte volna bele a nemzetet ellenállásba, addigi politikájával szemben? Ugy-e bár képtelenség komolyan elgondolni.

A katonai párt, vagy mondjuk az osztrák-magyar vezérkar pedig tisztán katonai készültség szempontjából nézte a kérdést: a monarchia fel van készülve, Németország is fel van készülve, mig a többi államok készülődéseinek még csak a közepén vannak. Arról, hogy Oroszország a mi szerb ultimátumunk előtt már két héttel mozgósitotta az ázsiai vidékeket, a mi vezérkarunknak halvány fogalma sem volt. Ez szintén történeti tény. Ugy fogták fel tehát a mi katonáink a nagy kérdést, hogy egy feltétlenül kitörő háboru időpontjának megválasztására elérkezett a legalkalmasabb pillanat. Hogy ezek a jó urak milyen gyermeki naivsággal látták a megkezdendő háboru időtartamát és informálták erről államférfiainkat, arra nézve két bizonyitékot tudok szolgáltatni. Hivatkozom gróf Tisza Istvánnak a képviselőházban tett ama nyilatkozatára, hogy *„mint csendőr patrul a korcsmába, ugy megyünk be Szerbiába rendet csinálni“*. Jó erről szólani azért is, mert ez a nyilatkozat is világosan bizonyitja, hogy imperialista céljai a magyar nemzetnek valóban nem voltak. A másik dokumentum pedig Vilmos császár ama nyilatkozata, amelyet 1914. augusztus havában tett a berliniek előtt, hogy: *„Mire a fák levelei lehullanak, katonáink hazatérnek“*.

Méltóztatik rá emlékezni, hogy a csalódott nép humora azzal magyarázta ki a császár szavait, hogy a császár talán fenyőfákra gondolt. De fájdalom, látni kell, hogy sokan még most sincsenek itthon, még most is, hét év után idegen világban sinylődnek és sokan pedig akkor sem fognak hazajönni, ha azok a bizonyos fenyőfák maguk is ki fognak korhadni és levelük a korhadt törzsön leperegnek. Száz- és százezrei a hősi halottaknak ott porladnak a harctereken és amikor majd a forradalom közvetlen okairól fogok szólani, ne felejtsem el a Királyi Ügyész Ur részére ennek a sok százezer magyar embernek szellemét idézni, akiknek lelke itt imbolyogván a hazai kis tanyák körül, a lelkek elkeseredésének tüzét szitotta, Oh Királyi Ügyész Ur, hallotta-e Ön a hősi halottak özvegyeinek és árváinak jajgatását, mikor megjött a kis csomag, benne a véres ruha, egy pár medália, a hazulról elküldött levelek? Egy cédula volt mellékelve a csomaghoz, német nyelven irva, a jegyző ur forditotta le: „Infanterist Stephan Kis am 15. Mai ist gefallen". Pont. Ennyi, semmi más. Hogy izgattak, hogy lázitottak ezek a kis sárga cédulák!

A magyar katonák helyzete.

Megindult hát a háboru. Hiszen minden háboruval velejár a nép szenvedése, de nálunk ezen felül olyan szenvedésekben volt része a népnek, amely nem természetes velejárója a háborunak, hanem természetes velejáró annak a politikának, amely egy egészséges nemzet életét egy beteg testhez köti.

Nem természetes velejárója volt a háborus szenvedésnek az a mérhetetlen plusz, amit a magyar katonák magyarságuk miatt szenvedtek a harctereken. Minden magyar tisztet, altisztet és legénységi állományut kellene im ideállitanom a bíróság elé, hogy mondják meg, mennyi üldöztetésben, mellőzésben volt részük az osztrák, a cseh és morva előljáróktól, a cseh hadbiráktól! És mennyi magyar vért pocsékoltak el ok és cél nélkül, hogy egy osztrák tábornok egy érdemjelet erőszakoljon ki magának a hadvezetőségnél. Idézem gróf Eszterházy Móricnak a háboru harmadik esztendejében elmondott interpellációját, hogy a fronton valahol egy gépfegyver elkallódik, azonnal okadatoló jelentést kell tenni és vizsgálat indul meg miatta. De ha ezer ember hullott el és eltünt, arról semmi külön jelentés és semmi vizsgálat meg nem indult. Azt nem kellett igazolni, hogy miért kellett ennyi magyar embernek elpusztulni. Az emberanyag a legolcsóbb anyag volt az osztrák tábornokok szemében, amelyet a Hinterland megrendelésre pótoljon.

Nemcsak ezer és ezer tény tanuról, levélből, dokumentumokból tudom ezt, én mint civil ujságiró, aki fiatal korom sebesülései miatt katonai szolgálatra alkalmatlan voltam, mint magyar ujságiró, a háboru kezdetén azonnal kimentem a szerb harctérre és minden ügyességemet felhasználtam, hogy kijuthassak a rajvonalba, a lövészárkokba, némelykor négyszáz, némelykor hatvan lépésre az ellenségtől. Egyik legkiválóbb generálisunk, Krausz Alfréd hadtestparancsnok jóvoltából. Engem az emberszeretet és magyar fajtám szeretete vitt ki, nem a sajtó hadiszállásra, ahol Generalstabsoffizierek referálták azt, amit jónak

láttak, hanem mondom, ki, az első sorban küzdő bakákhoz és tüzérekhez és huszárokhoz, azokkal meneteltem együtt, azokkal éltem, hogy lássam, hogyan élnek, hogyan szenvednek és hogyan halnak meg. És még e per vizsgálata során felhivtam a Királyi Ügyész Ur figyelmét azokra a tudósitásokra és arra a könyvre, amiket a szerb harctérről irtam: olvassa át őket, mutasson belőlük egy sort, amelyet akár konkrét vádja, akár általánosságban való támadása alapjául felhasználhat ellenem. Én egész életemben nem meleg szobából és kényelmes fotelből nézve éltem a magyar néppel, hanem mindig odamentem, ahol szenvedett, kis erőmből igyekeztem segiteni, ahol tudtam, hangot adtam jogos panaszaiknak és a harctereken pedig melléjük ültem, amikor haldokoltak és beszéltünk egymásnak. Azért hát már most, itt, emelt fővel mondom: senkitől ebben az országban én magyar hazafiságot nem tanulok. Olyan jó hazafi, mint én magamat érzem, hiszem és remélem, sok van ebben az országban, de igazabban és jobban senki sem szeretheti hazáját nálam. Ez nem dicsekvés, hanem nyugodt öntudat, amely megedz a méltatlan vádak ellen és erőt ad, hogy mosolyogva nézzek a gyülölködők szemébe és el, a fejük fölött, az igazam felé.

Amint jeleztem, a szerb harctéren voltam s borzalmas emlékeim közé tartozik, hogy Zimony alatt a Cigányszigetet négy hét alatt öt vagy hat ujonnan jött tábornok kisérelte meg bevenni és onnan átkelni a Kalimegdánhoz. A szerbek be voltak lőve a szigetre, beengedtek bennünket abba a vizzel körülvett temetőbe és amikor oti voltunk, tüzzáport öntött reánk a belgrádi hegyről, s akik uszva vagy csolnakon akar-

tak menekülni, azokat a vizen találta a tűzzápor. Nem a hatás kedviért mondom el, hanem mint illusztrációját a rettenetes vérpocsékolásnak: a srapnel golyók zuhataga ellen hullákkal takaróztunk, két-három hulla volt a hátunkon, ugy vártuk a pergőtüz elcsöndesedését.

Tekintetes Biró Urak, ezekről a tényekről az ország népe lassanként mind értesült, akármennyire nem is volt szabad a sajtóban irni róluk. Szabadságosok, sebesültek jöttek vissza, az mind elmesélte övéinek, a hozzátartozók tovább adták a hirt. Négy éven át . . .

A nyomoruság.

És már 1915-ben idehaza sorba kellett állni a lisztért, kenyérért, zöldségért. Ruha nem volt, a gyermekek züllöttek az utcai életben. És a nyomoruság nőttön nőtt, mialatt élelmes kufárok napok alatt gazdagodtak meg és duskálódtak idehaza, azalatt a dolgos nép kezdte kis holmijait eladogatni és mikor végre az állam a katonák hozzátartozóinak hadisegély adott, azt az 1861-ik évi átvonulási illeték alapján állapitotta meg: egy napra egy embernek 68—75 fillér, aszerint, hogy milyen megyében állapitották meg ezeket az átvonulási illetékeket. Ez lett a bevonultak ellátatlan családtagjainak segélye. És amit most mondok szintén történelem elé tartozó tény, hivatkozom az akkori pénzügyminiszter 75.000, 100.000 és 150.000 számu hadisegélyes rendeleteire: ezeket a 68 és 75 filléres hadisegélyeket a munkapárt megsokalta, félvén, hogy nem lesznek munkásnők, ha ilyen nagy segélyt kap-

nak és kivitték, hogy Magyarországnak gondolom 32 vagy 38 vármegyéjében ezek a hadisegélyek maximáltattak, még pedig oly formán, hogy egy család *bármennyi tagból álljon is és a családanya bármilyen keresetképtelen legyen is, egy napra összesen egy, azaz mond egy korona korona hadisegélyt kaphatott.* Ez volt ám lázító tény és az volt a lázító irás, ami erről kis levelekben, szarkaláb betükkel kiment a frontra! Megint a fronton volt magyar tisztekre hivatkozom, hogy minden tiszt hány esetben irkált főispánnak, szolgabirónak, jegyzőnek e lehetetlen állapotok miatt. És a jegyzők ilyenkor hányszor mondták az asszonyoknak: ha nem tudtok megélni, vigyétek ki legelni a gyerekeket. Én mindig objektiv vagyok és tudom azt, hogy igen sok esetben az a jegyző maga is agyonsanyargatva ezerféle rendelettel, tehetetlensége érzetében fakadt ki eképpen, de a kifakadások tények. És ha azt nézzük a forradalomban, hogy a hazatérő katonaság miért rohan neki mindenütt a jegyzőknek, ugy méltóztassanak a hadisegély körül történt tényeket tekintetbe venni. Nem az én cikkeim lázitották a közigazgatés ellen a hazatérő katonákat, mert az én cikkeim csak megnyugvást okoztak a lelkekben, a cenzura másképen keresztül sem engedte volna az akkori háborus állapotban, hanem maga a közigazgatás lázitotta maga ellen a hazatérő katonákat. Ezt is nagyon jól tudja minden hadviselt ember és mindenki, aki a falu viszonyait ismeri.

Reá mutatok a lánckereskedelem üzelmeire. Elnök Ur Őnagysága maga képviselte a vádat nehány ilyen hadsereg szállitási visszaélésben. Vajjon az ő nyilvánosságra jutott vádja is lázitott? Én azt hiszem,

megnyugtatott. Hivatkozom a papirbakancs szállitási botrányokra és amikor ez a botrány még nem pattant ki, hanem már ott a szerbiai mocsarakban a bakák szétfoszlott bakkancsmaradványokban járták a novemberi hóesést, az ezred- és brigád parancsnokok, maga Krausz Alfréd hadtestparancsnok is jelentette a százhatvan kilométerre levő Potioreknek és Frank Liboriusnak, Bécs e két dédelgetett hadvezérének, hogy lehetetlen tovább menni, a hadsereg kelepcébe került, nem fog tudni egy támadásnak ellenállani, akkor Potiorektől, én láttam a titkos táviratot, csak annyi jött vissza: *Nur vorwärts!*

És megtörtént az 1914. év végén a szerbiai összeomlás, s mikor Potiorek ur annyi magyar vért céltalanul feláldozván, külön vonaton Ujvidékre szaladt — ez is történeti tény — nem a hadsereg lehető mentése volt legfőbb gondja, hanem az egész első napját azzal töltötte Ujvidéken, hogy lakosztályába tapétákat válogatott, mialatt a boszniai és szerbiai országutakon tanácstalanul zsufolódtak össze az ezredek, mindenki parancsot várt és sehonnan semmi irányitás nem jött, vagy ha jött, az teljesen hiábavaló volt, mert az X ezred részére kijelölt hely már Y ezred által régen elfoglaltatott.

Végnélkül folytathatnám tekintetes Biró Urak ezeket az eseményeket, mint amelyek már 1914-ben, de még jobban 1915-ben fönt északon, a rettenetes kolerajárvánnyal világosan mutatták, hogy mi ezt a háborut meg nem nyerhettük. Már ekkor kezdődött tehát a bomlás, ezek az események keltettek gyülöletet a hatalom és a rend ellen, amely voltaképen csak hatalom volt, de rend nem volt. És ezek szitották

a hatalom látható feje ellen — joggal vagy jog nélkül, arról most nem beszélek — Tisza István ellen a szenvedelmet. Nem a Rákóczi-uton csinálták a bomlást és nem 1918-ban és nem Hüttner Sándor és nem Stankovszky Tibor. Ezek a szerencsétlen lógos katonák a többi lógos katonával régen egyetértettek.

A bomlás jelei.

Nem itt mondom én ezt először tekintetes Törvényszék. Mint ujságiró és mint képviselő megfelelő helyeken és a lehetőség szerint mindig figyelmeztettem ugy az illetékes hatóságokat, mint magát a képviselőházat és a magyar közvéleményt: segitsenek a bajokon, amig nem késő. A bíróság asztalán vannak beszédeim az Országgyülési Értesitőben. De megmondtam legutóbb a margit-köruti körletparancsnokság ügyészségénél is, ahova egy évvel ezelőtt tanuképen s bilincsek közt vitték át. Sztupka László őrnagy hadbiró ur mint vizsgálóbiró tudniillik az egész Tiszabűnügyben hozzám egyetlen egy kérdést látott szükségesnek intézni és pedig azt, hogy ugyan mondjam meg, 1917-ben vagy 1916-ban kikkel és hogyan kezdtem a forradalmat szervezni?

Lehetetlen volt el nem mosolyodnom e kérdés fölött, és a következő választ adtam: Őrnagy Ur, a forradalmat 1914-ben kezdték megszervezni és szervezői, Őrnagy Ur, az önök föllebbvalói voltak, az osztrák tábornokok, a cseh hadbirák.

Természetes, hogy nem szivesen hallják most ezeket, de ezt is előre bemondom: a történelemtől

fogják hallani és gyermekeik iskolakönyvben fogják ezeket tanulni.

Egyébként legkorábban Lloyd George jósolta meg összeomlásunkat, e mert ceruzával a kézben számító államférfi, ugyanakkor, amikor nálunk az ismeretes falevél-lehullási időpontot jelölték meg a háboru végének, már ekkor megmondta: „négy-öt évig fog tartani a háboru, addig az ellenségeink kibirják.“ Amit azért tartok fontosnak itt a háborus kérdéseknél megállapitani, mert mutatja, hogy ők kiszámitották: meddig birjuk ki az elraktározott olyan nyersanyagokkal, amelyeket mi nem szerezhettünk be a tengerentulról, őnekik pedig az egész világ a hátuk mögött volt nyersterményeikkel és minden egyébbel egyetemben. Még csak azt kell ide leszögeznem, hogy a mi háboru-területünk tipikusan olyan volt, mint amilyenről a kadetiskolában a százados tanár urak tanitják a stratégiát; hogy mikor nem szabad az ellenséggel a harcot felvenni. Az osztrák-magyar monarchia és Németország együtt vese alakot mutatnak a térképen. Tessék megnézni, hogy hogyan voltunk körös-körül övezve ellenséggel és akkor most megismétlem a kadetiskola tanárának mondását, hogy ellenségtől körülvett területen nem szabad a harcot felvenni. Noha én ezt már 1914-ben láttam és tudtam, hogy a magyar nemzet e világháboruban nem nyerhet, mégis amelyik pillanatban a háboru megkezdődött, természetesen az utolsó csöpp erőkig a biztatás és a becsületes kitartás érdekében küzdöttem és hogy ez lehetővé váljék: épen ezért követeltem a bajokon való segitést. Mindazok a bajok, amelyeken nem segitettek, ott rezegnek az 1918. év októberi forradalomban.

A legvégzetesebb bűn.

Vázoltam eddig a háborus nyomoruságokat, a háboruban is csak erősebben érzett nemzeti sérelmeinket, mert hiszen drága magyar életek tiz és százezrei fölöslegesen pusztultak el e sérelmek miatt. *Az 1916-ik esztendő azután végleg eldöntötte a sorsunkat.* Ettől az időponttól kezdve vált az országos szerencsétlenség nemzeti tragédiává.

1916 kora őszéig Magyarországot a status quo ante alapján az osztrák konglomerát-birodalom csekély részének feláldozásával meg lehetett volna menteni. *A központi hatalmak vezetősége ez időben követte el azt a bűnt, amelyet a történelem már egyes emberektől kérhet számon.*

Az volt az álláspontom az iméntiekben, hogy a háborut nem egyes emberek csinálták. Messziről jövő sok erő hatása idézte elő. Ámde két esztendős háboru befejezése már a hatalmat kezelők lelkiismeretén nyugszik, lehetősége azok kezében van, mert a háborut okozó felzudult erők ekkorra már kitombolták magukat. Mint ahogy az árviz ha áttöri a gátat, elönti a mezőket: megnyugszik és most már az emberek dolga levezetni a vizeket és az iszapot felszántva, életté varázsolni azt.

Hogy mondani valóimat lehetőleg összeszoritsam, a háborus felelősség kérdésénél szándékosan elmellőztem egy igen lényeges momentumot, amelyet itt kell röviden letárgyalni.

Kérem szépen, ha jól emlékezem, mi *hármas szövetséget* éltünk: Németország, Ausztria-Magyarország és *Olaszország*. Ehhez a hármas szövetséghez

1912-ben, mikor legtajtékosabb volt ellenünk — *Románia is csatlakozott,* külön szerződésben az osztrák magyar monarchiával. Föl kell vetődni tehát a kérdésnek, hogy amikor mi ultimátumot intéztünk Szerbiához, a német szövetségesen kivül mit szólt másik „két szövetségesünk"? Csak röviden végzek a borzalmas horderejü momentummal: egyelőre csak nem helyeselték ultimátumunkat Olaszország és Románia, a velünk való szerződés alapján a maguk részéről nem látták a háboruban lépés kötelezettségét fennforogni. Mondom, *formailag állt igy, mert a valóságban: már akkor alig lehetett megakadályozni a két országot, hogy ellenünk ne forduljon és biztos volt, hogy amelyik pillanatban komoly sebet kapunk, a két szövetséges nekünk ugrik.* Hiszen Olaszország és Ausztria évszázadok óta halálos ellenségek voltak, mint ahogy Románia fél évszázad óta pozitiv szemet vetett a magyar birodalom jelentékeny területeire. Én nem beszélek itt most arról, hogy micsoda diplomáciai bölcsesség kellett ezekkel szerződést kötni. Bizonyos, hogy e szövetségi szerződés révén nem kémleltük ki őket, hanem ők bennünket és nem magyar barátság fejlődött ki Romániában, hanem magyar türelem kellett itt a románok ellen, mialatt ők odahaza Romániában, égő gyülöletet oltottak bele népükbe a „szövetséges" magyar nemzet ellen. Eddig ezekről a kérdésekről senki sem beszélt, amikor a háborus felelősség kérdéséről volt szó. És amikor az összeomlás okainak kutatását hordják az ajkukon!

Én itt most csak egyet akarok pozitiv bizonyitékokkal leszögezve kimutatni. És pedig azt, hogy 1916 közepétől, de legfőképpen ez év őszétől kezdve világos

volt mindenki előtt, aki szemét nyitva tartotta, de tudták már a Ballplatz világtalanjai is, tudta a mi vezérkarunk és tudták odaát, Németországban Vilmos császár és Tirpitz gárdája, hogy *ez időponttól számítva a háborut többé meg nem nyerhetjük.*

Nehogy visszaéljek a tekintetes Biró Urak türelmével, az idevonatkozó sok tárgyi bizonyitékomból csak nehány konkrét adatot és nyilatkozatot szögezek itt le. Olyan nyilatkozatokat, amelyeknek elmondóit a Kir. Ügyész Ur is illetékesnek fogja elismerni.

Tudvalevő, hogy a német parlament egy albizottságot küldött ki kebeléből a háboruért való felelősség megvizsgálása céljából. Ennek a bizottságnak előadója dr. Zinsheimer képviselő 1919 október hó 21-én terjeszti be a bizottság jelentését, amelyben többek között szószerint a következő áll:

„1916. év október végén Bethmann-Hollweg a plessi főhadiszálláson megbeszélést folytatott Burian gróffal, mely alkalommal a békeajánlat alapelvéről tárgyaltak. Burian gróf reámutatott, hogy többé nem lehet számitani a háborunak katonai eldöntésére, ezért reá kell térni a béketárgyalások utjára. Bethmann Hollweg ezzel egyetértett, annál is inkább, minthogy ezzel a gondolattal korábban is foglalkozott".

Tehát: gróf Burian külügyminiszterünk és Bethmann-Holweg kancellár mondták ezt 1916 október 16-án egymásnak. De maga Ludendorf is a következő nyilatkozatot tette 1919 november 18-án a német nemzetgyülés vizsgálóbizottsága előtt:

„1916 decemberében minden romániai és keleti, valamint itt-ott nyugati sikereink dacára is

olyan rendkivüli komoly volt a helyzetünk, hogy győzelemre egyedül a szárazföldön immár nem lehetett számitani".

De mit mond Hindenburg, aki tudvalevően 1916 augusztus 29-én vette át a német hadsereg vezetését Falkenhayn táborszernagytól. Ő is hivatalos helyen, a vizsgálóbizottság előtt 1919 november 18-án a következőket vallja:

„Ebben az időben már elkezdődött a hadsereg és a flotta titkos bomlása is. Ilyen módon kellett, hogy elkövetkezzék az összeomlás. A forradalom ennek a folyamatnak csak a záróköve volt".

Krausz Alfréd tábornok, az osztrák-magyar hadsereg egyik legkiválóbb hadvezére, aki mindig figyelmeztette a főhadiszállást a veszedelmekre, azt irja memoirjának 299-ik oldalán:

„1917 tavaszán Károly császár el volt szánva hogy a békére vezető lépést megteszi, még ha azt kellene veszélyeztetnie, hogy a monarchiának több mint a felét átdozatul dobja oda . . ." Majd:

„Pármai Sixtus herceg több izben is járt Bécsben. Hiszen azok a családi tekintetek, amelyeken az egész birodalom felépült, sajnos Bécsben gyakran fontosabbak voltak, mint az állam érdekei. Vajjon mi minden kerülhetett ezen az uton az entente vezető férfiainak tudomására? Főként Clemanceau-nak, ennek az aggastyánnak, szinte emberfelettien feltünő ereje válik igy érthetővé, azáltal a mély betekintés által, amelyet ezen az uton a monarchia belső állapotaiba és Károly császár lelki világába tehetett . . . Ezt a betekintést lehetővé tette a Cernin-féle jelentés; Károly császárnak

Sixtushoz intézett levelei, a herceg személyes tapasztalatai és bizonyára egyéb, ezen az uton odakerült hiradások is. Clemanceau jól tudta, hogy Ausztria-Magyarországtól mint harcos ellenféltől, nincs többé mit tartania. Ezzel a középponti hatalmak számára a háboru el volt veszve."

És hogy egy magyar államférfit is idézzek, a legilletékesebb Burian grófon kivül, itt kell felemlitenem még Windischgraetz Lajos herceg urnak a magyar képviselőházban 1916 évi szeptember 15-én mondott beszédét, amelyből szintén szószerint idézek nehány részt:

„Nem tartom időszerünek hogy a komarowi aktákat letegyem a Ház asztalára, ennek is eljön az ideje. Azt hiszem, hogy akkor majd kitünik, kinek lelkiismeretét terheli százezer magyar embernek a halála. Az elhibázott operációk kétszázezer emberünkbe kerültek anélkül, hogy csak a legcsekélyebb eredménnyél jártak volna. A lucki és a bukovinai harcokban elvesztett emberanyag megközelitőleg félmillióra tehető".

„Egy egészen bizonyos, — mondja tovább a nemes herceg — a háboruból hazatérő tömegek, melyek valamennyien, tudjuk, a legderekabban viselkedtek, nem fogják magukat hallgatólag alárendelni egy rövidlátó politikának és egy alapjában romlott rendszernek. Ezek a tömegek nem fognak külömbséget tenni a többséghez tartozó kollegáink és mi közöttünk, el fognak bennünket söpörni és őszintén be kell vallanom, hogy véleményem szerint ebben teljesen igazuk lesz".

Valóban látnoki erővel szólt 1916-ban a kitünő

államférfi és méltóztatik látni beszédjéből, hogy voltak, akik már 1916-ban meglátták és megtalálták a szerencsétlenség okait, — amikor t. i. erre szükségük volt.

E dokumentumok után, amelyek anyagomnak csak igen kis részét teszik ki, amelyekből itt napszámra olvashatnék fel, két tényt kell szembeállitanom és pedig azt a két tényt, hogy *amikor magyar-osztrák és nagynémet államférfiak, hadvezérek ilyen világosan látták 1916 őszén, telén és 1917 tavaszán a háboru szomoru végét, vagy legalább is e vég lehetőségét, akkor nyakunkra zuditották előbb, 1916 őszén az olaszokat és velük a románokat, sőt ez még nem elég, hanem 1917 év tavaszán az amerikaiakat is! Ezt tartom én a háborus évek vezetői legnagyobb bűnének.* Valóban ugy tettek, mint az adósságban uszó ember, hogy most már ugy is mindegy, hát hadd jöjjön reánk a román, az olasz, később még Amerika is. Méltóztatnak emlékezni, a félhivatalos kommunike viccelve közölte 1917 tavaszán, hogy Amerika és Paraguai és Urugai állam is hadat üzent nekünk. Holott egész világos lehetett, hogy Románia ellenértékért, még pedig magyar ellenértékért lép háboruba az entente oldalán, miután előbb szövetségesünk volt.

Tekintetes Törvényszék, itt van a döntő momentum. *Magyarország területi integritása 1916 őszén veszett el, speciálisan a román királyság a nagyentente-al 1916 augusztus hó 4-én Párisban irta alá az egyezményt, amelyben a háboruban való részvételért határai a Tiszáig fognak terjedni, illetve ehez való „jogához" az entente mindenben támogatni fogja őket.*

Már 1916 nyarán látni kellett a helyzetet s akkor még vagy a status quo ante alapján, vagy aránylag igen kis áldozatok árán köthettünk volna békét. S hogy ez nem történt meg, itt van az a momentum, amely minket magyarokat a legjobban érdekel és amelynek okai történelmi felderitésre várnak. Nem értesülni a Románia és Olaszország közti egyezség készültéről: megbocsáthatatlan tehetségtelenség volt. Tudni és mégis megengedni a háboru tovább folytatását és az egyezmény aláirását, az pedig a nemzet ellen való bűn volt.

Erdély.

És itt, mielőtt az 1917. és 1918-ik év gyorsan lepergő drámai jeleneteit fölvonultatnám a Biró Urak szeme elé, kénytelen vagyok egy ugrást tenni 1918 december havára, Erdély átadásának kérdésével kapcsolatban.

A királyi Ügyész Ur t. i. nemcsak politikai gyilkossággal vádolt meg, hanem e vádját azzal az állitással igyekezett megalapozni, hogy hazaárulással vádol meg, habár konkrét vádemelés nélkül. Azt állitja, hogy megdermedt, amikor hallotta itt a tárgyaláson, hogy kijelentettem: „Büszke vagyok arra, életem legnagyobb fájdalmára, amit Erdélyben cselekedtem". Felelnem kell itt az Ügyész Urnak, részletesen el fogom mondani Erdély átadásának történetét. Nemcsak a magam igazsága, hanem a történelem szempontjából is szükséges, hogy el legyenek ezek mondva.

1918 decemberében, a gyulafehérvári román gyülés után egymást követően jöttek az erdélyi főkormányzóságtól és katonai parancsnokságunktól a jelentések, hogy a román nemzeti tanácsok féktelen izgatásai miatt félő, hogy egész Erdély lángragyul, amelyet veszedelmessé tehet a fegyverszüneti szerződés értelmében a Marosig elhelyezkedett román királyi csapatok jelenléte. Nekem külön, ottani nemzetőrségem kerületi főparancsnoka tette meg a jelentéseket. Ekkor — Budapesten a legveszedelmesebb balratolódás idején — jött meg egyrészt a román követség követelése, hogy az entente nevében bizonyos stratégiai pontokat a Maroson tul is megakar szállani a román hadsereg. Károlyi Mihály gróf kereken visszautasította ezt. Gondolom december 14-én jelent meg Vyx alezredes, a nagyentente diplomáciai és katonai megbizottja Károlyi grófnál, kézbesitve az entente hasonló követelését. Huszonnégy órás ultimátumot adott, különben a belgrádi fegyverszüneti szerződést megsértettnek tekinti. A minisztertanács rettentő helyzetben volt, amint ezt nekem a miniszterek elmondták, mert hiszen én magam soha egyetlen minisztertanácson részt nem vettem. Mielőtt döntöttek volna, arra kértek meg, hogy mint akit józsemü embernek tartottak, győződjem meg magam a helyszinén, lehetséges-e az ellenállás, mert ha lehetséges : a Maroson innenről nem vonulunk el, viszont ha nem lehetséges, kénytelenek vagyunk a fegyverszüneti szerződés 11. pontjának értelmében a strategiai pontok megszállását türni, noha bizonyos volt benne mindenki, hogy a strategiai pontok egész Erdélyre, itletve az egész Nagyváradig való magyar területre fog gyakor-

latban értelmeztetni. Megállapodtunk Károlyi Mihály gróffal siffre-és jelekben, hogy minden további utasitásukat utközben is, és Kolozsváron fogják leadni. Már Nagyváradon ért az értesités, hogy Vyx megsürgette az utolsó szót és igy nem marad más hátra, mint engedelmeskedni, tekintettel a rettenetes belső helyzetre.

Leérkezve Kolozsvárra, mindjárt december 17-én reggel felkerestem az erdélyi főkormányzóságot, ott Apáthy István főkormányzóval, Kratochvill Károly Erdély katonai főparancsnokával és minden illetékes faktorral beszéltem. Arra az eredményre jutottunk, hogy ha a bevonult és még bevonuló román hadsereggel szemben legalább egy ötöd erőt tudunk szembeállitani, meglehet kisérelni az ellenállást. Ágyu- és gépfegyver kell azonban és minden egyéb munició. Több izben telefonáltunk Budapestre, ahol gróf Károlyi Mihaly állt a telefonnál, Kolozsváron pedig az egyik kagylót Apáthy István, a másik kagylót én fogtam, Kratochvill külön is telefonált és egy futárja időközben már feljutott Budapestre, akivel részletes információkat küldöttünk. Hiába volt, minden könyörgés, Apáthy minden sürgetése, Budapest képtelen volt adni csak néhány ágyut is és néhány ezer puskát. Ami volt, azt állitólag a Csallóközre adták volna, amit nem tudok, másik részét Salgótarján védelmére küldték, ezt tudom, mert magam is, ami a nemzetőrség birtokában volt, mind odaküldtem. Akkor az volt Kratochvill terve, hogy a németek, akik akkortájt vonultak vissza Romániából, adják át ágyuikat. A németek azonban nem adtak egy darab fegyvert sem, nemhogy ágyut adtak volna, mert azokat

már legnagyobbrészt eladták, a meglevő pedig „saját biztonságuk"-ra kellett. Már akkor tudtuk, hogy az eladott ágyuk és fegyverek legnagyobb része a román hadsereg kezébe került.

Ilyen körülmények között rettenetes volt a határozat, dacára, hogy Budapestről voltaképen már megjött a parancs, amely szerint Vyx alezredes ugy fenyegetődzik, hogy ha csak az egész ország megszállását nem akarjuk, ami esetleg földaraboltatással fog járni, engedelmeskedjünk neki. Feladatomul akkor már csak az tétetett, hogy a nyugodt és vértelen átadás részleteit ellenőrizzem és a fegyverszüneti szerződésben részünkre kikötött rendőri, illetve biztonsági csapatokat a magyar állam kezében maradt közigazgatás részére meghagyassam.

Az erdélyi urak azonban, köztük becsületes munkapárti képviselők, sürgettek: aznap este 6 órakor járt le Székelykocsárdon az a helyi és ideiglenes fegyverszünet, amit a marosujvári hidnál szemben álló székely és román csapatok egymással kötöttek. Mindenki és pedig, mint utólag meggyőződtem, joggal tartott tőle, hogy ha a két szemben álló kis csapat egymásra tör, egész Erdélyben fellángol a nemzetiségi harc és ahol székelyek és románok vannak egymásközt beékelve, ott egymást fogják felkoncolni. Asszonyokat és gyerekeket egyformán. A győztes és pihent román csapatok részint a Marosig jöttek már, részint vonulóban voltak befelé Erdélybe. És mögöttük állt a győztes entente. Mögöttünk: a komunizmus réme, senki más.

Életemnek sok fájdalmas napja közül e napok voltak a legborzasztóbbak. Dacára a Károlyi, illetve a

kormány parancsának, a jelzett urak egyetértő nézete alapján, mielőtt döntöttem volna, délután három órakor automobilon elindultam Székelykocsárdra, hogy ott megnézzem a helyzetet. Velem volt Zichy Vladimir gróf is tolmácsként, aki már a helyi fegyverszünet megkötésénél is müködött e minőségében.

Délután 5 óra tájban érkeztünk Székelyföldvárra, sötétes volt már. Az alkonyi szellő, a zuzmarás téli időben a falu tornyán egy zászlót lengetett. Megtörtem a csendet, igy szóltam Zichy grófhoz:

— Ebben a faluban vannak a csapatjaink, hogy engedhetitek meg, hogy a zászló elárulja az ellenségnek a táborozást?

— Mi már leakartuk venni onnan azt a zászlót, de a nép ellenünk fordult, nem engedi, szólt Zichy gróf.

— Székelyföldvár. Tiszta magyar falu?

— Dehogy, kétharmad része román.

— Milyen szép tőlük, — mondtam Zichy grófnak, — hogy kitartanak a magyar lobogó mellett.

Zichy Vladimir reám nézett, kicsordult a könny a szeméből és szólt:

— Nem magyar lobogó az, hanem román!

Megborzadtam. Hogyan, hát ahol, amelyik faluban a mi magyar csapataink tanyáznak, ahonnan esetleg rohamra indulnánk, ott az ellenség zászlója leng a templom tornyán?! És kifakadásomra a mindig stoikus Zichy Vladimir kettéharapta a szivarját és szólt:

— Ez a helyzet. Köröskörül román falvak, a faluban is csak magyar asszonyok és gyerekek, aggastyánok vannak. A székelyek isten tudja hol, aki még megmaradt.

Királyi Ügyész Ur, én ekkor dermedtem meg. Sietni kellett. 6 óra előtt öt perccel értem a Maros hidjához, a megfelelő formaságok közt. Velem jött a székelykocsárdi csapatok parancsnoka, még egy szárnysegédet s egy kürtöst vettem magamhoz s miután Kanabéj százados informált a helyzetről, beszéltem a legényekkel, valóban megdermedve a helyzettől, mentem át Marosujvárra a román tábornokhoz, Nekulcea tábornokhoz és Fotin ezredeshez. Ott lefolytattam a belgrádi fegyverszüneti szerződés 11. pontjának gyakorlati végrehajtását, jegyzőkönyvbe vétetve, hogy a békekötésig az entente megbizásából való megszállása ez a stratégiai pontoknak és a közigazgatás mindenütt magyar kézen marad s a közbiztonsági szervek és a rendőrség magyar impérium alatt marad.

A románok, jelentései alapján, azt állitották, hogy mi a hidat aláaknáztuk, ezért, de főképpen, hogy a magyar katonákat megkiméljem a borzalmas feladattól, én vállalkoztam reá: egyedül magam fogom átadni másnap december 18-án a Maros hidját a román királyi hadseregnek.

Visszatértem a katonák közé Székelykocsárdra és őszintén feltártam előttük a helyzetet. Tartozom annak a történeti ténynek az elmondásával, hogy minden székely katona azt felelte:

— Nem baj, ha itt halunk is meg, de nem adjuk át Erdélyt.

Nekik, a székely katonáknak igy kellett beszélni, igy szólt minden érzésük. De nekünk, akik azokban a borzasztó időkben, az ország összeomlásakor, vezetni kellett, arra kellett gondolnunk, hogy a megmaradt székelység virágját nem engedhetjük elpusz-

tulni hiába, nem engedhetjük meg Erdély asszonyainak és gyermekeinek felkoncolását, a falvak fölgyujtását, ami mindkét részről megtörtént volna és mint magyar emberek nem engedhettük meg, hogy Erdélynek ne az entente parancsa szerint való megszállása, hanem a románok által való meghóditása következzék be. Ezek voltak indokaim nekem és az akkori magyar kormánynak, amely engem — csak most teszem ide, mellékesen — akkor már határozott paranccsal küldött Marosujvárra. Nem akartunk fegyveres politikai kalandba belemenni, ami személyi dicsőségünkre, de a székely katonák és családok rovására. Élő, meghallgatható tanukra hivatkoztam, mondják meg e minden vitán felüli urak, hogy egy szó is olyan hagyta el az ajkamat, amely nem felel meg a valóságnak?

De itt rögtön is mutathatok tanukat. A csendőrök, akik engem idekisértek a tárgyalóterembe, mind székely csendőrök és ott voltak Székelykocsárdon azokban a borzalmas napokban. Méltóztassék meghallgatni őket, vajjon nem igy volt-e?

Hadd mondjam el még az átadás tényét és ami azután következik, nem is annyira a magam igazolására, mint a történelem részére, hogy nyoma legyen valahol.

Másnap csakugyan elmentem a Maros hidjára, a folyóból előbb egy kis iszapot és nehány kavicsot hoztam magammal. Odaát Ujváron szólt a román hadsereg katonabandája. Pontban tizenkét órakor, egy bottal a kezemben, léptem a hidra, ugyan-e percben a hid másik végén egy román ezredes jött egy szakasz huszárral. A hid közepén megálltunk, meghajtottuk

egymásnak magunkat, a csapat tisztelgett s én az ezredeshez a következő szavakat intéztem:

— „Ezredes Ur! Tegnapi megállapodásunkhoz képest a magyar kormány nevében jövök, hogy a belgrádi fegyverszüneti szerződés 11-ik pontja értelmében a békeszerződés megkötéséig egyes stratégiai pontokat megszállhasson. De ugyane szerződés jogán ragaszkodunk ahhoz, hogy a magyar közigazgatás a helyén marad és a magyar rendőrség, illetve nemzetőrség fegyvereit mindenütt megtartja.

Ezek után pedig ugy a magyar kormány, mint az egész magyar nemzet nevében kijelentem, hogy a magyar nemzet soha, sem a Maroson tuli földről, ahonnan Önök most jönnek, sem arról a földről, ahova most mennek, lemondani nem fog. Ezredes Ur, tessék, szabad az ut!“

A tolmács leforditotta szavaimat és visszaforditotta az ezredes rövid válaszát, hogy ez politika, neki ahhoz semmi köze nincsen, ő a stratégiai pontok megszállására kapott megbizást, örül, hogy az vérengzés nélkül ment végbe, a román kormány a fegyverszüneti szerződést betartja.

Igy történt. Nyugodt a lelkiismeretem, hogy ugy viselkedtem, mint katasztrófális helyzetben viselkedik az a magyar ember, akinek forró a szive és hideg az esze. Valami csodálatos szatirája a sorsnak, hogy én, aki emberi érzésből és fajtám szeretetéből cselekedtem eként, most politikai gyilkossággal vádolva állok itt. Aki nem akartam azt, hogy Erdélyben egymást koncolják a románok és a magyarok, céltalanul, mert hiszen Erdély ezidőszerint való nemzeti szenvedése 1916 augusztus 4-én határoztatott el. Nekem a

haza : a magyar élet, nem pedig a politikusok ünnepségei. Ezért mondottam a királyi Ügyész Urnak, hogy büszke vagyok életem legnagyobb fájdalmára, amit tettem, mert tennem muszáj volt.

Fölkerestem azután később a főparancsnokot és közöltem vele, hogy utasitásom van kormányomtól, hogy nevében a Maroson tuli területet, amelyen a közigazgatás, szintén a belgrádi fegyverszüneti szerződés értelmében a magyar állam kezében maradt, inspiciáljam. Ennek az utasitásnak is eleget fogok tenni. Azt felelte, hogy nem ajánlja, mert az uton esetleg, valahol, szerencsétlenség érhet. Kijelentettem, hogy. ez engem nem akadályoz meg és minden hasonló szerencsétlenségért az európai közvélemény előtt ők lesznek felelősek. Ezzel autóra ültem s megfelelő külső formák között, átmentem a Maroson tulra. Több kalamitás után megérkeztem Marosvásárhelyre, ott pro forma megvizsgáltam a rendőrséget, a városi hatóságokat, érkezésemre kitüzettem a vármegye házára a magyar zászlót. Arra a vármegye házára, amely már három hónap óta román megszállás alatt állott. Dacára annak, hogy az ott parancsnokló román tábornok szemembe mondta, hogy ha nem távozom el azonnal a városból, letartóztat, másnap délig ott maradtam s miután Kolozsvárról azt az intést kaptam, hogy jöjjek már most vissza, 24 órai ott időzés után visszetértem.

Akik saját cselekvésükből ilyet tudnak felmutatni, egész Marosvásárhely tanuja ennek, — azok vádoljanak engem.

Kolozsváron bevártam karácsony estéjének szomoru napját, amikor oda a román csapatok be-

vonultak, hogy a nemzetőrségnek és a rendőrségnek lefegyverzéséről, amelyet előre tudtunk, hivatalos jegyzőkönyvet vehessek fel s az entente-nak kézbesithessük. Csak negyven nemzetőrt hagytunk fegyverbe, a többit Nebovitzky parancsnok és Hódy főhadnagy vezetésével a Királyhágóhoz küldtük. Nem akartunk negyvennél több fegyvert feláldozni a dokumentum céljaira. S minthogy azt sem akartuk, hogy magyar katona ellenségnek átadja a fegyvert, itt is, én mint civil vállalkoztam arra, hogy a nemzetőrök az én kezembe adván fegyverüket, én rakjam azokat gulába. A katona presztizsét én igy óvtam. Ha talán valaki ezért is meg akar vádolni, ime elmondtam a hű történetét, rendelkezésére állok minden gyülölködésnek.

Amiket a marosi hid átadása vádjában itt elmondtam, azokkal megszakitottam előadásaim kronologikus folyamatát, de szükséges volt, hogy hozzákapcsoljam ezt az 1918. évi decemberi eseményt az 1916-ik év háborus politikájához, mert Erdély elvesztése odatartozik.

Vissza kell most térnem az 1916-ik, illetve 1917-ik évhez.

A vég kezdete.

Megkezdődtek a borzasztó isonzói és doberdói csaták, északon változó szerencsében, de sohasem a végleges győzelem reményével végződtek előretöréseink és miután már Olaszországot és vele Romániát magunkra szabaditottuk, — a Habsburgoknak soha sem volt tulajdonsága az elhatározó lépést kellő időben megtenni s igy nem volt szivük levonni a kön-

nyelmüen megindított háboru következményeképen Olaszországot még aránylag csekély területtel kielégiteni — a német hadvezetőség utolsó remédiuma: *a tengeralatt járó hajók háborujával magunkra szabaditottuk, mint már emlitettem, Amerikát.* Ez azután a biztos veréséghez, de még ennél több: a vereség utáni kegyetlen békéhez reátette a pontot sorsunkra. Pedig, *ha mi deferálva Amerika előtt, lemondunk az U-hajó hadjáratáról és ennek fejében közvetitőként kérjük fel Amerikát, ugy kétségtelen, hogy az Egyesült Államok a maga érdekeinek megfelelő szerepnek találta volna, hogy igy avatkozhatik bele Európa sorsába.* Ezt a lehetőséget elmulasztották a központi hatalmak. Az állitólag önálló állami életet élő Magyarországnak ilyenekbe beleszólási joga nem volt. Hol voltak államférfiaink ilyen kérdéseknél. Hiszen már megkóstoltuk a németek erdélyi segitségét és annak következményeit, már élveztük a *Mitropa eszméjének gyermekkorát. Mig a mi vasuti sineink alól kirothadtak a talpfák és bányáinkba nem tudtunk bányafa hiányában uj aknákat nyitni, addig a németek ezervaggon-számra hordták ki Felsőmagyarországból és Erdélyből a százados tölgyeket és bükköket. Mig a mi katonáink és itthon a lakosság tizenöt kilós fejkvótával kukoricás kenyeret evett és zsirinség volt az országban, addig a német katonák itt Magyarországon nemcsak hogy magyar buzalisztből fehér kenyeret ettek, hanem mindenütt, ahol elvoltak helyezve, u. n. Postpacketstelle-jük volt, ahol minden német katona, akár mindennap öt kilós postacsomagot küldhetett haza. Ezek az ötkilós postacsomagok ott, a külön német postahivatal mellett*

készen csomagolva voltak felraktározva: liszt, zsir, bab, tojás és minden egyéb élelmiszerből összeválogatva, a német katonának csak meg kellett fizetnie az olcsó magyar Kriegs-Preisokat.

És hogy a németek-erdélyi segitése mibe került nekünk, lehetetlen, hogy azt két mondattal el ne mondjam itt. Először is, a németek mindenütt a székely bakákkal rohamoztattak és azután ők a német csapatok, vonultak be diadalmasan. A másik pedig az, hogy Romániába érve, a német hadsereg szisztematikusan összerekvirált mindent, ami Romániában található volt,— emlékezünk még a zongorákkal megtelt waggonsorokra — és ezeknek a rekvirálásoknak árát fizettük meg 1919-ben, amikor a románok a németek fosztogatásait tőlünk rekvirálták vissza: a magyar gazdáktól, a magyar gyárosoktól és kereskedőktől. Méltóztatik-e látni tekintetes Törvényszék, hogy igaz az én tételem: mindenért meg kell fizetni!

Magamról.

A mostanig előadottakkal 1917 év nyarához érkezve — hogy ugy mondjam — hivatásosan kapcsolódom bele a politikába. Itt van most szüksége annak, hogy a magam munkájáról, a magam cselekedeteiről beszéljek.

Épen harmincéve, hogy ujságiró lettem. Sohasem igyekeztem más lenni. Hogy mennyire nem volt meg bennem az érvényesülési vágy, azt életem tényei mutatják. Némi sikereim voltak az ujságirás terén és mégis, soha egy egyesületnek, egy társaságnak tagja

nem lettem, sehol nem igyekeztem befolyásomat érvényesíteni, másutt, mint az én hivatásom területén, az ujságban, vagy könyvben. Mikor már olyan népszerü voltam, hogy formálisan bujdosnom kellett az utcákon az emberek elől, soha egy népgyülésen, soha egy előadáson részt nem vettem. Kihallgatásomkor emlitettem, hogy 1916-ban Teleszky János akkori pénzügyminiszter egy nagy állami hivatal szervezését, irányitását és vezetését kivánta reám bizni. Elháritottam magamtól a megtisztelő megbizást. Azt hiszem, ezek a cáfolhatatlan tények megdöntik a Királyi Ügyész Ur vádjának amaz indokolását, hogy „érvényesülési vágyból" izgattam és szitottam az elégedetlenséget. Egyrészt agyondolgozva magam, soha egy percem nem volt sem a magamé, sem hozzátartozóimé, másrészt a hatalomtól mindig üldözietve, ugy-e bár, ha érvényesülni akartam volna: népszerüségem révén vagy pártot szerveztem volna, vagy beléptem volna valamelyik pártba s ott igyekeztem volna érvényesülni, vagy elfogadtam volna az állami kinevezést. Mindezeket én eltoltam magamtól. Az egyetlen, de magam részére legszebb feladatnak tartom, hogy járva az élet utjain, annak mindenféle ösvényét és országutját kiismerjem s vándorlásaim közben szerzett tudomásomat, meglátásaimat elmondjam azoknak az embereknek, akik hajlandók engem meghallgatni. *Mindig csak meggyőzéssel óhajtottam hatni és egész életemben az emberi ügyeskedés semmiféle módját fel nem használtam.* Hiszen, mint majd a forradalom idejéhez ha elérkezünk, látni fogjuk a felidézendő vallomásokból, hogy a politikai állást visszautasitva, — amelyet azután Friedrich István

nyert el — én kormánybiztosi minőségben, tehát az államtitkár alá rendelve, vállaltam azt a kötelességet, amelynek teljesitését tőlem követelték. Ha ez tény, amint hogy azt hiszem senki sem tagadja, hát akkor hogy lehet azt állitani, minden adat nélkül csak ugy odavetni, hogy „Fényes László mérhetlen érvényesülési vágyból izgatott és lázitott“ ?

A háboru rettenetes nyomoruságában és a felidézett különféle sérelmek miatt az emberek tömegével jöttek hozzám, ugyszólván megakadályozták hirlapirói működésemet azzal, hogy ostromoltak meghallgatásért s vigasztalást és gyakorlati, konkrét segitséget vártak tőlem. Emiatt és mert láttam, hogy a cenzura miatt nem tudom képviselni a lesujtott emberek jogos érdekeit, elhatároztam, hogy bemegyek az országgyülésbe, ott élő szóval egészitem ki ujságirói munkásságomat. Ugy volt, hogy Komáromban lépek föl és megválasztatásom biztos lett volna — néhai Kürthy Lajos maga felajánlotta ottani befolyását, tehát a munkapárt is engem támogatott volna, ez talán pikáns adat most — de az akkori miniszterelnök: gróf Eszterházy Móric megkért, hogy ne lépjek fel ott, mert a Károlyi párt azt hinné, hogy velük szemben léptetett fel engemet. És én az első szóra lemondtam a komáromi mandátumról.

És ezután a nyiregyházai mandátum üresedett meg. Nyiregyháza egyike volt ama kevés magyar városoknak, ahol soha azelőtt nem jártam. Ellenjelöltem, az ottani evangélikus püspök, az egész város előtt köztisztelt férfi volt és jelölése után, azt hiszem tiz nappal, visszalépett, mert biztos bukásnak ment volna neki. Igy egyhanguan választottak meg. Hát

tekintetes Törvényszék, nem értem, hogy amikor a közhelyeslés ilyen pozitiv bizonyitékát kell látnom, akkor hogyan lehet az, hogy a most szónokló urak engem már akkor „a nemzet szerencsétlenségének" tartottak? Hát mért nem akkor álltak fel a forumon és mért nem gondolták, hogy hinni fog nekik a magyar nép, ha azt mondják, hogy ez a Fényes László romba dönti a magyar nemzetet. Hiszen rendelkezésükre állt minden hatalmieszköz, ha engem valaki gyalázni akart. És nem akadt senki. Ellenkezőleg, mint már néhány adattal voltam bátor illusztrálni, a munkapárt olyan kiváló tagjai, mint egy Teleszky János és egy Kürthy Lajos megtiszteltek bizalmukkal. *Amiket most rólam kiabálnak, gyülölettel, habzó szájjal: az nem a mult valóságaiból meritett állitás, hanem a politika ujszülött fantáziája.*

És mint képviselő, mint aki komolyan veszi a népképviselő hivatását: minden erőmmel igyekeztem meggyőzni az országgyülés tagjait, hogy legalább azokon a bajokon kell segiteni, amiken segiteni lehet. Előtártam a való tényeket, nekem nem volt pártom, az akkor hatalmon levő koalicionisták kinevettek, tényleg nem kellemes organumomat kigunyolandó, a padban elbujva kukorékoltak felém s amikor figyelmeztettem a Házat, hogy jön az anarchia: mondtam már jó előre, — mintha csak tudtam volna, hogy 1921-ben a vádlottak padján fogok ülni, — értsék meg, mondtam már akkor, nem akarom az anarchiát, hanem félek tőle, küzdök ellene minden erővel, mert az anarchia után a gurkák fognak itt rendet csinálni (ezek voltak az entente egyik szines katonasága.) És akkor, játszi könnyedséggel, kacagva kiáltották felém: „Talán

ugorkát evett maga máma!" A szellemes közbeszólónak pechje lett, mert fájdalom, 1919 nyarán Szegeden, méltóztatik tudni, csakugyan a gurkák tanyáztak . . .

A Képviselőházban sem tartozom egy párthoz sem, mindig a hadisegély, a hadirokkant, a hadiözvegy és árvák kérdését, a krumpli szesszé való főzésének eltiltását, az Ausztriába mértéken túl kiszállított szemes magvak következményét, a hadifogoly hazahozatal sürgősségét és hasonló kérdéseket vittem a Ház elé. *És aztán jött a piavei katasztrófa. Akkor már világos volt előttem, hogy a nemzet katasztrófája elérkezett* és hivatkoztam Clemanceaura, a francia nemzetre, hogy amikor 1914-ben veszteség veszteség után érte őket, akkor csak ugy tudtak talpra állni, hogy a francia parlament legkiválóbb embereiből alakitott parlamenti bizottság ment ki a vesztett hadseregekhez és ott szigoruan felelősségre vonta azokat, akik a francia vért pocsékolták, megfelelő gondossággal nem jártak el. Ezzel öntöttek bizalmat a népbe. Ezért a beszédemért akkor a többség, itt már a munkapárt is, ez 1918 juliusában volt, nekem támadt, az alatt a cim alatt, hogy én magyar ezredek sorszámát elmondva a képviselőházban, az ellenség megtudja, hogy milyen ezredek állnak az olasz fronton velük szemben. Kómikus volt a vád, mert hiszen mikor én a képviselőházban beszéltem, azok a csapatok fájdalom, már megsemmisültek, nagyobb része a Piaveban pusztult el, más része pedig olasz fogságba esett. Az elfogott foglyoktól hát igazán a legautentikusabban megtudhatták az olaszok, hogy milyen csapatok állnak velük szemközt.

Amit a Piaveről a képviselőházban mondtam, annak minden szavát ma is el kellene mondanom. És azért nyugodt a lelkiismeretem, mert elmondtam azt. És a történelem igazol engem. Egyet felejtettek el az urak, akik engem azért támadtak, azt, hogy *két világnézet szerint szeretjük a magyarságot.* Az egyik világnézet szereti a magyar parasztot, ahogy magának elképzeli és amikor banketten, vagy más ünnepségen beszél róla. Szereti: az ő paraszt ideálját. Az én világnézetem pedig szereti a parasztot hibáival és erényeivel egyaránt, szeretem az élő, a verejtékező parasztot, a maga hibáival együtt a valóságban. És nem az ünnepségeken dobogtatom érte a szivemet, hanem mellette állok akkor is, mikor a Piave habjai közt veszkődik. Semmi sem jellemzi jobban az akkori közállapotokat, minthogy a Piaveba befullasztott százezer magyar életéért nem-, hanem azért háborodott fel, hogy az szóvá tétetett.

A forradalom.

A piavei katasztrófa miatt mondott beszédem nyomán támadt felzudulás elült a képviselőházban, *a katasztrófa miatt semmi sem történt* s az immár öt éves képviselőházat nyári szünetre napolták el. Akkor már hét esztendő óta nem volt egy nap pihenésem, mintha előre éreztem volna a bekövetkezendőket, hogy szükség lesz minden energiámra, kiszakitottam magam a kérések ostromló tömkelegéből és elmentem a Mátrába, oit is legtöbbször egy hegytetőn, egy vadászkunyhóban töltöttem a napokat. Időnként, titkárom utján, felkaptam postámat, illetve

annak kivonatát, vagy fontosabb leveleit. Tudnia kell a Biró Uraknak, hogy ezekben az esztendőkben én naponta száz-kétszáz levelet kaptam és természetesen, mindegyiket magam el sem olvashattam. De kétségtelen, hogy az ilyen, az egész monarchia, illetve az egész középeurópai hatalmak hadiszintéréről, különböző osztályu emberek részéről küldött posta révén kevés ember ismerhette jobban a valódi helyzetet, ugy a hadiállapotban, mint itthon, szociális szempontból, mint én. Itt tartozom megemliteni, hogy a vádtanácsi ülésen már felhivtam a királyi Ügyész Urat, hogy miután én naponta legalább 50—60 levélre válaszoltam, illetve részben válaszoltattam is, — ha hát én izgattam valahol, ezekből a levelekből sok meg van, *mutasson fel egyet királyi Ügyész Ur, ahol én izgattam, vagy lázitottam.* Most már a főtárgyalás végén vagyunk, felhivásom óta egy esztendő mult el, ugy látom, a királyi Ügyész Ur egyetlen egy irott levelemet, egyetlen egy nyomtatott cikkemet, egyetlen beszédemet nem tudott kinyomoztatni, amit vádja igazolására fel tudna mutatni. Mivel izgattam és lázitottam tehát?! Nem tudnak ellenem semmi pozitivumot felhozni, mert én lefelé mindig megnyugtattam az embereket, türelemre intettem őket, igértem — és igéretemet be is tartottam — hogy eljárok ügyeikben, ámde izgatni és lázitani csak főispánoktól fölfelé, a miniszter uraknál próbálkoztam, megirva és megmondva nekik, hogy ha nem segitenek a nép kiáltó sérelmein, akkor menthetetlenül jönni fog az anarchia. Látom előre, *félek tőle*, irtam és mondtam nekik. Fájdalom, nem sikerült a főispán urakat és a miniszter urakat fölizgatni, fellázitani a cselekvésre, legföl-

lebb ha konkrét esetekben itt-ott valami eredményt elértem.

Mondom, 1918 nyarán hetenkint kétszer kaptam fel a postát a Kalapos-kut nevü hegy tetejére és ezekből a külömböző helyről külömbözőféle emberektől irt levelekből a bomlás veszedelmes processzusait láttam előbukkanni. A levelek mind izgatottabb hanguak, fenyegető tartalmuak, ahol már engemet is mint csak firkáló és fecsegő embert illetnek, aki nem törődöm a szenvedésekkel, aki nem cselekszem, hát majd ők fognak cselekedni, de Isten irgalmazzon, ha hazajönnek és igy tovább. Azt hiszem, tisztán szoktam látni az életben és mint magyar ember megült az aggodalom az immár világosan látható, elkerülhetetlen vég miatt. Gróf Károlyi Mihály ezidőtájt Parádon tartózkodott, tőlem talán tiz kilométerre. Legyalogoltam kastélyába és egy vasárnapi napon, az én erdei kosztümömben beállitottam hozzá.

Figyelmeztetés.

Méltóztattak hallani e látogatásról gróf Károlyi Józsefnek eskü alatt tett tanuvallomását. Nemcsak ő volt jelen ennél a diskurzusnál, de a család más tagjai is. Gróf Károlyi József, bármennyire is mások politikai utjaink, mint becsületes férfi. kérdéseimre igazolta, hogy azzal kezdtem Károlyi Mihálynak előadásomat, hogy sötéten látom a helyzetet, azt hiszem még a télen kezébe kerül a hatalom. Erre ő azt felelte:

— Hála Istennek, annyira még nem vagyunk, azt hiszem, egy esztendeig még kibirjuk.

Fontos Károlyi Mihály nyilatkozatának valósága, mert hiszen ebből világos, hogy ő semmiféle forradalomra nemcsak nem készült, hanem nem is gondolt reá és remélte, hogy még egy évig van idő a rendcsinálásra, a békekötésre.

Figyelmeztettem Károlyi Mihályt, mint az gróf Károlyi József vallomásával igazolva van, hogy adasson magának szakemberekkel memorandumot minden kormányzati kérdésben, nehogy a hatalom az ő kezébe jutván, kapkodni legyen kénytelen és ne biztos programmpontok alapján induljon tövises utjára. Külön fölsoroltam neki a földbirtok-reform ügyében szükséges érdeklődési lépéseket, a közélelmezés terén, a drágaság letörésére irányuló akció felől kikkel baszéljen. Ezután pedig *felhivtam a figyelmét arra, hogy veszedelmes politikusok gyakorolnak reá befolyást, figyelmeztettem: az őt körülvevő emberek nemcsak őt, hanem vele az országot fogják bajba vinni.* Ez az a momentum, amelyet gróf Károlyi József tanu ugy adott elő vallomásában, hogy emlékezik, miképen én a személyeket illetően „antiszemita magatartást tanusitottam."

Károlyi Mihály azt felelte, ami első propozicióm at illeti, azt köszönettel fogadja, aszerint is fog cselekedni. Ami a másik propozicióm at illeti, azt nem fogadhatja el, szóról-szóra igy szólt:

— Az egész világgal nem veszhetek össze, különben is, akik körülöttem vannak, azok feltétlenül megbizható emberek, akikben semmi okom sincs kételkedni.

Még megjegyeztem erre, hogy nem is egyéni korrektségükben kételkedem, de az élet gyakorlatát

nem ismerő, papiros politikájuk van, ugrásszerü radikálizmusuk veszedelmet fog hozni az országra.

Aztán én még délután visszamentem vadászkunyhómba és szeptember elején a bolgár kiugrás készülődésének hirére Budapestre érkeztem.

El kell itt mondanom, hogy mindeddig én mindössze nehányszor érintkeztem gróf Károlyi Mihállyal és magában a Károlyi pártban csak ekkor, 1918 szeptember közepe táján voltam először életemben. Azzal állitottam be, mint vendég, a Károlyi-pártba, hogy össze kell hivatnunk a képviselőházat, olyan fontos események készülnek, amelyek minden becsületes magyar ember előtt szükségessé teszik a parlament hangjának hallatását. Szomoru történelmi tény az is, hogy három héten keresziül amiatt késett az országgyülés összehivása, mert a pártok azon vitatkoztak, hogy az összehivást kérő iven milyen számarányban vegyenek részt a pártok.

Méltóztatik tudni, hogy az országgyülés 1918. október hó első felében össze is ült.

Az utolsó parlamenti napok.

Ekkor már rohamlépésben követték egymást az események. A bolgár kiugrás után egész világos volt a török front összeomlása, az olasz harctérről érkezett rettentő jelentések hatása alatt állott fel 1918 október 17-én gróf Tisza István és tette — a királyi Ügyészség vádiratából idézem a jelzőt: — azt a „végzetes" kijelentést: *„elismerem, a háborut elvesztettük."* Igaz, tekintetes Törvényszék, hogy előtte való napon

Károlyi Mihály követelte „az őszinte, azonnali békét, mert a háborut elvesztettük“ és Tisza István gróf erre alludált. Ámde Károlyi Mihálynak a szájából, aki folyton a békét sürgette, nem olyan hatása volt e kijentésnek, mint Tisza István gróf szájából, aki addig folyton a végső győzelemről beszélt s akit — joggal vagy jog nélkül — a háborus párt vezérének tekintettek. Amikor egy napon egyszerre csak Tiszától tudták meg az emberek milliói, hogy csakugyan elvesztettük a háborut, annak, hogy ugy mondjam: gyorsitó hatása volt az elégületlenség kitörésére, első sorban a front felbomlására. Ha netalán nem méltóztatnának föntebbi, egyszerü érvemnek hitelt adni, ugy bátor vagyok e tekintetben két egykoru okmányt előtárni.

Az egyik Boroevics tábornagynak az AOK-hoz, a legfelső hadvezetőséghez intézett hivatalos távirata, amelynek 148/917. a hadmüveleti- és 114,057 a távirati száma. E sürgős jelentésben *Boroevics hadvezér a nyilatkozat elhangzása után hat nappal azt táviratozza: „Tisza kijelentése, hogy a háborut elvesztettük, valóságos szerencsétlenség. Ennek következményei valósággal beláthatatlanok.* Majd ezt jelenti ugyane — igen hosszu — sürgönyében: *„Kioktatás nem segit többé, a hadseregkörzet elhagyását ugy kell megakadályozni, hogy a legfontosabb kijáróknál megbizható csapatok állittassanak fel. Ezeket a menetalakulatokból kell venni, gépfegyverrel ellátni.“* Tekintetes Törvényszék, 1918 október 23-án ment az egyik hadvezértől ez a sürgöny az AOK-hoz. Hol volt még ekkor a magyar Nemzeti Tanács? Miért keresi hát az Ügyész Ur a front felbomlásának okát a Nemzeti Tanácsban?

A másik dokumentum Windischgrätz Lajos hercegnek, a már általam előbb is idézett kitünő államférfinak memoárja, amely könyvnek 329. oldalán azt mondja Tisza István gróf október 17-iki kijelentéséről: *„Tulajdonképen ettől a perctől vált Magyarország egy romhalmazzá."*

Én magam azonban itt is objektiv maradok s csak annyit állitok, amennyit hitem szerint állithatok: Tisza október 17-iki kijelentése (csak) siettette a már feltartózhatallan felbomlást. Csak az ő *egyéni becsületességét* világitja meg, hogy amikor lehullt a hályog a szeméről s minden addigi hite és látása ellenére néznie kellett a tényeket, akkor nem tudott valótlanságot mondani, ha ugy tetszik: kitört a száján a rettenetes valóság.

Nem felejtem el, hogy mikor Tisza István gróf e kijelentést tette, akkor már, október 17-én Berlinben haditanács volt, amelyen Ludendorf bejelenti, hogy a keleti frontról érkezett német katonaság a nyugati fronton teljesen hasznavehetetlen, annyira, hogy egész sor ilyen megbizhatatlan diviziót fel kellett oszlatni. Meg van ez irva Ludendorf főszállásmesternek azóta kiadott memoárjában, a 611-ik oldalon, ahol egyuttal okát is adja a bomlásnak, helyesebben okát adta már az 1918 október 17-iki haditanácson: „Joffe, a Berlinben székelő orosz szovjet megbizott nagy anyagi áldozatokkal küldött a frontokra izgatókat, akik a helyzetet kihasználták". Itt utalok, tekintetes Törvényszék gróf Batthyány Tivadar vallomására is, amelyben diplomáciai aktákból ismertette, hogy a német hadvezetőség leolmózott kocsikban szállitotta a politikai pestist, a bolsevizmust Oroszországba, ahonnan a méreg,

— hiszen saját fájdalmas tapasztalatunkon is tudjuk — szét jutott másfelé, vissza Németországba és hozzánk is. Ha tehát 1918 őszén voltak a fronton kiküldött izgatók, azokat ne Hüttner ur-, hanem a tények és Ludendorf utmutatása szerint keresse a Királyi Ügyészség. Történeti tény t. i., hogy 1918 őszén nemcsak, hogy a függetlenségi pártok nem küldtek izgatókat a frontra, hanem ellenkezően, mikor a frontot látogató munkapárti képviselőket a frontokon meg akarták verni, akkor a függetlenségi pártok, a Károlyi párt is küldött ki csittitó és kitartásra buzditó képviselőket.

Mert idetartozik, egy pillanatra az eseményekben nehány napot át kell ugranom és utalnom 1918 október 28-ára, amikor a cs. és kir. flotta Polában már föllázadt és az illetékes hatóságoknak nem volt módjuk leszerelni: Wekerle Sándor miniszterelnök utján az itt kihallgatott Sényi László korvett-kapitány jött el a Nemzeti Tanácshoz és kérte annak segitségét a lázitás lecsillapitására, hogy a flottát meg lehessen menteni. Éppen Károlyi Mihályt, esetleg engem kértek leküldeni Pólába a Nemzeti Tanács részéről. Ha tehát csak a legkisebb gyanu is lett volna, hogy mi csináljuk a lázadást, akkor csak nem fordulnak hozzánk? Ez megint olyan érv, ami ellen alig tudnak felhozni akár konkrét tényt, akár helytálló ellenérvet. Mellesleg kell megjegyeznem, hogy két napig afölött tartott a huza-vona itt Budapesten, hogy az előzetesen elküldendő távirat alá Wekerle kormánya nem akarta megengedni, hogy aláirhassuk a Nemzeti Tanács nevet. Holott a Nemzeti Tanácshoz fordultak és attól várták a segitséget. Végre ugy oldottuk meg a kérdést, hogy

Urmánczy Nándort és Balla Aladárt küldtük le Pólába, mint a Nemzeti Tanács kiküldöttjeit, előzetes távirat nélkül. Az illető urak utnak is indultak, de utközben értesültek, hogy tempi passati, a flottát parancsnoksága a jugoszláv hatóságok részére, amelyek már a jugoszláv nemzeti tanács rendelkezésére állottak, átadta.

A függetlenségi bejelentés.

Az eseményeknek ha előttünk nem is váratlan, de mindenesetre előre nem látott gyorsaságu pergése közben történik meg *a függetlenségi bejelentés.* Későn jelentette be Wekerle azt az évszázadokon át hiába várt igét, hogy Magyarország független és önálló állami életet fog élni, a király belement a nemzet hő kivánságába. Bizony későn jelentette be és már csak tünete volt annak a kapkodásnak, amit én mindig ugy neveztem, hogy a Habsburgok mindig elkésnek mindennel. Még itt is, még ekkor is, Wekerle hozzátette a függetlenségi bejelentéshez, hogy: „Ausztriával való bizonyos együttműködés válik azért szükségessé". Ez a nyitott ajtó azután minden remélt hatást lerontott. Elismerem, csak egy napra, mert azután az ellenzék már csak leszegezte ezt a nyitott ajtót; mindenkinek, az ország minden lakosának másra volt gondja,

Mindenki a holnapra gondolt, mi lesz holnap, mi lesz a békével? De a munkapárt, amely a hatvanhetes kiegyezés hozzányulhatatlan szentségét hirdette mindig, most förgeteges tapssal igyekezett a „48-as vivmány" mellett maradni.

Szükségesnek tartom itt leszögezni, hogy a bejelentés nyomán megindult diskusszióban már szenvedélyes vita volt Wekerlének arról a tervéről, hogy szükséges egyelőre a közös külügyminiszter addig, amig a békét meg nem kötik, de itt már gróf Tisza István, szemben magával gróf Andrássy Gyulával is, Károlyi Mihály pártjának álláspontján volt, hogy a békekötés előzetes letárgyalásánál is föltétlenül kell, hogy kizáróan a magyar érdekeket képviselő államférfi tárgyaljon Magyarország nevében.

És mialatt az ország függetlenségének ügyét ekép tárgyaltuk a Házban, két esemény hire jött. Az egyiket a királyi ügyészség maga emlitette, habár nem egészen a valóságnak megfelelő információ alapján is, hogy t. i. Balla Aladár miképen tette szóvá a Ház délutáni ülésén a sürgönyt: *Fiumét lázadó horvát csapatok elfoglalták.* Ellenben a másik épen ilyen fontos eseményről szives volt hallgatni a királyi ügyész Ur, föltételezem nem azért, mert Balla Aladár ellenzéki képviselő, Meskó Zoltán pedig, aki igy „bujtogatta a forradalmat", most — kormánypárti. Nekem erről a Meskó-féle bejelentésről meg kell emlékeznem. Mert semmi sem jellemzi jobban ezeknek a napoknak harcát, mint az a történelmi tragikomédia, hogy mialatt a magyar országgyülés Magyarország függetlenitésének bejelentését tárgyalja a képviselőházban, azalatt Debrecenben a hű magyarjaihoz odaérkező királyt az egyébként magyar katonaság a *„Gott erhalte unser Kaiser"* kezdetü dallal fogadja. Kérem, ime, két esemény, amelyik végigkorbácsol az országgyülésen és az egész országban és az egész ország izgatott hangulatán, pedig ezeket nem a nem-

zeti tanács rendezte, mert az a nemzeti tanács akkor még eszünk ágában sem volt.

A Nemzeti Tanács.

Tartozom, ezuttal is, mint kihallgattatásom során tettem, ujból hangsulyozottan kijelenteni — utalva egyrészt arra, hogy egyetlen főtárgyalási adat sem cáfolja meg állitásomat, de ezuttal is fölhiván a királyi Ügyész Urat, hogy mondjon egyetlen adatot, mely ez állitásomat megcáfolhatná — mondom, tartozom kijelenteni, hogy soha október 24-ig én semmiféle népgyülésen, vagy bár titkos összejövetelen részt nem vettem, soha, sehol a forradalom lehetőségéről, még magántársaságban is, máskép, mint az ország veszedelméről, nem szóltam. Méltóztatott hallani Batthyány Tivadar grófnak, Lovászy Mártonnak, Miklós Andornak, Sebestyén Arnoldnak, Salusinszky Imre szerkesztőnek és még vagy tiz tanunak vallomását, hogy fanatikusan mindig a rend érdekében szólaltam fel és minden erőmből küzdöttem a forradalom veszedelme ellen, nemhogy azt szerveztem volna.

Október 24-én, vagy 25-én, a két nap közül valamelyiken kaptam meg a Royal-szállóban Károlyi Mihálynak egy küldönccel kézbesitett levelét, amelylyel fontos ügyben délután 5 órára több politikussal együtt való tanácskozás céljából palotájába kér. Itt fogadtak a Nemzeti Tanács megalakitásának szükségével, indokolván azzal, hogy az egész országban és Ausztriában is már tót és román nemzeti tanácsok vannak, a magyar kormány kezéből teljesen kiesett minden

impérium, a zöld káder Horvátországban már teljesen kezébe vette a hatalmat és mint mondták: „mindenki fütyül a kormányra". Utaltak a fiumei pozitivumra, a német és az olasz front bomlására és a többi rohanvást jött eseményekre. Fülembe csengenek Károlyi Mihály ekkor mondott szavai:

— Az bizonyos, hogy az események föl fognak bennünket morzsolni, most már nem tudunk urrá lenni a helyzeten, miért nem adták át előbb a hatalmat, csak még egy héttel ezelőtt is, talán tudtunk volna valamit tenni.

— És mégis azt mondom, hogy meg kell kísérelni a forradalom élére állni, mert ha csak nehány héttel föltartóztatjuk az anarchiát, sokat tudunk menteni. És azután qui habet tempus, habet vitam ... volt válaszom.

Ekkor már szerte az országban horvát, román, szász és tót nemzeti tanácsok voltak, holott formailag a Wekerle kormány volt uralmon és nem látták, hogy már benne vagyunk a forradalomban. Nekem is az volt az álláspontom, mint minden jelenlevő politikusnak, fájdalom mindennel elkéstünk, de szükséges, hogy valamely szerv megalakitassék, már csak azért is, hogy vagy átadja a király a hatalmat Károlyinak és megpróbáljuk a 12-ik óra utolsó percében valamely rendet föntartani, ha pedig ez egy-két napon belül nem sikerül, akkor a bekövetkezendő anarchia esetére is jó, ha van valami szerv, — mint valami csónak — amely az árvizben megpróbálja magát a a hullámok fölött tartani.

Amikor az én személyem is kombinációba került a Nemzeti Tanács végrehajtási bizottságának

tagjaképen, tiltakoztam ellene, hivatkozva, hogy nekem semmiféle formális pártom nincsen. Egyébként én mindenben rendelkezésére állok a Nemzeti Tanácsnak, de ne kívánják, hogy részt vegyek a vezetésben. Azzal feleltek, hogy remélik, nem félek a következményektől, ha esetleg a hatalom fegyverrel óhajtván leverni a nép felzudulását, első sorban reánk vet szemet. Így történt, hogy a Nemzeti Tanács első, még egészen szűk végrehajtóbizottságának lettem tagja tizenegyed-magammal. Éppen miután tudtuk azt, — és semmi szükség sem volt a telefonos kisasszonyok állitólagos értesitésére, amely értesitésről én csak október 31-re virradó éjjel szereztem tudomást — hogy Lukasich a mi személyünk zár alá helyezésével reméli a négy éves vesztett háboru következményeit elháritani, nehogy erkölcsi vezetés nélkül maradjon a nép: második garniturárol is gondoskodtunk arra az esetre, ha bennünket letarlóztatnak. Nagyon érdekes lenne, ha most ennek a helyettes Nemzeti Tanácsnak névsorát fölolvasnám, azonban vagyok olyan gavallér, tekintettel a politikai időjárás megváltoztára, hogy nem mondom el ezeket a neveket.

Megállapitottuk a 12 pontot, ami közismert. Az önállóság és függetlenség, területi integritás, az általános szavazati jog, az azonnali békekötés voltak a fő pontok. Hogy ez az utóbbi pont mennyiben volt helyes vagy nem helyes, arról most, évek multán lehet vitatkozni, de *akkor, abban a helyzetben lehetetlen volt ezt ki nem mondani.* Ha ebből, hogy ugy fejezzem ki magamat, tárgyalási kár háramlott, akkor ennek nem mi, hanem azok a személyek az okai, akik konok rövidlátással a hurt odáig feszitet-

ték, hogy a front fölbomlása elkövetkezett és az anarchia lett urrá a lelkeken. Ezt az anarchiát, ezt a bomlást a négy évnél hosszabb háboru okozta és nem mi. Le kivánom itt szögezni, hogy a Királyi Ügyész Ur ama állitásának támogatására egyetlen-egy adatot és bizonyitékot felmutatni nem tudott, egy konkrét esetet nem tudott mondani, amely szerint a Nemzeti Tanács tagjai bontották fel a frontot.

De hogy mennyire megkiséreltük az egész nemzet egyesitését, arra pozitiv bizonyiték az a tény, hogy ugyszólván egyébről sem tárgyaltunk, mint arról, hogy törvényes uton, a király megbizásából alakithasson kormányt Károlyi Mihály gróf és még a koaliciós kormányalakitás lehetőségét is elfogadtuk, ha például a munkapártnak nem a háborus politika mellett exponált tagjai vennének részt a kormányban. Természetes, hogy gróf Tisza Istvánnak vagy Wekerle Sándornak miniszterséget egy kitörni készülő forradalom idején nem ajánlhattunk fel. Igy ment ki Károlyi gróf egy szombati napon, október 26-án Gödöllőre és onnan telefonálta, majd a vonatról egy levélben a rendtartásra figyelmeztetett bennünket és megüzente Batthyányinak és általa nekünk, hogy a *királlyal megbeszélte a propozíciókat és most arról van szó, hogy gróf Andrássy Gyula legyen külügyminiszter, a kormányba pedig az Apponyisták, a pártonkivüliek, a munkapártiak, a függetlenségiek, a radikálisok és szocialisták közösen alakitsanak kormányt.* Az ütköző pont az volt, hogy gróf Károlyi Mihály, de a Nemzeti Tanács is, semmi esetre sem akarta, hogy gróf Andrássy Gyula *még mint közös külügyminiszter* vezesse a fegyverszüneti tárgyalásokat, Andrássy gróf

pedig, Windischgrätz hercegtől támogatva, közös külügyminiszter óhajtott lenni.

Méltóztatik tudni, hogy e tárgyalások továbbfolytatására szombat éjszaka a király magával vitte Károlyi Mthályt Bécsbe, de utközben a vonatra fölugrott Wingischgrätz herceg és az ő befolyására a király másnap nem is tárgyalt Károlyi Mihállyal, hanem József főherceget mint homo regiust bizta meg a kibontakozás tárgyalásaival. Világos volt és voltaképen ez robbantotta ki a lánchidi tüntetéssel a forradalmat, hogy a *nép szentül meg volt győződve, hogy Károlyi Mihályt csak azért csalták Bécsbe, hogy ne lehessen itthon az október 27-én az Országháztéren tartott nagy népgyülésen,* amelyen több mint százezer ember vett részt s amelynek nyugodt lefolyása érdekében mindent megtettünk.

Ezen a népgyülésen történt az, hogy az igazságügyi palota és Alkotmány-utca közötti részen a tömeg között, egyesek szerint egyetemi hallgatók, mások szerint fegyvergyári munkások a többek közt, egy huszárezredesi ruhába öltöztetett bábuval ellátott, akasztófát is körülhordoztak. Miután ezen a gyülésen 20 vagy 30 szónok között én is beszéltem, a királyi Ügyész ur azt állitja, hogy bizonyitva van e tényből, hogy én akartam Tisza István gróf felakasztását. Nem szólok arról, hogy egy százezernél nagyobb főnyi tömegben történt eseményekért nem az lehet felelős, aki e tömeggel előzetesen semmit sem érintkezve, odamegy, mert ez a tömeg őt hallani kivánja és odamegy azért, hogy a maga népszerüségét a rend föntartása érdekében érvényesitse, végül, hogy eszméit propagálja. Ezek, amiket most itt mondtam, csak érvek

s azt tudom, hogy ahol az elfogult gyülölet van jelen, ott nem lehet érvekkel hatni. Ámde én a királyi Ügyész Urnak egy pozitiv tényt tartok a szeme elé, arra legyen szives felelni. *Nemcsak ekkor hordtak népgyülésen akasztott Tisza-bábut, hanem már évek óta, valahányszor a munkásság felvonult, még gróf Tisza István miniszterelnöksége és később Wekerle Sándor miniszterelnöksége idején is, mindig szerepelt az ő figurája, vagy igy, vagy koporsóban.* Hát kérem, én ezeken a népgyüléseken nem vettem részt, de résztvett a magyar királyi államrendőrség. Miért nem méltóztatott a királyi ügzészségnek e miatt eljárni? Még csak azt jelentem ki a gyöngébbek kedviért, hogy fogalmam sem vott arról, hogy egy akasztott Tisza-bábut fognak körülhordozni, semmi módom nem volt megakadályozni, s mikor az megtörtént, akkor ott, mindjárt elitéltem a tőlem mintegy háromszáz lépésre történő jelenetet, amely háromszáz lépésben nem tudom hány ezer ember állta el a teret.

A lánchid előtt.

Kétségtelen, hogy a forradalom kitörését az október 28-iki szomoru esemény váltotta ki. A nép a forradalmak bacillusával: a gyanuval volt telitve, Károlyi wieni utja miatt *árulás*-t kiabált. A Gizella-teret a pártkör előtt permetező eső dacára órákon át betöltő tömeg közül kiáltotta-e valaki a Budára való jelszót, vagy az ablakból Friedrich István adta-e le, nem tudom, — a bíróság elég tanut hallgatott ki, idevonatkozóan — tény az, bizonyitva van Buza Barna, Szamosi Armand ujságiró, Doroghy Ervin, a kihall-

gatott rendőrnek s másoknak, de magának Friedrich Istvánnak vallomásával is, hogy én előre látva itt is a veszedelmet, *tiltakoztam ellene.* Ha én a magam helyzetét nézvén bármikor, akkor ez óvással egyszerüen elmaradtam volna. Ámde előttem sohasem az én kis becses személyem érdeke áll, s hogy mentsem, amit lehet: megkisérlem elvezetni a népet a korzóra, hogy „onnan *kiáltson át Budára,* a viz jó hanghordozó". Bizonyitja ezt az a tény is, hogy most már a tömeg élére állva: nem a Gizella-téren és Dorottya-utcán át vezetem azt — ami a Lánchidhoz az egyetlen lehető ut — hanem a Vigadó-épület szük kis közén, az ott elhelyezett láncokon ki, csakugyan a Dunára, a kioszk elé. Elmondtam már, hogy a nép az ellene tűzre vezényelt katonaságot öleléssel fegyverezte le, többé föltartható nem volt, legázoltak engem is és megtörtént a Lánchid előtt a szerecsétlenség, négy halottal és mintegy harminc sebesülttel. Utalok az egykoru leirásokra, Buza Barnának a „Diadalmas Forradalom"-ban *akkor* erről megigért cikkére, szemben egy állitólagos detektiv jelentéssel, amelyet azonban nem láttunk s amelyről Hüttner Sándor hallhatott a vizsgálati fogság alatt . . .

Utalok dr. Szedő Miklós mentőorvos vallomására, a kivel a pártkörben a sebesülteket kötöztem. Utalok Hock Jánosnak papi esküjére való hivatkozással tett nyilatkozatára.

A kirobbanás.

Október 30-án este öt-félhat óráig voltam az Astoriában, akkor nagyon fáradtnak érezve magamat, hazamentem pihenni, de nem volt nyugtom s nyolc

óra felé megint csak lementem az utcára és a Pannonia-szálló éttermében vacsoráztam meg. Amint onnan kilenc óra tájban kijöttem, föltünt, hogy egy civil fiatalember, egy papirkereskedő, akit én valahonnan vidékről, mint igen nyugodt, rendes embert ismertem, kezében egy kis ollóval, megállit egy huszárszázadost, akinek kard van az oldalán és azt mondja neki:

— Százados ur, szabad kérnem a sapkáját!

És ahelyett, hogy mint máskor, a huszárszázados egyebet adott volna neki, az levette a sapkáját, odaadta a kis papirkereskedőnek és ez az ollóval levágta a sapkarózsát.

Nekem ekkor dermedt meg az ereimben a vér, tudtam, hogy itt van a vég. Amint ámulatomból magamhoz tértem, ahelyett, hogy temperamentumomnak megfelelően, mindjárt gyakorlatilag oldottam volna meg a konkrét esetet, futtában mentem föl az Astoria helyiségébe: mi történik a városban? Ugy emlékszem, nem tudom biztosan, de azt hiszem nem tévedek, Kunfi Zsigmond volt épen ott, és azt felete:

— Kérlek, ez a hangulat a városban!

— De ezt az ötletet valaki lanszirozza, az ilyen ötlet nem jön magától, *kik intézkednek itt a mi hátunk megett?* kérdeztem.

Amire az illető, akivel beszéltem, mondom, talán Kunfi, vállát vonva, otthagyott. Azonnal telefonáltattam a Nemzeti Tanács többi tagjaiért, hogy az ilyen abszurdumok ellen fellépjünk. Körülbelül 10 óra lehetett, mire néhányan összeverődtünk, emlékszem, ott volt Károlyi Mihály, Lovászy és többen.

És a forradalom tipikus jelensége állt elő: mire a sapkarózsáról akartunk beszélni, már ujabb események állottak előtérbe, amelyeket meg kellett akadályozni. *A Keleti-pályaudvaron lövöldözés folyik, egy menetszázad megtagadta az engedelmességet,* hogy kimenjen a harctérre s más csapattal szemben állva, lövik egymást. Ime! Wekerle Sándor miniszterelnök ül a kormányon, meg van a honvédelmi miniszter s ilyenek történnek. A Nemzeti Tanács tagjainak kell kimenni, hogy rendet csináljon. Magam akartam menni, de arra kértek, én maradjak. Nem emlékezem már, hogy ki ment ki közülünk a nyugalmat helyreállitani.

Az üllői-uti kaszárnya előtt.

Alig, hogy ezt elintéztük, jött a másik hir, hogy a Mária Terézia-laktanya előtt polgárság és katonaság megtámadta a bosnyák katonákból álló készültséget, ide már személyesen mentem ki, de nehogy egyedül határozzak valami fölött, Lovászy Mártont kértem meg, hogy jöjjön ő is. Landler Jenő ajánlkozott mind a két izben, hogy ő majd elintézi ezeket a dolgokat s nekem ekkor valahogyan gyanusnak tünt fel Landler viselkedése. Ő nem is volt a Nemzeti Tanács tagja, Hanem a szociáldemokrata párt balszárnya irodaigazgató cimmel helyezte el az Astoriába s azért lett ez az ajánlkozása nekem gyanus, mert a másfél nap óta, hogy mint irodaigazgató az Astoriában időzött, soha semmit sem cselekedett. S ime, mikor mi akarunk cselekedni, akkor ő ajánlkozik. Elutasitottam őt

magamtól, de azután mikor Lovászyval a Muzeumkörúton egy egyfogatu kocsit keritettünk, egyszerre csak beszáll a kocsiba és a kis ülésen helyet foglal. Ez gyanumat most már még jobban megerősitette, hogy itt a Nemzeti Tanács háta megett a Kunfi-féle frakció, tehát a szélső balszárny aknamunkát folytat. Természetesen nem volt idő e fölött elméleti vitát folytatni. És mialatt kiérünk a Mária Terézia kaszárnyához, engedje meg a tekintetes Bíróság, hogy felhivjam figyelmét arra a látszólag lényegtelen körülményre, hogy mi Lovászyval nagynehezen tudtunk egy egyfogatut szerezni, ellenben — mint ahogy most tudjuk, magának Weisz Izsák autotaxi sofőr vallomásából — Hüttner Sándor egész nap autotaxin járt. Hogy mi, a Nemzeti Tanács erről nem tudhattunk, az világos abból, hogy talán mégis csak inkább a vezetők szerepét tartottuk fontosabbnak és ha auto vagy autoköltség felett rendelkeztünk volna, akkor nem Hüttner Sándornak, hanem magunknak állitunk oda automobilt.

Ismeretes, hogy a Mária Terézia-laktanya előtt fél óra alatt leszereltem a tömeget, mondhatom életveszélyes körülmények között, mert hiszen a bosnyák katonák parancsnoka már tüzet vezényelt s én a konflisról leugorva, zsebkendőmet lobogtatva feléjük, mentem szembe a fegyverekkel s előbb bemutatkozva a bosnyák parancsnoknak, megmondtam, hogy rendet akarok, én elvezetem a népet. Mondom, fél óra alatt sikerült is és Lovászy Márton kocsinkon a Royal-szállóig vitt s azután ő tovább hajtatott azzal Budára.

A Mária Terézia kaszárnya előtt történtekre a Bíróság tudomása előtt áll Tarján Vilmos, Szamosi

Armand, Lovászy Márton vallomása s mellőzte az általam bejelentetett többi tanuk kihallgatását. Hogy a Royal-szállóban lefeküdtem az ágyba, arra Kóczán Józsefné szobaasszony és Lovászy Márton vallomása áll a bíróság előtt. Ezekkel szemben áll Fejérváry Ödönnek vallomása, ezzel tehát foglalkoznom kell, — igy már beértünk előadásom során a főtárgyalás kriminalogiai részéhez.

Hüttner és Fejérváry tanuk.

Amit ez a tanu mond, az szóról-szóra valótlan s én nagyon méltányos vagyok Fejérváry Ödönhöz, mikor azt mondom: ahogy itt megjelent előttünk, betegségének látható jelenségeivel, ezt a valótlan vallomását a betegségével velejáró fantáziacsapongásnak kell betudnom. Fejérváry Ödön *egy esztendőn keresztül*, mialatt a vizsgálat folyt, *nem fedezi fel magában a Tisza-gyilkosságról való tudomásait.* Hanem amikor egy esztendőn át olvassa a lapokban, hogy *mit beszél Hüttner Sándor, akkor egyszerre eszébe jut jelentkezni s kiderül, hogy ő mindenütt ott volt, ahol a vád tanujának ott lennie kell.*

Velem szemben három különböző fontos helyen és időban van jelen, az egyik a Mária-Terézia *kaszárnyabeli jelenet*, a másik az u. n. *inditási-jelenet* és a harmadik az u. n. *kihirdetési jelenet.* Miután e másik kettővel külön foglalkozom, Fejérváry Ödönnek csak az összes többi tanukkal szemben álló vallomásának képtelenségeire és keletkezési módjára akarok reámutatni.

Egykoru lapok tudositásai megirják — mikor még Tisza-gyilkosságról nem tudhattak, hiszen Tisza István élt — hogy a Mária Terézia laktanyát *összecsődült polgárok, munkások és katonák meg akarták ostromolni*, velük szemben egy bosnyák zászlóalj állta el a Gschwindt-féle teleknek Üllői-uti felőli oldalát, mig a támadásra kész tömeg a Mária Valéria kávéház és a Gschwindt-telek József-körúti része között áll, egészen a Nap-utcáig. Sehol, sem az egykoru leirások, sem az itt eskü alatt vallott tanuk menetszázadról nem tesznek emlitést, mit is keresne a körúton, vagy az Üllői-uton menetszázad? Ellenben Fejérváry Ödön azt vallja, hogy ő véletlenül éppen a József-körut egyik házában vacsorázott, mikor éjfél felé haza akart menni, akkor látta, hogy Fényes László egy menetszázadot nem engedett kimenni a pályaudvarra, hanem ott leszerelte, maga segitett a bornyukat leszedni a katonákról!

Ennek a vallomásnak a magyarázata igen egyszerü. Fejérváry Ödön hallott valamit harangozni a vizsgálat alatt egy menetszázaddal való afférről (ami a Keleti pályaudvaron történt) és hallott harangozni valamit egy Mária Terézia laktanya-beli jelenetről, ahol én leszereltem valamit. (Egy támadni akaró tömeget.) Betegségének természete, hogy a memóriája nem jó és az egy esztendőn át olvasott ujságcikkeket összezavarja és ismét betegségének optimisztikus bátorságával ugy véli átéltnek a két olvasott eseményt, hogy én „menetszázadot szereltem le a Mária Terézia laktanya előtt", holott a biróság előtt egész sora a tanuknak igazolta, hogy a menetszázaddal a Keleti pályaudvaron volt baj és a Mária Terézia lak-

tanya előtt pedig a polgárok és lógos katonák tömegével volt baj, akik kaszárnyát akartak ostromolni. És ezt a tömeget szereltem én le, annak dacára, hogy Fejérváry Ödön fantáziájában még azt is látta, hogy a menetszázad katonáin levő bornyukat saját kezemmel szedtem le a katonák hátáról. A bíróságnak módja van a többi tanuk, vagy az egyedül álló Fejérváry Ödön vallomása közt választani.

A meseépités módszere.

Ezzel a Mária Terézia-laktanya jelenettel kapcsolatosan Hüttner Sándor 1919. évi november 20-iki vizsgálóbirói vallomásával is foglalkoznom kell. Hüttner szerint — e most jelzett naptól kezdve állitja ezt rólam, — én a Royal-szállóban 1918 október 28-án délután azt kérdeztem tőle, hogy: „ki lehet-e már töretni a forradalmat?“ Amire ő azt felelte volna, hogy nem lehet és nem ajánlja. Én pedig ismét azt mondtam volna: „Itéletnapig nem lehet várni, a forradalmat minden áron ki kell töretni“. Hát kérem, ha én ezt október 28-án délután mondom, hogy van az, hogy október 30-án este pedig, amikor a forradalom magától ki akart törni, akkor én az Astoriából Lovászy Mártonnal a Mária Terézia-laktanya elé szaladok, ott zsebkendőt lobogtatva, testi épségemnek valóban alapos veszélyeztetésével ugrom a két egymásnak törni akaró csoport közé és a tömeget leszerelem és azután hazamegyek aludni.

Ez a momentum igen jellemző is *Hüttner Sándornak meseépitési módszerére*, hogy t. i. ezt a most

ismertetett állitását *csak a katonai tárgyalásig hangoztatta.* Ott, — amidőn annak a főtárgyalásnak tizedik napján engem „tanu“ cim alatt kihallgattak — tanuk egész sorát neveztem meg, akik a Mária Terézia laktanyabeli jelenetet látva, élő bizonyitékok lehetnek arra, hogy nem akartam „a forradalmat minden áron kitöretni“. A hadbiróság nem tartotta szükségesnek e kérdés tisztázását. De Hüttner, neki jó memóriája van, megjegyezte magának, hogy ezt az állitását könnyen és konkréten megcáfolhatom, itt a főtárgyaláson tehát egyszerüen elhagyta vallomásából ezt az állitását. Itt, ezt a részt, nem is emlitette! Fejérváry Ödön nem vette észre, hogy Hüttner ezt a passzust már kihagyta a vallomásából, azért mondta el.

Október 30-án éjfélkor.

Elmondtam már e tárgyalás folyamán, hogy 30-án éjjel hazatérve aludni, éjféltájban 1 és 1/2 2 közt telefonon közölte velem valaki, ma sem tudom, hogy kicsoda: „Kitört a forradalom, gyere azonnal az Astoriába“. Kócán Józsefné tanu vallja, hogy becsöngettem őt és felöltözvén, egy darab szalonnát és kenyeret, kis üvegben cognacot tettem vele a zsebembe. Ez a vallomás, amelynek tényére én csak azután emlékeztem, mikor Kócán Józsefné e vallomást megtette, világosan mutatja Vágó Jenőnek a Margitkörúton tett — és itt már le is cáfolt — vallomásai valótlanságát, Ha hát az Astoriában Vágó Jenő élelmezte a Nemzeti Tanácsot és ott „folyt a bor és a pálinka,“ akkor kérdem szeretettel, mi az Isten csu-

dájának vittem volna én egy deci konyakot és egy darab szalonnát a zsebemben?

Az október 30-án este lejátszódott jelenetek: már az esti sapkarózsa-leszedés, a Keleti pályaudvari fellázadás és a Mária Terézia kaszárnya előtt megkisérelt ostrom, végül maga a forradalom éjféli kitörése, postának, telefonnak, térparancsnokságnak, tehát mint Elnök Ur Őnagysága megjegyezte: a legfontosabb közintézményeknek ilyen tervszerü megszállása, valóban azt mutatja, hogy kellett lenni egy csoportnak, amely a Nemzeti Tanács háta mögött a forradalmat minden áron ki akarta töretni. Természetszerüen a későbbi kommunistákat, a türelmetlen fegyvergyári munkások csoportját kell ezzel gyanusitanom — akiknek Hüttner Sándor eszköze lehetett — és *Landler minden valószinüség szerint, esetleg Kunfi Zsigmond is kétszinü játékot játszott a Nemzeti Tanács körül.* Nem állitom, de ezt lehetőnek tartom. Amikor ilyen objektiven magam is reámutatok erre, meg kell mondanom azonban azt is, hogy ha ez a csoport és igy nem törette volna ki a forradalmat, akkor másnap egy másik csoport törette volna ki, vagy valami olyan ujabb incidens, mint a lánchidi vérengzés volt. Hiszen már mondtam, ha az árviz hajtja a fagalyakat, a kis és nagy fagalyak külömböző helyen és időben ostromolják a hullámoktól csapdosott töltést. Mi, gátőrök, miután hiába jelentgettük a kulturmérnökségnek, hogy a töltéseken javitani kellene, az árviznél hiába dugdostuk be homokzsákjainkkal a lyukakat, ha egyet betömtünk, tiz más helyen támadt szakadék.

Nem tudom: két óra, fél három óra lehetett-e

hajnalban, mikor az Astoria elé értem s ott egy törzstisztet, kit egy csomó katona hurcolt és le akart lőni, megmentettem azzal, hogy felhozattam az Astoriába és onnan nehány óra mulva szabadon bocsátottuk. Bent az Astoria tanácskozó szobájában Garami Ernő, Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond voltak, később, emlékszem, báró Hatvany Lajos jött, hajnal felé Kéri Pált is láttam és jött Károlyi Mihály. E késő éjjeli órákban már teljes csönd volt az Astoria előtt s maguk a Nemzeti Tanács helyiségei is meglehetősen üresek voltak. A helyzet kritikus volt, mert ha csak egy szakasz csendőr jön, mindnyájunkat elfoghat, igaz, hogy ebből rettenetes katasztrófa keletkezett volna, mert a már ekkor ismét felfegyverkezett fegyvergyári munkások, a szökevény katonák ezrei, de ezeken kivül a Nemzeti Tanácshoz csatlakozott századok, zászlóaljak és ezredek, amint megtudták volna, azonnal kiszabaditottak volna bennünket.

Károtyi Mihály másodszor ugy reggel hét óra felé jött vissza az Astoriába — ekkor felesége is vele volt, a szobák már zsufolva voltak, az utcán óriási tömeg, diadalmámorosan. Mi mindnyájan azért voltunk boldogok, mert vér nélkül sikerült a hatalmat, vele azt a reménységet megszerezni, hogy urrá lehetünk a tóduló anarchia fölött. Egész reggeli 8, fél 9 óráig élt ez a hitem, ekkortól kezdve láttam, hogy az emberek, kik azelőtt minden kérelmemet parancsnak tekintették, kezdenek nem törődni a kiadott rendelkezésekkel. Ekkor tódult be a sok borzas fiatalember is az Astoriába s miután Károlyi Mihály nem engedte őket kisepernem, rövid vita után ott hagytam Károlyi Mihályt és a Nemzeti Tanácsot. Elmentem az Est szer-

kesztőségébe, ott egy cikket irtam, helyesebben egy interjut adtam, amelyben a rend fentartásának kötelességéről szóltam s elmondtam az éjszaka történetét — akkor, 1918 október 31-én, reggel 9 és 10 óra között! Ez a cikk itt van és nagyon sajnálom, hogy a biróság ezt a cikket nem olvastatta fel, mert hiszen ez nem mint ujságcikk jön számitásba, hanem mint az én ténykedéseimnek egyik fotografiája. Miklós Andornak és Salusinszky Imrének vallomása bizonyitja, de maga a kézirat is produkálható, hogy azokat az elbeszéléseket és a közönséghez intézett kérelmeket valóban én irtam 1918 október 31-én. Azt kérdezem a biróságtól: ha én ezekben a cikkekben azt irtam volna, hogy a háborus politikusokkal pedig le kell számolni és agyon kell ütni őket, — vajjon *akkor sem olvastatták volna fel?!* Igenis, jogosan olvastatták volna fel, mint ténykedésemnek minden tanuvallomásnál precizebb fotografiáját. De ugyanigy, mikor az ellenkezőjét hirdettem, hogy csak rend és semmi egyéni akció és emberség és tisztesség uralkodjon, szintén fel kellett volna olvasni e saját kézirásaimat!

Az Est-től ugy féltizenegy óra tájban eljőve, arra gondoltam, mi lesz, ha ezek a most mindenfelől Budapestre tóduló katona-vonatok megérkezve, az emberek az utcákon csavarogva, nem fognak ételhez jutni? És eszembe jutott: vajjon dolgozik-e a Gázgyár és a Villamos világitás üzeme? Eszembe julott, hogy a telefon is el van zárva, látom, az utcán mindenütt lövöldöző katonák járnak, ha valakit vagy valami raktárt megtámadnak, még csak segitséget sem lehet kérni, hiszen a telefon is el van zárva. Visszamentem tehát az Astoriába, hogy szóljak a Nemzeti

Tanács tagjainak: ezekről ne feledkezzenek meg. Ott tudtam meg, hogy a Nemzeti Tanács már átköltözött a Városházára. Átmentem a Városházára s *ettől az időponttól kezdve én soha többet, mind máig, e mostani percig, az Astoria-szállóba a lábamat be nem tettem.*

Az „indítási jelenet".

Hüttner Sándor szerint azonban: ott voltam a délutáni indítási jelenetnél, mikor a gyilkosok kimentek a Hermina-uti villába. Mindjárt itt reá kell mutatnom, hogy Hüttner Sándor, akit a vád „töredelmes, beismerő bűnös"-nek állit: letartóztatásától kezdve egészen 1920 márciusáig, tehát majdnem másfél esztendőn át, soha arról, hogy én az ő indulásuknál ott lettem volna, nem szólt. Holott 1919 nov. 20-tól kezdve amit csak ki tudott találni, mindent reámkent, állitotta, hogy én bujtottam fel. *Hát akkor miért nem mondta ezt a leglényegesebbet, hogy akkor is ott voltam, amikor a gyilkosságra fölkészültek és elindultak?* Megmondom, hogy miért nem: mert ezt a folytatást csak a Margit-körut 85. számu ház telkén találta ki. Mese-épitkezésének ez már uj emelete.

És csudálatos, *amig másfél évig Hüttner erről hallgatott, Fejérváry Ödön tanu se tudott erről az indítási jelenetről, hanem mikor Hüttner a Margit-körúti vizsgálat során ezt a traktust kiépitette, akkor már megint ott találjuk Fejérváry Ödön urat az Astoriában,* lát engem „fegyveres katonákkal és matrózokkal titokzatosan tárgyalni." Fejérváry Ödön egy tanura is hivatkozott, hogy ezt látta volna: Raaber Antal portásra.

És ez vallotta, hogy igen, ismer engem, de október 31-én délután nem látott ott, mint ahogy később nem hallotta a gyilkosság kihirdetését, sem az én ajkamról, sem mástól. Engem minden esetre az érdekelne, hogy megmagyarázná a királyi Ügyész Ur, miért nem szólt előbb Hüttner Sándor erről az inditási jelenetről és miért szól Fejérváry Ödön is csak akkor, amikor Hüttner Sándor erről beszél. De még azon kivül mi van akkor azzal a három tanuval: Kovách Árpádné, Jóba László, Jóba Ilona, akik eskü alatt vallották, hogy a forradalom első napján, tehát október 31-ének délutánján, három órától félöt óráig velem ebédeltek a Royal szállóban, illetve a szobámban feketéztek s hogy onnan a Nagymező-utcai telefonközpontba mentem a telefon meginditása céljából. Hogy ez időben tényleg egy óra hosszán át időztem a telefon-központban s hogy fakadtam ki a gyilkosság hirére, azt Malán Mihály és Klimes Ottó főfelügyelők bizonyitották. Tehát arról, hogy kevesed-magammal az Erzsébet-körúton a Royal-szállóban és a telefon központban voltam: öt tanut jelentettem be, — ellenben a királyi Ügyész Ur vádja szerint, ez időben én a zsufolt Astoriában járkáltam volna, én, a Budapesten mindenki előtt közismert ember s mégis más nem tud erről, csak a két gyönge tanu-virágszál: Hüttner Sándor és Fejérváry Ödön állitják, de ezt is csak — az 1920 év katonai vizsgálat napja óta. Fejérváry Ödön tehát másodszor van jelen 24 órán belül olyan eseménynél, amely a vád szempontjából fontos és amelyet, ha igaz lenne, a tanuk százainak kellene igazolni, mert hiszen mindig tumultus idején történik az állitólagos szereplés.

A Magyar-utcai kapu.

Hogy ne kelljen elválnom Fejérváry Ödön tanutól, mindjárt foglalkozom harmadik jelenetével is. Tudjuk, itt tett vallomása szerint: ugy négy és öt óra között látott engem az Astoriában fegyveres katonákkal tárgyalni és azután ő egy hölgy rokonával az az *Astoria szálló hátulsó kapuján, amely a Magyar-utcára nyilik ki, távozott,* ott látta, hogy két autóba fegyveres katonák szállnak be, „az egyik katonában *biztosan felismerte Pogányt,* a másik olyanféle kinézésü volt, mint Kéri". Azt már Elnök Ur Őnagysága megállapitotta, hogy a memóriája Fejérváry Ödön tanunak itt is kibicsaklott egy kissé, mert a hadbiróságon viszont forditva mondta: *„Kéri Pált határozottan felismerte, Pogány Józsefhez hasonlitott az egyik".* Dehát ez nem én reám vonatkozik, hanem Fejérváry Ödön szavahihetőségére, amely szempontból itt a Magyar-utcai kapu kérdésével is foglalkoznom kell. Tisztek és más tanuk vallották eskü alatt, hogy október 31-én *egész nap zárva volt az Astoria Magyar-utcai kapuja, a kapunak kulcsa egy öreg háziszolgánál volt* és mikor délután Lukasichot ezen a hátsó Magyar-utcai kapun kiszöktették, akkor is *előbb a parancsnok engedelmét kellett kérni, hogy a kaput az előtte álló őrség kinyithassa,* azután az öreg háziszolgát kellett előkeresni, hogy adja ide a kapukulcsot.

Ez most itt nagyon fontos momentum, reflektorként világit bele az egész bűnpörbe. Ezeket a tanukat a vizsgálat során senki nem hallgatta ki, ezt a momentumot részben Elnök Ur Őnagysága, részben Gaál ügyvéd ur itt hámozták ki, ez az egész Magyar-utcai kapu körül vont kordon: nóvum ebben a perben.

Hüttner Sándor tehát nem értesülhetett róla a vizsgálat során, hogy a Magyar-utcai kapu be volt zárva s a kapu mögött önkéntesek álltak őrt! Ő tehát amikor meséjét kieszelte: nyugodtan mondhatta, hogy nyolcadmagával a Magyar utcai kapun át, minden feltartóztatás nélkül ment ki gyilkolni. Nem is az a fontos, hogy kimehetett-e a Magyar-utcai kapun, vagy sem, noha a kihallgatott tanuk eskü alatt mind azt vallották, hogy ott semmiféle nyolc fegyveres katona ki nem ment, ha kiengedték volna őket, akkor emlékeznének reá, de lényegès az, hogy: *Hüttner és Fejérváry soha sem említették azt, hogy ez a Magyar-utcai kapu be volt zárva, hogy csak parancsnoki engedelemmel lehetett a kulcsot elhozni, illetőleg kibocsátani ezen a kapun valakit.* És lám, *éppen csak Hüttner Sándor és Fejérváry Ödön járnak ki és be akadálytalanul* ezen a Magyar-utcai kapun, sőt Fejérváry Ödön még egy nőrokonát is ott sétáltatta ki. Arra, hogy Hippermayer, a szálló igazgatója eskü alatt vallotta, hogy ott a szálló vendégei közül senki ki nem mehetett, Fejérváry Ödön csak mosolygással tud válaszolni.

A „kihirdetés".

Nos, Fejérváry Ödön eltávozik az Astoriából, amikor a gyilkosokat és felbujtókat éppen indulásban kell látni. Igen ám, de megint csak kell bizonyíték a visszaérkezésre is, mert hiszen „az a Fényes László nagyon örvendve fogadta az Astoriában Tisza meggyilkoltatásának hirét és azt mondta, hogy ezt ki kell hirdetni a népnek és ki is ment és a *sok ezer főnyi tömegnek kihirdette*". Tehát Fejérváry Ödön hat órakor

már megint ott van az Astoriában és megint látja és hallja ezt a jelenetet. Rajta kivül sok százan voltak az Astoriában, sok ezeren körülötte az utcán és senki nem hallja, a portás sem, akire hivatkozott, a kordont álló katonatisztek és önkéntesek sem hallják. Ekkor ujabb tanura, egy ezredesre hivatkozik, hogy annak is kelleit hallani. A bíróság pedig már nem óhajtotta ezt az ezredest kihallgatni, holott én nagyon szerettem volna, mert ez az ezredes talán felvilágositást tudott volna nyujtani negativ vallomásával Fejérváry Ödön — egészségi állapotáról. Ilyen sajnálatraméltó tanura vádat épiteni talán még sem lehet.

Hüttner Sándor.

Tekintetes Törvényszék, itt kell, hogy Hüttner Sándorral és később Sztanykovszkyval foglalkozzam. *Hüttner Sándor és Sztanykovszky Tibor — tudni nem tudhatom, de — az én nézetem szerint igen is, részesek a gyilkosságban.* Ebben a tekintetben én nem osztom a védő urak egy részének álláspontját. Amennyire az anyagot ismerem — és pedig azt hiszem, elég jól ismerem — és amennyire a főtárgyalás során Hüttner Sándort és Sztanykovszky Tibort megismerni tanultam, igen is, azt a következtetést kell levonnom, hogy benne voltak a gyilkosságban. Kérdezik akkor tőlem: ha hát beismerik a gyilkosságot, akkor miért mondanak valótlant ártatlan emberekre, mi célja lehet ezzel a két bünösnek?

Lehető röviden és világosan felelek erre a természetszerüen felvetődő kérdésre.

Hüttner Sándorról szólok először, nemcsak azért, mert őt tartom az erkölcstelenség és hazugság geniejének, hanem azért is, mert — és ez nagyon fontos momentum — ebben a bünperben valahány adat előkerül, azt *mindig előbb Hüttner Sándortól halljuk*, mindig ő tesz előbb vallomást és *azután jön Sztanykovszky Tibor* és mondja el ugyanazokat a momentumokat, csak sokszor teljesen összezavarva az eseményeket. Mint ahogy beszél az az ember, aki *nem átélésből*, hanem csak *hallomásból* szerkesztette meg emlékezetét.

Hüttner Sándor, mint az iratokból és tanuvallomásokból tudjuk, 1919 év őszén Mezőkövesden kommunista parancsnok volt, *embereket veszőztet, sikkaszt.* Miután a bevonult *románoknál csinálta ugyanezt*, Miskolcon letartóztatásban van. Az ő vallomásai szerint őt telefonon tartóztatták le, hogy jelentkezzék, melyik várost választja, de hallottuk a letartóztató százados ur vallomását, hogy nem, hanem meglepve fogták le Mezőkövesden. A miskolci fogházban kezdenek kiderülni a kommunizmus és a románok alatt elkövetett bünei, többek közt, hogy már a Károlyi kormány alatt *a kommunisták részére kémkedett*, a kommunizmus alatt pedig Korvin-Klein Ottó besugója volt, ellenforradalmároknál agent-provokatőrködött és gyanu van arra is, hogy a szerencsétlen véget ért Tenzert és Nikolényit is az ő feljelentésére végeztették ki, de már bizonyos az, hogy Lovászy Mártont, Bartha Albertet, Friedrich Istvánt is ő jelentette föl *és mindezt napi 100 korona besugói dijért.* Előttünk olvasta fel a Biró Ur Korvin-Klein Ottó vallomási jegyzőkönyvét, amelyben ott van Hüttner Sándor be-

ismerése is, hogy igen Korvin-Klein Ottót ismeri, *helybenhagyja Korvin vallomását, hogy összeköttetésben álltak egymással.* Ezt akkor, a jegyzőkönyvben Hüttner Sándor alá is irta. De erről megfeledkezett, mert itt a főtárgyaláson azt vallotta, hogy sohase látta Korvin Ottót s mikor Elnök Ur elibe tárta az önmaga által aláirt jegyzőkönyvet, akkor jellegzetesen: „nem kivánt semmi megjegyzést tenni".

Hüttnernek tehát nagyon rosszul áll a szénája a miskolci fogságban. Meg van állapitva, hogy mindennap olvasott ujságot, igy tudta, hogy a Tisza-ügyben erélyes nyomozás folyik és *a lapok már az ő nevét is kiirták.* Azonnal jelentkezik — és: de csak ekkor jelentkezik — tanuvallomásra, hogy mint a katonatanács volt titkára, fontos dolgokat tud a Tisza-gyilkosságról, mert „*iróasztalánál* hallott ott arról beszélni". Közben Budapestről egy akkor nem egészen 17 éves gyermek-nyomozó, az azóta sikkasztás miatt letartóztatott Graef „alhadnagy" jelenik meg Miskolcon, *aki elsőnek hallgatja ki Hüttner Sándort.* Hüttner ebben a jegyzőkönyben mindenkit megemlit, akiről az ujságok addig irtak, rólam seholse beszél. Itt csak röviden mutatok reá arra a szörnyüségre, hogy egy ilyen fontos, bonyolódott és akkor már több mint egy éve huzódó bűnperben Savonarolla inkvizíciója szerint való kisfiut küldenek ki nyomozni! Hiányzik az adatunk reá, hogy Hüttner ur és ez a kis ur, akinek cinikus, de zavart viselkedését a Biróság láthatta, mit diskuráltak egymással. Egy bizonyos, hogy rólam akkor még nem volt szó. Ha hát benn voltam a gyilkosságban, miért kimélt engem Hüttner, akit, saját vallomása szerint, mindig utált?

Hüttner e diskurzus után, amely azt hiszem leginkább Friedrich Istvánt érdekelhetné, Budapestre kívánkozik, hogy ő itt fog vallani és az egész gyilkosságot leleplezi. Akkor már megjelent gróf Károlyi Imre 200.000 koronás jutalomdija. Nem tudom igaz-e Sztanykovszky állitása, hogy Hüttner e dijra is pályázott. Mellesleg kell megjegyeznem, hogy ami e 200.000 koronás dijazás révén e perben történt, az örökre intőpélda arra, hogy bűnesetek kideritésére nem szabad pénzjutalmat kitüzni, mert az ilyen pénzjutalom az emberek memóriáját nagyon egyoldalra segiti. Sokan akarnak tanuk lenni — a dijra.

Hallotta a tekintetes Bíróság, hogy még Budapestre való megérkezésekor is a pályaudvaron csak Kériről és Friedrichről beszélt Hüttner az őt kisérő tisztnek, Hönig Vilmos őrnagynak.

Hogyan keletkezett a vád anyaga?

A rendőrségen a detektivek nekiesnek Hüttnernek és amint bátor voltam megjegyezni, a szó szoros értetmében a hajánál fogva huzták elő az „igazságokat". Ha nem is verték volna meg Hüttner Sándort, de azt maga a detektiv is beismerte, hogy „este, ott a folyosón, elég oka volt Hüttnernek reszketni, ha ő reá nézett, akinek a kezében sodrott bot volt". Tudjuk, hogy Hüttner állitja, hogy megverték és „kibli"-vel, meg gajdeszszel fenyegették. Én elhiszem, hogy Hüttner ezuttal sem mond igazat. De hogy ilyentől 1919-ben, ott a rendőrségen, jogosan tarthatott, azt mindenki tudja, aki az akkori állapotokat

csak legkevésbé is ismeri. Ez a helyzete csak megerősithette eredeti szándékában, hogy vatlani fog ugyan a maga bünösségéről, de ugy, hogy *saját beismerésén kivül egyéb bizonyitékot ne lehessen szerezni ellene.* Ezt egy móddal érheti el: ha azonkivül, hogy magát a Hermina-uti villában csak az udvarra teszi ki és nem be a villába, mind olyan bűntársakat szed maga mellé, akik nem voltak ott. Mert igy egyrészt ő lesz *a nyomravezető és kedvezést, de mindenesetre enyhe elbirálást biztosit magának, másrészt pedig, ha egyszer azok a viharos idők, amik akkortájt voltak, elmulnak a feje felől, akkor visszasziván a saját maga beismerését, az általa kitalált valótlan s elferditett bizonyitékokról könnyü lesz kimutatni, hogy azok csakugyan valótlanok.*

Ezt a feltevést sok rendkivüli fontos momentum támogatja, többek közt az a kétségtelen tény, hogy Hüttner Sándor mint mindenesetre igen eszes ember, tudja azt jól, akármelyik bünét veszik is neki, ő több időre lesz elitélve, mint amennyi ideje neki az életben még hátra van. Hüttner Sándor tudvalevőleg erős csonttuberkulózisban szenved s még egyéb olyan baja is van, amelynek nyitott sebe egész világosan tudtára adja, hogy pár esztendő az élete. Neki tehát az volt s ma is az a célja, — ezt külömben egy izben, itt a főtárgyaláson, egész őszintén meg is mondta — hogy e nehány esztendőn át, mig élete eltart, lehetőleg ne legyen rossz dolga a fogházban, tehát első sorban is, hogy föl ne akasszák. Ezért az első gondja lehetett, hogy a fölbujtás és „a kézrátevés" vádjától meneküljön. Mint óvatos ember akkorra már áttanulmányozta a külömböző büntető tör-

vénykönyveket s tudta, hogy akár ő volt a fölbujtók egyike, akár de facto bent volt a házban a négy fegyveres közt, akik Tisza István grófra lőttek, föltétlenül felakasztják.

Tehát: beismerni *bünrészességét, egyebekben pedig teljesen hamis vágányra vezetni a nyomozatot,* hogy ez a nyomozat ezen a vágányon megnyugodjon *és ne kutasson olyan helyeken, ahol esetleg az igazi igazság kiderülhet.* Mit kellett erre a célra tenni? Megnézni, akiket elibe hoznak, mint gyanusitottakat. Aki nem volt bent a gyilkosságban, de a detektivek gyanusitották, azokra mind rámondott valami részvételt. Annál inkább, mert hiszen látta, hogy a detektivek és Kovács vizsgálóbiró ezt igen jónéven veszik tőle és egyszerre jó gyermekként kezelik. És a detektivek, meg azután Ulain doktor ur és Paksi ur meg is magyarázták Hüttner Sándornak, hogy: az igazság kezelői nem is ő rájuk haragusznak, hanem a „gaz politikusokra, akik őket felbujtották." Ez kellett csak Hüttnernek. Igaz biz az, a gaz politikusok, — csak az a kérdés, kiket parancsolnak „gaz politikusokul." Hát Vincze detektiv ur segit is és mondja: az a Fényes László, az egy véres száju gazember volt, részt vett a forradalomban, ugy-e, hogy az volt a felbujtó? Benne van Hüttner Sándor 1920. évi január 12-iki vallomási jegyzőkönyvében, hogy *Vincze detektiv emlitette először Fényes nevét, mire ő azt helybenhagyta.* Viszont Paksi ur meg abban látta az igazságot, hogy a gaz politikus Friedrich István volt, aki fölbujtotta. Friedrich? Az is. Kéri? Hát Kériről már akkor olyan biztosan irták a felbujtást — csak éppen egész más adatokkal, mint amilyenekkel most vádolva

van — hogy ő is. Igy jött létre lassan a Kéri-Friedrich-Fényes triász, bizony Hüttnernek mindegy volt, hogy ki, ő cinikusabb ember ahhoz, hogysem valakit akár szeressen, akár gyülöljön, egyszerüen akit tőle parancsoltak s akinek a bemondása fejében egy félliter borocskát vagy két cigarettát lehetett kapni.

Idáig épült vallomásának az a földszintes háza, amelyet az 1919-ik évben, a vizsgálat kezdetén, a rendőrségen és Kovács vizsgálóbiró előtt magának épitett. Hogy mennyire igy van ez, arra egy pregnáns dokumentummal szolgáltam már a Tekintetes Vádtanácsnak, amikor e vádtanácsi tárgyalási napoknak egyikén éjszaka megint Hüttner Sándor hét rendbeli vallomását forgattam. Hiszen olyanok ezek az ő jegyzőkönyvei, mint a forditott biblia, mindig lehet bennük egy-egy ujabb valótlanságot találni. Nagyon érdekes az eset, méltóztassanak ellenőrizni adataimat.

A vizsgálat Gärtner-esete.

1919 november 20-án éjjel Kovács Lajos vizsgalóbiró hallgatja ki Hüttner Sándort. Mikor ahhoz a momentumhoz érkeznek, hogy őt Csernyák elküldte egy vadászfőhadnagyhoz, aki talán szintén résztvenne a gyilkosságban, akkor elmondja, hogy 1918 október 28-án és 29-én egy Andrássy-uti pensióban kereste ezt a vadászfőhadnagyot, de el volt utazva, egy angol tipusu nevelőnő azt mondta neki, jöjjön majd másnap reggel, akkorra hazajön, *otthon lesz* ez a vadászfőhadnagy. Erre Kovács Lajos vizsgalóbiró megállitja és azt mondja: várjon csak Hüttner, nekem van

itt egy vadászfőhadnagyom letartóztatva, ezt nézze meg, ez volt-e az?

És akkor Kovács vizsgálóbiró felhozatja a *letartóztatott Gärtner Marcelt.*

Hüttner Sándor látja, hogy Gärtner egy fogházőr kiséretében jelenik meg, tehát csakugyan gyanusitott. És erre, most szó szerint idézek a vallomási jegyzőkönyvből, Hüttner Sándor a következőket mondja:

„Minden kétséget kizáró módon felismerem, tévedés ki van zárva, a most velem szembesitett egyén az a vadászfőhadnagy, akinek én 1918 október 29-én az Andrássy-uti penzióban átadtam Hüttner üzenetét."

Ezzel a *„tévedés ki van zárva"* kijelentéssel Gärtner Marcel sorsa meg volt pecsételne. Hiszen Gärtner Marcel csakugyan kint járt október 31-én délelőtt a Tisza-villában, ezért is kerestették, s azt maga is beismerte, hogy délelőtt kint járt a Herminauti villában. Most aztán a Hüttner állitásával bizonyitva volna, délelőtti látogatásának a gyilkosságra vonatkozó összeköttetése.

Gärtner tagad, tagadja, hogy valaha látta volna Hüttner Sándort, hogy valaha Csernyákot látta volna, vagy cédulát kapott volna tőle. Hüttner rendületlenül megmarad vallomása mellett.

Mikor én ezt a vallomást immár huszadszor átolvastam, egyszerre csak eszembe jut, hogy van az akták között egy Farkas Ilona nevü cselédleánynak és több ugyanazon házban lakó tanunak vallomása, — még pedig Gärtner ellen igen animozus vallomások, hogy t. i. Gärtner egy handabandázó, összevissza beszélő, a forradalom idején magánál pisztolyt hordó ember volt, — amely vallomások szerint

Gärtner mindennap este 8 vagy 9 órakor hazajött és otthon aludt, a feleségével és a gyermekével és ez a ház az Izabella-utca 59. szám alatt van, tehát nem az Andrássy-uton, nem penzióban. És akkor azt kérdeztem a vádtanácstól: kérem szépen, hát meg méltóztatott-e a vizsgálóbirónak nézni, hogy van-e egyáltalában penzió az Andrássy-uton? Lakott-e ott egy Gärtner Marcel nevü ember, ha esetleg név szerint nem, de reáismernek-e, hogy ez az igazi Gärtner lakott-e az Andrássy-uti penzióban? Hiszen ezek olyan primitiv nyomozat-ténymegállapitási feltételek, hogy ehhez nem is detektivet, hanem egy vicinét kell elküldeni. Hogy az ördögbe aludhatott penzióban és hogyan lehetett elutazva Gärtner, hogy adhattak át neki a penzióban egy üzenetet, ha egyszer az Izabella-utcai lakásban lakott, élt s tartózkodott és soha sem tette be a lábát egyetlen Andrássy-uti penzióba?

Ekkor tudtam meg, hogy már a Margit-körúton, a katonai ügyészségen Sztupka László őrnagynak is föltünték ezek a primitiv kérdések, illetve mikor Gärtner Marcelt oda átvitték s Hüttner megint szemébe mondta neki, hogy az Andrássy-uti penzióban találkoztak, miután őt ott többször kereste, Sztupka őrnagy fogta magát és egy automobilon kiszállt az Andrássy-utra Hüttner Sándorral, Gärtner Marcellel, hogy hát mutassa meg Hüttner azt a penziót. És ott majd megmondják, hogy Gärtner Marcelt ismerik-e? Hüttner nem jött zavarba: ő már nem emlékszik a házra, ez volt a felelete. Lengyel László, aki állitólag szintén lett volna egyszer Hüttnerrel egy vadászfőhadnagyot keresni, röglön megmondta, ő emlékezik, hogy egyszer voltak az Andrássy-uton Hüttnerrel, de

nem egy penzióban, hanem egy fiu-internátusban, azt meg is tudja mutatni, hogy melyik ház, *de ott semmiféle Gärtner Marcelt nem kerestek, hanem Szilágyi főhadnagyot kerestek, de nem gyilkosság ügyében.*

Igy ment ki az egész társaság — igen helyesen — az Andrássy-utra és Lengyel László megmutatta az internátust. Hüttner elfogadta, hogy igen ott jártak, Sztupka őrnagy nagyon helyesen felment az egész társasággal az internátusba, *hogy hát ismerik-e Gärtner Marcel Mórt, lakott-e valaha ott? Nem ismerik, nem látták ott soha.* Hát Szilágyi nevü főhadnagy? Igen, egy ilyen nevü főhadnagy lakott ott, igen rendes, tisztességes uriember, meg is mondták lakáscimét. Sztupka őrnagy ur megint nagyon helyesen és lelkiismeretesen, akkor rögtön magával vivén három foglyát, elmegy Szilágyi főhadnagyhoz. Az rögtön megmondja:

— Igen kérem, emlékszem, hogy az októberi forradalom idején egyszer ez a Hüttner nevü ember hozott hozzám egy cédulát Csernyák Imrétől, hogy *lépjek be a katonatanácsba és jöjjek föl a Károlyi pártkörbe hozzájuk. Én azonban nem mentem fel és többet soha életemben se Hüttnert, se Csernyákot nem láttam.*

Erre Sztupka Lászlóban is elhült a vér és odafordult Hüttner Sándorhoz, hogy mit szól mindezekhez? Ahogy itt a főtárgyaláson láttuk, hogy soha nem jön zavarba, Hüttner Sándor ezt a fölvilágositást adta:

— *Kérem, igaz, hogy én az Andrássy-uti penzióban Szilágyi főhadnagynál voltam, de miután végeredményben Gärtner került bele a gyilkosságba, én kimélni akartam Szilágyi főhadnagy nevét, azért*

mondtam, hogy Gärtner Marcelt találtam az Andrássy-uti penzióban. („Tévedés ki van zárva"!)

És akkor már nehány nap választotta el Sztupka László őrnagyot, a katonai ügyészt, hogy az ő időközben inditott bűnügyi eljárásukban vádiratot adjon Hüttner Sándor, Sztanykovszky Tibor és Dobó István ellen. Amint tudjuk, a körlet parancsnoktól határidő volt e célra kitüzve, hogy megelőzze a polgári büntető törvényszéknél folyó eljárást. A Gärtner ügyében Hüttnernek e föntebbi fiaskója józan kriminalógus előtt: a vizsgálat egész addigi irányát felboritotta, miután a vizsgálatnak az volt a kiinduló tétele, hogy Hüttner Sándor, mint töredelmes vallomást tevő, mindenben igazat mond.

És ime kiderült Sztupka őrnagy előtt, hogy Hüttner a legnagyobb valótlanságra a legnagyobb lelkiismerettel mondja reá: „tévedés ki van zárva, minden kétséget kizáróan bizonyos". *És mit tett ekkor a katonai ügyészség? Egyszerüen nem vették tudomásul az egész fiaskót, hiszen nem volt nekik kellemes, hogy Hüttner Sándor igazmondása ilyen szörnyű módon blamiroztatott.*

A közbetolt katonai eljárás.

Itt kell foglalkoznom a Tisza-bűnperben történt ama jogi abszurdummal, hogy egy gyilkosság ügyében, amelyet a bűntett megtörténte után másfél esztendővel ujból nyomozni és vizsgálni kezdenek; *két hatóság külön-külön indit eljárást!* Helyesen jellemezve: az egyik a másik ellen. Jól tudom, hogy a polgári és a

katonai büntető törvénykönyv nem zárja ki ennek lehetőségét, ámde csak akkor, ha előbb a gyanusitottak illetékessége tisztáztatik, nem pedig, mint ahogy most történt, hogy katonai hatóság akkor inditson egy polgári terhelt ellen eljárást, amikor *nincsenek megelégedve bizonyos urak a kir. ügyészség és a büntető-törvényszék vizsgálóbirójának működésével.* Tudjuk, hogy Hüttner Sándor ellen itt folyt a polgári biróságon eljárás, a vizsgálóbiró őt is idevaló illetékesnek határozta és tudjuk, Ulain Ferenc tanuként kihallgatott beismeréséből is, hogy az ő, illetve gróf Károlyi Imre intervenciójára inditott a katonai hatóság eljárást Hüttner ellen. Ez az egyik, amit itt le kell szögeznem.

Ezzel kapcsolatosan reá kell mutatnom arra, hogy Hüttner Sándor valóban a polgári bíróság elé illetékes is, mert ő 1918 október 17-én Temesvárott a déli hadsereg főparancsnokság rendeletére szerelt le, nyugdijaztatott. Tehát mikor a gyikosságot szervezte, vagy abban részt vett: 1918 október 31-én, már nem katonai illetékesség alá tartozott. Én állandóan sürgettem a vizsgálat során Hüttner illetékességének *autentikus* ttsztázását, kértem az egyszerü bizonyitékok beszerzését: a nyugdijaztatási aktákat, valamint a miskolci katonai bíróság ama végzését, amellyel 1919 őszén — egy Hüttner ellen folyó más bünügyben — kimondta, még pedig jogerősen mondta ki, hogy Hüttner Sándor büntető ügyekben polgári bíróság elé tartozik. És mégis 1920 januárjában, amikor bizonyos uraknak nem tetszett a Margalits vizsgálóbiró objectiv, minden irányban puhatolódzó vizsgálata: kiviszik *és sikerül kivinni,* hogy Hüttner

Sándort és Stankovszky Tibort katonai ellen-vizsgálat alá vonják.

De megtörténik az az eddig páratlanul álló botrány is, hogy a katonai körletparancsnokság ügyésze *tanuképen átkéri Dobó Istvánt, Vágó Wilheim Jenőt és Gärtner Marcelt* és ekkor ezeket, a vizsgálóbiró ismételt, igen erőteljes követelésére sem küldik vissza, hanem Dobót és Vágót, akik a *Margit-körut 85. számu háztelkén való időzésük alatt vallomásukat megváltoztatják*, még pedig most már egészen Hüttner Sándor vallomása szerint, vád alá helyezik, ott tartják. Vágó Wilheim Jenő ellen be is szüntetik a gyilkosság miatt való eljárást, de mint szökésben levő katona ellen eljárnak és belerakják ügyét a Tisza bünügybe, ezzel egy uj jogi alanyt konstruálnak: a vádlott-tanut, aki mint vádlott ül egy főtárgyaláson, amelyikben ő csak tanu!

Heltai Viktor.

Hogy egyébként ez a közbetolt katonai eljárás micsoda szégyenkezésre alkalmas állapotot idézett elő ebben a bünperben, egyszerüen csak reá mutatok a Margit-kórut 85. számu ház telkén lefolyt *hamis tanuszerzési* esetek tömegére. Az időköznen Wienbe szöktetett Heltai Viktor szabadon érintkezik Hüttner Sándorral itt a Margit-körut 85. számu ház telkén. Érintkeznek Bleyer Edével, Widder Sándorral, Naphegyi Mihállyal, és ezek mind levallanak a katonai főtárgyaláson, közülük Naphegyi Mihályt meg is esketik vallomására és azután ez a hamis-tanubanda itt,

a független magyar bíróság termében, Elnök ur őnagysága és Polónyi Dezső védő ur kérdéseire: összetörik *és bevallja, hogy őket a Margit-körut 85. számu telkén Heltai Viktor bujtotta fel hamis tanuzásra.*

És Heltai Viktor? Heltai Viktort én már 1918. november havában mint nemzetőri kormánybiztos sikkasztás, rablás, hazaárulás miatt tartóztattam le a rendőrség utján. Vizsgálati fogságban is volt és folyt ellene az eljárás, 1919-ben a katonai körletparancsnokság ügyésze átkéri őt a Margit-körutra, itt a 85. sz. ház telkén összejön Hüttner urral és a többiekkel, azután pedig beszünik ellene az eljárás, kiszabadul. Kiszabadul anélkül, hogy az akkori illetékes hatóság, a nemzetőri kormánybiztosság, maga a honvédelmi miniszterium meghallgattatott volna a bizonyitékok felől.

És amikor engem, a gyilkossággal gyanusitottat, összevasalva, csendőrök visznek át a Margit-körut 85. számu ház telkére, hogy mint *„tanut"* hallgassanak ki Hüttner ügyében, voltaképen pedig olyan vizsgálatot tartsanak ellenem, amelyikben én nem védekezhetem, mert ha védekeztem volna: elárultam volna bizonyitékaimat és Hüttner, Heltai és Naphegyi urak ezekhez idomitva szerkeszthették volna meg hamis tanuvallomásaikat, akkor meglepetve látom, hogy az a Heltai Viktor, aki Pozsonyt és Nagyszombatot végig rabolta és elárulta, az a Heltai Viktor bejön az engem kérdező Sztupka őrnagyhoz, először szemembe nevet, azután karonfogja Sztupka őrnagyot, és barátságosan a szomszédszobába sétálnak. Képzelje el a Biróság: micsoda érzéseknek és micsoda gondolatoknak kellett bennem felébredni és a mosoly, amely ajkamon megjelent, mit fejezett ki.

A Royal jelenet.

Fölmerülhet most még az a kritikai kérdés, hogy : tehát miért volt szükséges egyáltalában Hüttner Sándornak önmaga ellen vallomást tenni, ha egyszer nincs más bizonyiték ellene? Erre is világos választ adhatok. Csak most, csak igy nincs ellene más bizonyiték, miután a vizsgálat az ő általa adott nyomok utján indult el a gyilkosság és a fölbujtás kérdésében. Ámde volt egy nyom, amelyet Hüttner Sándor a hazugság finom homokjával igyekezett behinteni. Ez: a Royal jelenet, a Schmideg Marcel vallomása szerint.

Schmideg Marcell vallomását olvasta Hüttner Miskolcon. Látta, hogy most reá jönnek az ő Tiszagyilkos voltára is. Zseniálisan megelőzte a bajt, tudjuk, hogy maga jelentkezett s kérte Budapestre hozatalát. Nézzük csak, mit is mondott Schmideg, aki önmaga jelentkezett 1919 október 16-án a rendőrségen.

Azt mondta : *egy Hüttner Sándor nevü főhadnagy 1918 október 28-án a Royal-szállóba vitte, ott Csernyák Imrének bemutatta, azután az ő előéletéről érdeklődtek, megeskették, hogy arról amit ott hall, nem fog beszélni* s ekkor Hüttner Sándor azt kérdezte tőle : *„mit szólna ahhoz, ha Tiszát meggyilkolnák?“* Ő véget vetett a diskurzusnak, visszautasitotta az ilyen ajánlatot és aztán Hüttnerrel és Csernyákkal elment valami hotelszobát keresni Csernyák részére. Fényes a jelenetnél nem volt ott.

Tehát a lényeges az, ezt Schmideg Marcelnek el kell hinnünk, hogy őt Tisza meggyilkolása előtt Hüttner Sándor a gyilkosságra akarta felbujtani. Ezért

tudtn azt Hüttner, hogy a gyilkosságban való részvételt immár nem lehet többé letagadnia. Tudta viszont azt is, hogy miután Schmideg Marcelre irányitott fölbujtó-kisérlete nem végződött eredménnyel, mert Schmideg Marcel nem akart részt venni a gyilkosságban, a büntető törvénykönyv értelmében e miatt őt felbujtásért nem lehet elitélni. *De viszont én kérdezem itt a bíróságtól, hogy miért nem keresi a vád a többi fölbujtást Hüttner személyében, mikor arra bizonyitékunk van, hogy Hüttner egy esetben tényleg föl akart bujtani a gyilkosságra valakit.* Hogy elfogult, gyülölködő politikusoknak, akik politikai ellenfeleiket minden áron lehetetlenné akarják tenni, nem kell közönséges szürke fölbujtó, banem a politikai ellenfél kell fölbujtónak, azt megértem. De itt, az igazság termében csak a fölbujtó személyének lehetőségét szabad kutatni.

A Dobó-fölbujtás kérdése.

Védőügyvédem, dr. Salusinszky Gyula a vád által állitott adatokkal szemben legnagyobbrészt kimutatta már azoknak helyt nem álló voltát, mégis nekem nehány fontos momentumról kell, esetleg részben őt megismételve, beszélnem,

Az egyik nem tartozik közvetlen az én személyemre, de az egész ügyben annyira világosan megdönti a vád egész szerkezetét, annyira követel egy uj rendes vizsgálatot, hogy lehetetlen itt le nem szögeznem. Azt állitja Hüttner Sándor után a vád, hogy 1918 október 29-én délelőtt — ez az a jelenet, amikor

első vallomása szerint még az *iróasztalnál* hallotta — a Károlyi pártkör Gizellatéri helyiségének *illemhelyére* ment és az ajtó üvegablakán keresztül hallotta, hogy a kis folyosón, ami az illemhely előtt van, Kéri Pál Dobó Istvánt kapacitálja a gyilkosságra, aki huzódozott ettől. Majd Hüttner később kijött az illemhelyről és akkor látta, hogy *távolabb* pedig Vágó áll s ekkor Kéri Vágónak odaszólt, hogy menjen, nézze meg, itthon van-e Budapesten Tisza István gróf? . . .

Közvetlen a főtárgyalás előtt jutott eszébe védőmnek, hogy elmegy a Gizella-tér 2. számu házba és megnézi ott, ezt a helyiséget. Értesült, hogy időközben átalakitották a szobákat s igy sem az illemhely, sem a kis folyosó nincsen már meg. Ámde elment az épitészhez, országos nevü ember: Czakó Sándorhoz, aki a házat eredetileg épitette is. Igy tehát nemcsak emlékezett a kérdéses helyiségekre, hanem *az eredeti tervrajzból megtudta állapitani és e tervrajzot hiteles másolatban kiadta részünkre*, hogy ez az illemhely előtti kis folyosó nem is folyosó, hanem *egy átlépő, amelybe három ajtó nyilik: egy méter és harminc cm. hosszu és egy méter harminc cm. széles.* Már most, — sajnálom, hogy a kir. Törvényszék nem fogadta el inditványomat, amelyben én kértem e területnek itt e teremben krétával való lerajzolását s négy ember oda való beállitását — kérdezem, hogyan fér el ezen az 1·30 mtr területen Kéri Pál Dobó Istvánnal, távolabb Vágó és még külön a kilépő Hüttner Sándor? *Hát nem ordit ebből, hogy Hüttner Sándor az egészet kitalálta?* Természetes, mikor valaki ilyet kitalál, nem gondol arra, hogy vajjon azon a kis átlépőn, amelyet

ő legfeljebb öt napon keresztül láthatott nehányszor s azóta viharos esztendő telt el, hány ember férhet el. Fantáziája tehát odarakta a három embert és később önmagát. Szomoru benne csak az, hogy a nyomozat nem vitte ki a helyszinére a letartóztatásban levő terhelteket és nem kisérelte meg ott szemléltetőleg megnézni az állitás lehetőségét.

Dobó Istvánnal kapcsolatosan még egy momentumot kell itt a tek. Törvényszék figyelmébe ajánlanom, dacára, hogy már a legmagasabb birói fórum előtt áll, aki tévedés nélkül itéli meg az ő bünösségét vagy ártatlanságát és dacára annak, hogy a vád szerint sincs semmi közöm Dobóhoz. Én azonban az egész per anyagában az egész igazságot keresem s ez késztet — az itt következőknek előtárására is. Tudjuk, hogy az októberi forradalom után Dobó István is, mint annyi más forradalmi pszichosisban szenvedő ember, akinek nem volt meg a műveltsége, hogy fegyelmezze magát és akit négy éven át megtanitottak embert ölni: uton utfélen azzal dicsekedett, kogy ő is a Tisza gyilkosai között volt. Ezen az egy adaton kivül egyéb bizonyitékot én Dobó István bünösségére nem látok, ellenben ártatlansága mellett igen. Utaltam már a Károlyi pártkör egy méter harminc centiméteres folyosójának ez irányu bizonyságára, mert ott négy ember, ha csak heringé nem változott, se gyilkosságról, se semmiről a világon nem tárgyalhatott, Már pedig föl kell vetni minden logikusan gondolkodó ember előtt a kérdést, hogy mi célja van annak: valakire valótlanságot állitani, ha van igazi bizonyiték a bünösségre? Ha Hüttner Sándor Dobóra valótlan bizonyitékkal jön elő, az azt

mutatja, hogy nincsen reá igaz bizonyitéka. Akire neki igaz bizonyitéka lehet, azt ő óvakodik megnevezni!

Másik momentum a Dobó *alibi* kérdése. Két teljesen szavahihető tanu: Kálny József és Villányi Béla volt sorhajóhadnagyok vallották itt, hogy ama bizonyos október 31-én délután, már sötét idő tájban — tehát a gyilkosság idején — velük volt egy automobilon a kelenföldi pályaudvaron. Mikor szállt fel, hol szállt le, erre nem emlékeznek. A vád szerint Dobó István hamis alibit akart azzal magának szerezni, hogy a gyilkosság után fölkapaszkodott egy tengerészekkel teli autóra és kiment a Kelenföldre, hogy ott egy wagon tengerészruhának őrzését biztositsa. Ezzel szemben előttem az vetődik fel, hogy *miért akar az hamis alibit szerezni magának, aki utonlátfélen dicsekszik, hogy ő volt a gyilkos?* És ne tessék elfeljteni, hogy amint Dobó István dicsekedett, ugy csak az iratok közt, más huszonhét ilyen dicsekvőről is vannak jegyzőkönyvek. Többek között egy Hausmann vagy Hansmann József nevü emberről, aki még sokkal több helyen dicsekedett, de akit a dr. Ulain Ferenc jogi vezetése mellett álló nyomozás nem méltatott a Tisza-gyilkosság gyanusitottjának szerepére, mert Hausmann József nem fordult meg a Nemzeti Tanács Astóriabeli helyiségeiben. Az 1919 évi nyomozásnak az volt az elhatározása, hogy a gyilkosságot a Nemzeti Tanács szervezte, akiről tehát Hüttner Sándor nem állitotta, bogy a Nemzeti Tanácsnál megfordult, annak ügyét nem is nyomozták. Pedig Hausmann Józsefről csak az anyja állitott olyan — amilyen alibi bizonyitványt, viszont van a nyomozati

iratok közt — a rendőri köiegben — igen fontos jegyzőkönyv, amely igazolja, hogy Hausmann a Futó-utca 28. számu kávémérésben már október 31-ének estéjén, amikor még az ujságok egy szót sem irtak a a gyilkosság részleteiről, olyen konkrét adatokat mondott el arról a kávés, annak a felesége, a leánya és egy vendég jelenlétében, amilyen adatokról másnap az ujságok csakugyan irtak. Miért nincs hát szerencsém itt a vádlottak padján Hauszmann Józsefhez?

Dobó Istvánnal kapcsolatosan utalok még arra is, hogy ő letartóztatása pillanatától egész a Margitkőrut 85. számu ház telkére való viteléig félvállról, nevetve vette a gyilkosság vádját, emiatt fegyelmileg is büntették, — a Nádor-laktanyai előkészitő tanfolyam végig járása után beismerő jegyzőkönyvet irt alá, hogy milyen körülmények között, az a bíróság előtt jól ismeretes, de amelyik pillanatban vissza került ide a Markó-utcába, a törvényes vizsgálóbiró elé, akkor mindjárt vissza is vonta vallomását, megokolta azt, ez a megokolás egyéb külső körülményekkel támogatva van. Végül pedig halálos ágyán irott levelében is, amikor tudta, hogy hete sincs az élethez és többé már semmiféle földi igazságszolgáltatástól tartania nem kell: ártatlanságát hangoztatta.

Sztanykovszkyról.

Sztanykovszky Tiborról kell most szólanom, noha egész röviden. Meggyőződésem szerint, amelyet nemcsak az aktákból s a lefolyt tárgyalás adataiból, de pszichologiai törvényekből is meritek: ő is, Hüttnerrel

együtt, részes a gyilkosságban. Ez az oka annak — itt van a pszichologiai bizonyiték — hogy Hüttnernek minden ujabb meséjét nemcsak a rendőrségen, itt a vizsgálóbiró előtt is, utána mondta. Ha emberismeretem nem csal, ez csak ugy lehetséges, hogy Hüttner ott a rendőrségen azt mondhatta neki: „vagy igy a hazugságot mondjuk el együtt, vagy az igazat fogom megvallani . . .“ Csak, amikor Sztanykovszky a hadbirósági tárgyalás után látta, hogy mig Hüttner menekült az akasztófa alól, őt halálra itélték, akkor vonta vissza vallomását, de ismét nem a teljes igazmondás alapján. Amint azelőtt a mások bőrén akart enyhitést találni, most a mások ártatlanságával próbálja kimenteini magát. Ez csak meggyőződésem, a bűnösségére bizonyiték én előttem leginkább az ő magatartása. Egyébként szerencsétlen, a háboru által lezüllesztett embernek tartom, akinek lelkében nincs olyan feneketlensége a rossznak, mint Hüttner Sándorban.

Különben kijelentettem már, hogy Hüttner Sándorra és Sztanykovszky Tiborra én nem emlékszem, de lehetőnek tartom, hogy a forradalom zürzavarában — ám de nem gyilkosságról, hanem a katonák jelentkezése ügyében — beszélhettem. Hüttner Sándoron kivül erre más adat nincsen, mert hiszen Sztanykovszky Tibor maga is azt mondja, hogy látott engem, de velem sohasem beszélt. Ezt a kijelentését azonban a világért sem óhajtom tekintetbe vétetni, mert aki érdekelt s hozzá már valótlant állitott, annak állitását sem pro, sem contra bizonyitéknak venni nem lehet. Szerettem volna, ha a Királyi Ügyész Ur ugyanigy állitotta volna fel vádját.

A vád alaptalansága.

A vádnak arra a legfőbb hiányára kell most reá mutatnom, hogy részletes és hosszu beszédjében a kir. Ügyész ur sehol nem méltóztatott megmondani, amit meg kell mondani, ha valakit gyilkossággal vádolunk: *kit, mikor, hol és hogyan bujtottam fel a Tisza gyilkosságra!?* Talán egy vádbeszédnek ez a leglényegesebb része, nemde? És ezzel mindvégig adós maradt a Királyi Ügyész Ur. Mindenütt *forradalmi szereplésemnek* a tények és tanuk bizonyságaival szemben való előadásával igyekszik — gyanuokokat felhozni. Ilyen, hogy Horvátcanovics Tivadart ismertem. Ismertem ugy, hogy október valamelyik utolsó napján a *Stör* nevü monitor ügyében jelentkezett nálam s ugy emlékszem, kétszer-háromszor jött ebben, vagy más, e pörre vonatkozóan lényegtelen ügyben.

Hogy Horvátcanovics Tivadart a forradalom napjaiban láttam, vele beszéltem, ezt rögtön első kihallgatásomkor, *magam állitottam.* Föl kell itt hivnom a Biróság figyelmét arra a bizonyitott körülményre, hogy: ez a teljesen züllött, morfinista ember 1918 november havában végig pumpolt Budapesten minden közéleti embert és jótékony intézetet *ellenben hozzám nem jön fel és tőlem, aki akkor hatalmon voltam és korlátlan utalványozási joggal birtam, tőlem nem kért pénzt!* Ez talán mégsem azt bizonyitja, hogy valamiféle szörnyü közös titkunk volt. Méltóztatott hallani a Belügyminiszterium jótékonysági ügyosztálya tanácsosának vallomását, hogy 150 koronás segélyt pumpolt ki az ügyosztálytól. És nem jön a „cinkostársához“

és nem annál erőszakoskodik, nem annak irodájában, hogy igy meg ugy. Holott másutt azzal követel magának pénzt, hogy ő a forradalomnak nagy szolgálatott tett, ő ölte meg Tisza Istvánt. Hogy lehet ez? Ugy, hogy nem ő ölte meg Tisza Istvánt, hanem handabandázott azzal, ami épen eszébe jutott és akkortájt divatos volt. Én pedig nem jutottam eszébe a pumpolásoknál, mert nem volt reá jogcime és mert szigoru embernek ismerhetett meg a „Stör“ ügyében is.

Az elkergetett ember.

Sőt egy másik esetben is. Ha való az, hogy a Hatvany Lajos és Kiss Gyula tanuk által előadott „elkergetett matróz“ Horvátcanovics lett volna. Hogy ki volt, matróz volt-e, vagy katona, már arra se igen emlékszem.

De azt tudom és ez bizonyitva áll a biróság előtt, hogy a forradalom éjszakáján egy ember feszesen szalutálva azzal a szóval lépett elém az Astoriában, hogy „kérek parancsot Tisza István megölésére.“ Részegnek, vagy őrültnek néztem az illetőt, s a magam magyaros módján: „váglak pofon te disznó gazember, csirkefogók vagyunk mi?“ elkergettem. Bizonyitva van az is, egykoru nyomtatott leirás is van róla, hogy azután rögtön — mert hiszen legalább én részegnek tartottam — a Gellérthegyre küldtem fel gépfegyvereket lehozni, ahol t. i. semmiféle gépfegyver nem volt.

Azt magyarázná meg tehát a Királyi Ügyész Ur: mi szükség nagy szervezkedést csinálni egy gyil-

kossághoz, ha elég — egy embert cselekedni hagyni, de elég lett volna e napokban egy utcai szónoklatban csak annyit mondatni: „. . . és a háborus uszitók még mindig palotáikban ülnek.“ Bizony mondom, elég lett volna ennyi a vérengzéshez és mi folyton az ellenkezőt csináltuk, csititottunk és szidtuk a fegyelmezetleneket. Ha én — és mások, akik szintén üldöztetnek most — *nem áldoztuk volna fel magunkat ama napokban, akkor ma sokan nem kiabálhatnának ellenünk tele szájjal, mint most teszik!* Mi tudtuk, hogy felmorzsolódunk, de teljesitettük a kötelességünket ennek tudatában is. Igy járt Battyhány, Lovászy, Garami, Jászi s a többiek.

Természetes, hogy egy sokáig erőszakkal visszafojtott felfordulás kitörésénél mindenféle ember vetődik fel, de reá kell itt mutatnom arra az igen fontos körülményre — nem is annyira a gyilkosság képtelen vádja, mint inkább közéleti tevékenységem prestige-e szempontjából, — hogy hozzám se Horvatcanovics, se Dobó István, se az épen ugy mindenkit pumpoló Hüttner Sándor, se Vágó Jenő, se a többiek egyik se mert feljönni, bár mit is kérni, sőt Vágó Jenőhöz az egész forradalom alatt nem is volt szerencsém és csak itt a fogházban ismertem meg őt, mint jóhiszemü, de beszámithatatlan, hisztériás embert.

Hogy Horvatcanovics egy szanatóriumbeli ápolónő előtt és Gosztonyi Angela előtt azzal dicsekedett, hogy én neki, Horvatcanovicsnak nagy jóakarója vagyok és várja is látogatásomat, az csak azok előtt gyanus, akik nem ismerik az ilyen emberek természetrajzát, hogy azokhoz, akik népszerüek, szeretnek odadörgölődzni s ha valamikor két szót beszéltek vele, — egy

forradalom kaoszában bizony nem lehet az érintkezés előtt igazolási eljárásokat lefolytatni — abból már jó ismeretséget kovácsolnak. Ha az Ügyész Urnak annyi érve lenne ellenem ebben a perben, mint ahányszor az én nevemmel az életben, tudtomon kivül, már visszaéltek, akkor megrendelhetné Gold Hermann urat.

A „szenteltviz“ mondása.

A Királyi Ügyész Ur vádbeszédjében az adatokat, hogy ugy mondjam, kissé önkényesen csoportositotta és egyszerü tényeket nem annyira a valóság, mint inkább a kivánság zsinórjával köt hozzá a gyanuhoz. Itt van mindjárt a „szentelt vizzel nem lehet forradalmat csinálni.“ Az egyetlen tanu, aki e mondás értelmére, maguknak a szavaknak jelentésén kivül illetékes: Hock János. Hock János pap, papi becsületére és esküjére hivatkozva közjegyző előtt adott nyilatkozatban nemcsak azt jelenti ki, hogy én mindenféle rendetlenség és erőszak ellen küzdöttem, működésem mindig csak emberbaráti volt, hanem azt is elmondja, hogy e szavakat akkor mondottam neki, amikor a Károlyi pártkör előtt ő a tüntető tömeget korholta, viszont *én örülve, hogy csak tüntetnek az emberek*, mondtam azt: szentelt vizzel nem lehet forradalmat csinálni. De még azt is elmondja, hogy reám szólt: de hiszen mi nem akarunk forradalmat, mire én azt feleltem, hát hiszen én sem akarom a forradalmat, de abban vagyunk és minden erőm arra irányul, hogy a nép megmaradjon a tüntetésnél. Mintahogy méltóztatik emlékezni a lánchidi esetnél, nem-

csak a szavaimat, hanem a cselekedeteimet is ez a gondolat irányitotta. De ettől eltekintve, a mondat maga is *forradalomról* beszél és nem gyilkosságról. A Királyi Ügyész Ur a továbbiakban már nem Hock Jánosnak, hanem Hüttner Sándor többször megváltoztatott, viszont mindenféle módon megcáfolt előadásának hisz és azt állitja, hogy ezt a szót én Hock Jánosnak arra az ellenvetésére mondtam volna, amikor Hock a Tisza gyilkosság ellen nyilatkozott. Holott azt hiszem, minden józanul gondolkodó ember előtt világos, hogy Hüttner Sándor itt is a *gombhoz varrt kabátot.* A gomb volt a mondat és ehhez Hüttner Sándor hozzávarrta a Tisza gyilkosság általa kitalált módon való megtörténésének meséjét. Ha nem hittek volna olyan nagyon a nyomozat és vizsgálat során, amelynek anyagához ez a tárgyalás kötve van, Hüttner Sándornak, akkor — én is hiszem — Hüttner el tudná mondani a gyilkosság *igazi történetét.*

A másik példája a Királyi Ügyész Ur önkényes tény-előadásának a Czenner-féle vallomás. Czenner Zoltán vallomásában azt mondja, hogy négy katonatanácsi ülésen vett részt, az első október 25-én, a másik október 26-án volt. *Ezen az október 26-iki ülésen* hallotta, hogy a szomszéd szobában a Nemzeti Tanács ülésezik és Hock János egyszerre csak kirugja a széket maga alól és azt mondja: „ilyet nekem ne mondjanak, én pap vagyok".

A Királyi Ügyész Ur ezt a mondást Czenner Zoltánnal látja bizonyitva, de önkényesen átteszi 28-ára és azt mondja, ekkor mondtam volna én Hock Jánosnak a szenteltvizes mondatot! Holott Czenner Zoltán világosan mondja először is, hogy október

26-án volt ez, másodszor se annak előzményéről, se arról, hogy kik voltak ott és miről beszéltek, nem tud, igy tehát fogalma sincs arról, hogy én ott voltam-e vagy sem, az én hangomat nem is hallotta. Hock János határozottan kijelenti, hogy ő soha semmiféle gyilkosság ellen nem tiltakozott, mert nem is volt alkalma tiltakozni, de azért az Ügyész Ur mégis Czenner és Hock jelenetére hivatkozik!

Védőm Wienbe felutazott és megkérdezte Hock Jánost, hogy emlékezik-e egy ilyen szék kirugással kapcsolatos mondására, mint amilyet Czenner Zoltán említ. Hock János azt mondja, emlékezik, hogy egy izben a pártkörben — nem nemzeti tanácsi ülésen, mert a Nemzeti Tanács soha a Károlyi-pártban ülést nem tartott, hanem — egy küldöttség fogadáson, valaki a király ellen szólt s arra ő kifakadt, előtte ne beszéljenek ilyen hangon, ő pap! Ime ilyen módon keletkeznek a pletykák. Élő vádat azonban összeragasztott tagokkal nem lehet szerkeszteni.

A másodosztályu tanuk.

Röviden foglalkoznom kell most még a vád tanuinak két csoportjával, amelyet a főtárgyalás folyamán a tanuk második és harmadik kategóriájának neveztem. Közös vonásuk, hogy bizonyithatóan valótlanságot állitanak, szétválasztó tulajdonságuk pedig, hogy az egyik fajta csoport tudatosan érdekből vall, a másik, — mint itt a főtárgyaláson hallottuk beismerni: — „hazája és fajtája érdekében mindenre képes, akár embert gyilkolni is.“ Ez a nézet mindenesetre kedvező

tulajdonság egy gyilkossági perben való tanuságtételhez, én csak azt a kérdést voltam bátor ez izzó tanukhoz intézni — akik egyébként rólam „inkább kedvező, mint kedvezőtlen véleményt" vallottak, mondom, azt kell róluk kérdeznem most is: olyan biztosak-e abban, hogy amit „fajuk és hazájuk érdekének" tartanak, az valóban a haza és fajtájuk érdeke-e s vajjon nem öntudat alatti érvényesüléssel: a saját egyéni vagy osztályuk, legtöbb esetben mimikri-ideológiájuk érdeke?

Végezzünk először az előbbi csoporttal. Hiszen „tanu" e főtárgyaláson Hüttner és Sztanykovszky is. Nekük érdekük a bőrüket menteni, ugy teszik, ahogyan tudják és ahogyan természetük parancsolja. Ott van Naphegyi Mihály, a beteg embernek és a szélhámosságnak ama spirituszos üvegbe való példánya, akit egy éven át és eskü alatt levallatnak, hogy hogyan kiabáltam a gyilkosság érdekében, mindenütt ott látott, ahol egy jó vád-tanunak engem látni kell s aztán az Elnök Ur nehány száz kérdésére elbőgi magát: „kérem egy szó sem igaz, amiket beszéltem, nekem mondták, hát mondtam . . ." Én itt csak összekapcsolom ezt a tényt a Bálóné-féle emlékkönyvvel, a százezerkoronás levéllel, a többi hasonlóan produkált bizonyságokkal s azt az egyszerü paraszti kérdést teszem fel: hát vajjon ebben a perben, ahol hamis tanubizonyságokat gyártanak, *lehet-e addig tisztán látni, mig ki nem derítik: kik és miért, mi célból gyártottak hamis bizonyságokat?*

A Királyi Ügyész Urnak e tekintetben, bürokratikus szempontból is igen kényelmes álláspontja van. Óh, ő a világért sem akarja felhasználni a hamis bizonyságokat. Ő mellőzi azokat. Ámde ezzel szemben

áll az a tétel, hogy: azért, mert hat-nyolc bizonyitékról kiderült hamisitott volluk, a többi most már szintiszta igazság? Vajjon nem forditva, ugy áll-e a tétel, hogy *a többi is fertőzött lehet?* Nélkülözhetetlennek tartom tehát e perben való igazságkeresésnél: a gyilkosok után való kutatást a hamis bizonyságokat gyártók kikutatásával összeköini.

A most lefolyt tárgyalás alatt, két hónapon át azért vonultam vissza minden védelemtől, mert szabadnak éreztem ugyan magamat annak bizonyitásában, hogy mit tettem és mit nem tettem, de *nem éreztem szabadnak védelmemet abban a tekintetben, hogy kik, hol, mikor, hogyan és miért hamisitottak ellenem adatokat?* Ennek kideritése — épen a hamisitások miatt is — föltétlenül védekezési jogom. Enélkül csak részigazsághoz lehet jutni. Akit két esztendeig tartanak elzárva, vizsgálati fogság cimén, annak talán mégis szabad lenne érdeklődni, hogy a hamisitógyárnak kik voltak a — vezérigazgatói. Ne tessék elfelejteni, hogy Heltai Viktor a fogházból kiszabadult és munkája végeztével állami költséggel fenntartott autón tudott megszökni az országból. Ez a két tény tehát bizonyitékul mérlegelhető a saját maga és társainak leleplezése körül.

De ott van a Wienben Klug Árpád körül történt nyomozási kisérletek. Ahány hisztériás és züllött erkölcsü embert föl tudtak hajszolni, azt mind beállitották e perbe. Mikor én ezek személyét a vizsgálat után jellemeztem, a Királyi Ügyész Ur gunyos mosolylyal mondta: „ő nem tehet arról, hogy a forradalomban ilyen emberek szerepeltek a Nemzeti Tanács körül.“ Nos kérem szépen, e főtárgyaláson kiderült,

hogy a Naphegyi Mihályok és Klug Árpádok és Mauthner Istvánok sehol sem voltak, sem a forradalomban, sem az Astoriában, hanem ezek a jeles tanuk: *csak a vád előszobájában születtek meg a forradalom részére.* A vád előszobája alatt nem a királyi ügyészségét értem. Ők csak — ezt jogosan vethetem a szemükre: — kellő kritika nélkül használták fel ezeket.

Egy nevet említettem előbb: a Mauthner Istvánét E perben vannak közös-tanuk, mint például Naphegy volt, aki mindenkire „tudott" valamit és vannak egyéni-tanuk, akik csak egy vádlotthoz nyertek beosztást. Mauthner István mérnök ur — természetesen *a főtárgyalás elől szintén sikerült megszöknie a fogházból* — az én személyem mellé osztatott be szolgálattételre, az ismeretlen fölbujtók részéről.

Mauthner István mérnök ur 1920 február 10-én a Margit-köruti fogházban fontos vallomástételre jelentkezik.

A körlet-parancsnokság ügyésze kihallgatja: Mauthner Wienben egy kávéházban ült, a szomszédos asztalnál pedig Göndör Ferenc egy társaságban. És Göndör elővesz egy levelet, *„Fényes László irta a Tisza gyilkosságról"*. És ő, Mauthner, el is olvasta a *szomszéd asztalra letett levelet"*.

E vallomás után két hónapra, április 12-én kiszáll Margalits vizsgálóbiró, hogy ő is kihallgassa Mauthner urat. És a tanu ur ekkor azt mondja: — amit Naphegyi itt mondott — kérem, egy szó sem igaz belőle azonkivül, hogy egyszer csakugyan voltam egy wieni kávéházban, ott láttam Göndör Ferencnél egy levelet. De hogy e levelet ki irta, mi áll a levélben, azt nem tudom. Hogy miért mondtam hát a multkor?

„Kedvezést akartam kieszközölni magamnak.“ Tisztelettel kérdem: micsoda indiciumai voltak Mauthner urnak arra, hogy aki ellenem vall, az kedvezést kaphat? És tisztelettel mutatok reá a csodás véletlenre: Mauthner István urnak e főtárgyalás elől — ahol pedig lett volna hozzá nehány szerény kérdésem — sikerült a váci fegyintézetből megszöknie.

Nem szeretem az erős szavakat, de borzalmas az: olyan kéz ellen védekezni, amit tilos érinteni!

A tanuk e csoportja közül csak nehányra mutattam reá, pszichice érdekesebb is a másik csoport.

A harmadik fajtájú tanuk.

„Hazája és fajtája érdekében mindenre képes“. Losonczy István sorhajókapitány ur azért jött ide a bíróság elé, hogy kifejezze meggyőződését: miután Fényes László jóban volt volt — Heltai Viktorral (!) nyilván Fényes is Tisza-gyilkos. Elősorolhatnám itt azoknak a tiszteknek neveit, fölmutathatnám az iratokból a királyi ügyészség végzését, ezek mind azt bizonyitják, hogy 1918 novemberében én tartóztattam le Heltai Viktort és akkori egész gárdáját, de nem tartom érdemesnek. Inkább istenitéleti párbajra bocsátom Lossonczy István urat egy másik tanuval: dr. Sztupka László alezredes ügyész urral, aki meg azt állitja, hogy Heltai Viktort üldöztem. Vivják meg szent hitük állitásai pengéjével a csatájukat, hogy melyik szerint vagyok hát Tisza-gyilkos.

No aztán Mácsánszky Kálmán tanu jelent meg itt, most már azt mondva, hogy semmire sem emlék-

szik. A feleségét szintén hiába idézte a tekintetes Törvényszék, nem jött el. 1919 őszén pedig — ott van az iratokban önként jelentkező vallomása — azt vallotta Mácsánszky Kálmán, hogy: „feleségétől hallotta, hogy a Tisza-gyilkosság napjának reggelén Fényes László megjelent két katonával a Telefon-központban és az u. n. méltóságos géphez ült és kikapcsolta Tisza István vonalát és titkosan sugdolódzott". Tudni kell, hogy a telefon munkatermébe csak a főnök szobáján keresztül lehet menni, tudni kell, hogy a két telefon-főfelügyelő egész nap bent volt szobájában, s ők, valamint Rosmányi Margit vallották itt, hogy délelőtt nem voltam a Központban, hanem voltam délután, de csak 5 óra tájban s akkor se mentem be a munkaterembe, egyedül jöttem s az éppen a főnök által kihozott hirt hallván, hogy Tiszát megölték, „láthatóan felháborodtam s olyasmit mondtam: ilyennek nem lett volna szabad megtörténni, bepiszkitották a forradalmat". Ámde én követeltem, hogy jöjjön ide Mácsányszkyné s igazolja az ura pletykáját. Nem engedte idejönni a lelkiismerete és a férje is, most már, hogy kissé lehüllt a pszichozis: kéri innen való elbocsátását, nem emlékszik már, mit hallott, mit mondott! Tekintetes Bíróság, ez is muzeális adat e pörben, intőjel mindenki részére, aki e perben tisztán akar látni és nekem még szerencséről kell beszélnem, hogy a Mácsányszky pár komolyan veszi az eskü szentségét, most hogy — a szenvedelmük lehiggadt.

Szóljak a két vasuti tisztviselőről, Mosch és Horky urakról, akik azzal jelentkeztek annak idején a rendőrségen, hogy — *„tiz perccel a gyilkosság után láttak* engem a Keleti pályaudvaron megjelenni s a

a Tisza-gyilkosság hirét hozván, azt kell következtetniök, hogy ott voltam a gyilkosság körül.“ Vasuti tiszt, aki az időt ugy jelzi, hogy „a Tisza-gyilkosság után tiz perccel.“ Honnan tudták október 31-én, hogy amikor az én megjelenésemet látni vélték, akkor tizet fordult a percmutató a — gyilkosság után? Igy szólják el magukat az emberek. De mit szól ehhez Hüttner Sándor és Fejérváry Ödön? Ők meg az Astoriában láttak, „ott jelentették nekem a gyilkosság hirét és aztán én kihirdettem az Astoria erkélyéről“. Hüttner és Fejérváry vivják meg Horky és Mosch urakkal az igazmondás párbaját.

Nem az a lényeg itt, hogy valótlant állitanak, hiszen épen Elnök Ur Őnagysága állapitotta meg több izben s mindnyájan tudjuk, hogy van összevonó emlékezet. Itt a *furor* a fontos, amit az időmeghatározás módja árul el. Hasonló ez a Kéri-féle órajelenet történetéhez. 1919-ben még mindenki ugy hallotta másodkézből, hogy Kéri azt mondta volna „félórája van még Tiszának“. Mikor aztán kiderült, hogy Hüttner az Astóriában inditási jelenetet scenirozott, helyszini rajzzal s átkellett öltözni katonaruhába, kikellett menni a helyszinére, igy hát a félóra nem stimmel, akkor egyszerre már mindenki „másfélórá“-ra emlékszik. A jegyzőkönyvekből konstatálható ez.

Foglalkoznom kell Göllner Miklós itt felolvasott vallomási jegyzőkönyvével. Ez a 19 éves fiatalember akkor, az 1919 év furorjában jelentkezett vallomásra. Nem kutathatom, hogy azonos-e hát valóban azzal a Göllner Miklóssal, aki a Schwartzer-szanatóriumban idegbajban halt meg. Tény csak az, hogy itt nem kérdezhettük ki vallomásának körülményei felől. Azt

állitja a jegyzőkönyben, hogy 1919 nyarán Siófokon, a Balaton vizében mondta neki Kéri Pál, akit ott ismert meg, hogy — „ő is benne van a Tisza-gyilkosságban, a fő az, hogy nem jönnek reá, mert mások is benne vannak".

A Bíróságnak alkalma volt Kéri Pál intelligenciáját tanulmányozni. Hát kérdezem: se azelőtt, se azután soha senkinek nem mondta el Kéri Pál az ő Tisza-gyilkos voltát, épen csak ennek a 19 éves beteg fiatalembernek, ott a vizben? És éppen a kommün alatt mond Kéri olyat, hogy azért nem jönnek reá, mert nagyfejüek vannak benne s a nagyfejüek alatt — polgárembereket sorol fel, például engem, akit csak négyszer fogtak el, aki voltam a Batthyány-palotában, a főrendiházi nyomozóban, az I. ker. vésztörvényszéken, a Markó-utcában, a gyüjtőfogházban, akiről már a Károlyi kormány alatt azt irta a Vörös Ujság: „ott kell agyonütni ezt a vén, reakcios kutyát, ahol találjátok". Pont az én kedvemért nem üldözik a Tisza-gyilkosokat a kommunisták, egyébként üldöznék?! Hát mondhatott ilyen — bocsánatot kérek — szamárságot Kéri Pál? Nem kiabál-é e vallomásból, hogy a harmadik fajtáju kategóriába tartozik még akkor is, ha elmondója nem a Schwartzer-szanatóriumban végezte életét?

Folytathatnám ezt a csoportot tovább, de elég volt belőlük, lényegesnek azt tartom, hogy ezeknek ilyen tömeges szereplésével az van bizonyitva: az elhibázott nyomozás, a politikai szenvedelem és az anyagi érdek ezt a peranyagot ugy összekuszálta és ugy teleitatta hamis adatokkal, hogy másképen teljes igazság nem várható — nem az én személyem ügyét

értem alatta — mintha azt is felderitik: kik, miért, miket hamisitottak e perben? Volt már a világon egy ilyen botrányos per: a Dreyfus-pör. A francia nemzet háromszor ujra tárgyaltatta a pört, pedig ott nem élet-halálról, hanem négy évi deportálásról volt csak szó. Egyébként az analógia teljes: ennek a pörnek is meg van a maga Walsin-Eszterházyja, a fátyolos hölgye — aki 1918 október 29-én megjelent a Keleti Pályaudvaron s előre megmondta volna a forradalom kitörését — és ebben a perben is azt a vigyázatlanságot követték el a hamisitók, hogy tul sok bizonyitékot gyártottak. Olyan jól mondja Anatole France a Pingvinek szigetén: „a sok bizonyiték, az mindig veszedelmes, mert ha egyikre reájönnek, hogy hamisitva van, a kiváncsi emberek a többinél is bajt okozhatnak. Inkább a bizonyiték nélküli módszert ajánlom". Valóban, a Bálóné-féle emlékkönyv, a százezer koronás levél, a Naphegyi Mihály, Widder Sándor, Klug Árpád, Graef Károly, Heltai Viktor, a Bleyer Ödön első vallomása és még másoké tuisok bizonyitékként jelentkeztek, mert igy — mi kiváncsi emberek — a többit is kutatjuk.

És az utolsó tanuk: dr. Ulain Ferenc és dr. Lengyel Zoltán vallomásai is e kutatásra adnak támpontot. Ulain dr. a kérdésre azt felelte, hogy nem tud semmit a Tisza-gyilkosságról, de azért negyedfél napon át tartó vádbeszéddel tett vallomást. Röviden intézem el őt, épen csak szavait idézvén: „két millió koronát akart adni az egyik gyanusitottnak, hogy szökjön ki az országból". Tárgyalt is erről, de ajánlatát nem fogadták el. Nem kutatom, hogy nem a pénzt sokalták-e és azért nem lett semmi az „ajánlatból" — de az

ilyen tanunak se vallomásával, se vádbeszédjével, se semmiféle megnyilatkozásával nem kell foglalkozni. Szörnyű Dreyfus-pör ez!

És Lengyel Zoltán doktor ur? Ki inaugurálta a magyar sajtóban a mocskolódó stilust? Ki hirdette először — és hozzá tehetem: utoljára — a magyar sajtóban, hogy Tiszát el kell pusztitani? Ki irta annak idején — Elnök Ur Őnagysága kérdésére: 1904-ben a „Független Magyarország" hasábjain:

„Vakmerő cinismussal próbálta telehazudni a világot, de akkorát fog esni, *hogy soha többé nem kell tőle tartani.* Ugy kidobjuk, hogy Gesztig repül. Ha ugyan *addig is ki nem töri a nyakát*".

Ki irta Tisza Istvánról:

„Aki Tiszának kegyelmez, nagyobb bűnös, mint aki levereti magát.

Mi nézzük és siettetjük halálvivódását. És szánakozó mosolylyal mondogatjuk: *de nehezen hal meg. Mert meg kell halnia!*"

Ki irta ezeket a — és még száz más ilyen — förmedvényeket? *Szószerint Ön irta dr. Lengyel Zoltán,* aki most mint Tisza István fanatikus harcosa jelentkezik! Az ilyen ember vallomására sincsen szavam s inkább azokhoz fordulok, akik Tisza István gróf emlékének talapzatára állva, engem hajszolnak: mutassanak az én ujságirói-, az én képviselői működésemből csak egyetlen ilyenféle kitételt. És mert nem tudnak mutatni: gratulálok a szövetségesükhöz, diszükre válik. Másik szörnyüsége e pernek, hogy egy valóban kiváló — nekem bármennyire ellentétes nézetü — államférfi tragédiájának szarkofágját hogyan akarják egyesek lépcsőnek felhasználni.

A két nő.

Hiszem, hogy kevesen vannak az országban, akik velem szemben — aki egész életemben nemcsak hirdettem, de gyakoroltam is az emberséget — a szörnyü gyanut lehetőnek tartják. Csak két ember van ez országban, a kitől — ha csakugyan fölteszik — nem szégyenkezéssel fordulok el, hanem minden részvéttel sajnálom ezt. Az egyik az özvegy, a másik Almássy Denise grófnő. Ha ők elfogultak, ha ők minden meggyanusitottban a tetteseket s a fölbujtókat vágynák látni, az: az emberi lélek kutatói előtt természetes. Nekik joguk van arra, hogy csak a fájdalmukat lássák s én ezelőtt az elfogultság előtt meghajlok, mert ahogy ez a két nő ama napon viselkedett: azt balladában érdemes megörökiteni. Szemben azokkal, akik nem voltak ott és eltüntek vezérük mellől, ők a puskacső előtt is kitartottak, anélkül, hogy gondoltak volna reá, hogy maguktartásával a Nő nagyságának emelnek szobrot.

Vita az alibik körül.

Most még az Ügyész Ur replikájára tartozom néhány észrevételt tenni. A védelem minden felszólalója kiemelte eddig: micsoda igazság-mérés az, hogy noha Friedrich István ellen kezdettől fogva legalább kétszer annyi hazugságot koholtak össze e perben, mint ellenem, mégis Friedrich István ellen csak az utolsó percben emeltek vádat, le nem tartóztatták s főtárgyalás közben ejtették el a vádat, velem szemben két évi vizsgálati fogság után sem látja idő-

szerünek az ügyészség, helyesebben fölebbvalója, a vádat elejteni, mikor Friedrich ellen elejtette. Ehhez a tényhez nekem a döntő tényt kell hozzátennem: Friedrich István és én ugyanegy mondatban, *ugyanazon az állított tényekben szerepelünk*, ő jobban, én kevésbé terhelve! Ez a lényeges, mert hogy lehetek én bűnös pl. olyannak hallgató tudomásvételében, amelyet Friedrich mondott, — ha Friedrich azt, az ügyészség szerint is: nem mondta! Én nem csodálkozom a vádhatóság tényén: Friedrich Istvánnak pártja van, nekem nincsen. A Friedrich István ellen elkövetett igaztalanságok miatt a Képviselőházban minduntalan fölszólalás volt, az engemet ért vádak miatt: nem.

Sőt elő kell itt hoznom legalább azt az egy sérelmet, hogy Tomcsányi P. Vilmos igazságügyminister a nemzetgyülés nyilt ülésén Bernolák János képviselő azon valótlan állitását magáévá tette, hogy a Tiszaper aktái közül nekem egy jegyzőkönyvem eltünt s ezzel én: „Fényes László sulyos beszámitás alá eső vétséget követtem el".

Ügyvédem utján fölszólitottam, hogy ennek az állitásnak valótlanságát előbb Bernolák ur jelentse ki s adjon megfelelő elégtételt. *Soha a Tisza-ügyben semmiféle jegyzőkönyv el nem tünt*, ezt jól tudja tanusitani maga az ügyész ur, a vizsgálóbiró is, tehát ilyen sulyos beszámitás alá eső vétséget nem én követtem el, hanem azok, akik ezzel a legkisebb alap nélkül megrágalmaztak. Jött volna ide Tomcsányi ur és Bernolák ur és igazolták volna állitásaikat, vagy lett volna bátorságuk beismerni, hogy felültették őket és ők könnyelmüen elhitték a pletykát. Köszönettel

veszem tudomásul az Elnök Ur rendreutasitását s annyit jelentek még ki: nem az én szégyenem, hogy ilyen megtörténhetik Magyarországon.

Visszatérve az Ügyész Ur különbségtevő álláspontjára, reá kell mutatnom arra a tényre, hogy az Ügyész Ur szerint „azért nem kétséges Friedrich István alibije, mert ő nem percekre mutatja ki alibijét, mig percek szerint."

Ez a kriminalogiai tétel egészen uj és engem nagyban szórakoztat. Tény, hogy én minden félórámról beszámoltam s azt tanukkal igazoltam. Friedrich pedig azt mondta: ő 29-én, 30-án nem is volt Budapesten, hanem Mátyásföldön és csak október 31-én délben jött be Budapestre. Ki is hallgatott a Bíróság nehány tanut, akik a két nap valamelyik órájában látták őt Mátyásföldön. Sőt olyan is volt, aki ez idő alatt a villamos indulónál látta.

Hitem szerint Friedrich István nem lehetett benne az aljas gyilkosságban, — tisztán az Ügyész Ur kriminalógiai logikájával szemben kénytelen vagyok reámutatni arra az álláspontra, amit itt a Bíróság is több izben elfoglalt, hogy azért mert valakit x időben láttak valahol, y időben az illető még másutt lehetett, ha befér az odamenetel ideje a két időpont közzé.

És nem engedhetem el magamnak, hogy az Ügyész Urnak emlékébe ne hozzam: ez általános alibi bizonyitás alapján az előtt méltóztatott elejteni Friedrich István ellen a vádat, mielőtt kihallgatták volna a vádnak épen legfontosabb tanuját: Bakonyi kir. itélőtábla biró urat, aki az előkészitő eljárás során eskü alatt vallotta, hogy Friedrich Istvánt október 29-én idebent Budapesten, a szabadkőmüves páholy ülésén hallotta

szónokolni. Ezen az ülésen sokan voltak, ennek az ülésnek pontos ideje hivatalosan megállapítható: a királyi Ügyész Ur valóban mindent előrelátónak bizonyult tehát akkor, amikor a Mátyásföldi altbit ez itélőtáblai biró-tanu vallomása nélkül el tudta dönteni. Mert én, aki mindent megértő ember vagyok, eltudom képzelni azt az esetet is, hogy Friedrich Istvánnak nem a gyilkosság vádja, hanem ezidőszerint elfoglalt politikai álláspontja szerint kellemetlen 1918 október utolsó napjaiban — Budapesten, éppen egy páholyban tartózkodni. Ámde, amennyiben Bakonyi táblabiró ur fentartotta volna itt vallomását és esetleg adatokat adott volna ezt illetőleg, akkor — a mátyásföldi általános alibit még sem lehetett volna ügyészi védelejtés indokául felhozni. Akkor az én „percekre kiterjedő" alibibizonyitásom sem lehetne olyan gyanus az Ügyész Ur előtt.

Br. Szurmay vallomása.

A Királyi Ügyész Ur abból, hogy a forradalom alatt nekem jelentéseket tettek, azt óhajtja bizonyitva látni, hogy: tehát a forradalmat és vele a Tisza-gyilkosságot én tudatosan akartam és szerveztem. Engedje meg a figyelmet felhivni arra, hogy én kezdettől fogva azt állitottam e perben — s állitásaimra bizonyitékul képviselőházi beszédeimet, akkori ujságcikkeimet, forradalom alatti cselekedeteimet ajánlottam fel — hogy én és velem igen sokan a forradalmat, amelyet a négyéves vesztett háboru okozott, *nem megcsinálni*, hanem *levezetni* akartuk. Több el is fogadott bizonyság fekszik ez állitásomat illetően a Bíróság

előtt. Ellene: csak Hüttner Sándoré és Fejérváry Ödöné, mégis az Ügyészség bizonyítottnak látja azt az állítását, hogy a forradalmat csináltam, tehát akartam ezt is és vele természetesen a gyilkosságot is . . .

Tisztelettel kérdezem: mit csinál akkor báró Szurmay Sándor, a volt honvédelmi miniszter itt tett vallomásával, aki igazolja, hogy kimentem hozzá, a a lábbadozóhoz Mátyásföldre s több órát nála töltve, kértem, hogy kössenek azonnal békét, menjen fel a királyhoz, ismertesse meg vele a helyzetet, a legrosszabbtól tartok, félek, jön az anarchia, ha azonnal nem kötnek békét. „Beszélje reá a királyt, ha kell: a német császárt".

Hát kérdem nagy tisztelettel, aki a forradalmat akarja, az ilyet tesz? Sajnálom, hogy abban az időben, amikor Szurmay báró vallott, egy sérelmem miatt azon az álláspontón voltam, hogy egyáltalán nem védekezem s igy a tanukhoz kérdéseket sem intéztem. Mert ha kérdéseimmel felidéztem volna Szurmay báró emlékezetét, akkor még igen sok bizonyitékom került volna elő. De az itt de facto elhangzott állitásokat miért mellőzi a Királyi Ügyész Ur? Hüttner Sándor mellett legalább annak a szegény Szurmay Sándornak is hinne valamit.

Még mindezektől eltekintve, elvégre talán azt is csak bizonyitani kellene előbb, hogy ha valaki „forradalmat akart", az egyuttal Tisza István gr. meggyilkolását is óhajtotta és ha óhajtotta, azt szervezte, vagy csak tudott róla. A forradalom nem büró, ahol csak az iktatott kivánságok teljesülnek be s ahol a hivatalfőnök a skontrót átnézi.

Búcsu.

Ezzel bucsut is veszek a Királyi Ügyész Urtól, a tanuitól, a külömböző mesterkedések révén az igazság kikutatása cégérével létesitett nyomozó irodák vezetőitől és mindazoktól, akik igazság-keresés örve alatt: jobbik esetben a saját *szenvedelmüknek*, gyakoribb esetben *érdekeiknek* akartak érvényt szerezni.

Nem érdekel tovább a vád és annak sorsa, mert az igazi elégtételem az én igazam ismeretében, az öntudatomban van meg. Ne értessem félre: én tisztelem a bíróság itéletét, de előttem lelkiismeretem tisztasága a fő. Az emberek véleménye független tőlem és nem független ama körülményektől, amelyekben az megnyilatkozhatik.

Ötvenedik életévemet itt töltöttem a börtönben. Egész életemben inkább csak szeretni tudtam, aki sokat szenved, az nem is tud gyülölni. Én pedig valóban sokat voltam együtt a szenvedéssel. Ámde azért mégis a jókedvü vándor vagyok, aki minden teher, minden batyu nélkül folytatja utját. Szokás nálunk vándoroknál, hogy ha elfáradunk, leülünk egy fa alá. A háboru borzalmaiban valóban elfáradtam s önök, uraim, ide, az akasztófa tövéhez ültettek le engem. De kipihentem magam s megköszönve a jó kivánságokat, immár kalaplevéve köszöntök mindenkit s biztos léptekkel haladok, amerre az utam visz.

Önök lesznek szivesek, Biró Urak, az utlevelemet láttamozni. Ha ugy találják, hogy csak tudtam a gyilkosságról, akkor a legsulyosabb itéletet kell kimondaniok.

Most már aztán csak nehány szavam van. Köszönöm az Elnök Urnak s a Birói Tanács tagjainak,

hogy türelemmel meghallgattak. Azért kellett ilyen hosszu idő nekem a beszédre, mert a Biró urakhoz szólva: *minden igaz emberhez és a későbbi időkre is kellett szólanom.* Köszönöm azt a nagy munkát, amit végeztek s amit még itéletük megszerkesztésénél végezni fognak.

Köszönetet mondok védőmnek és barátomnak dr. Salusinszky Gyulának, valamint mindama barátomnak, akik a megpróbáltatás e kissé hosszu ideje alatt rendithetlenül kitartottak mellettem. Nagyon megkönnyitették nekem ez esztendőket.

Végezetül egy kötelességet kell teljesitenem, szivem szerint valót. Gróf Tisza István politikájának egész életemben teljes mértékben ellenfele voltam, hogy az vagyok most is, arról e tárgyalás tesz tanuságot. Azonban Tisza Istvánban az egész férfit és az igaz magyart mindig tiszteltem. Tragédiája tárgyalásához tetemre hivtak. Itt vagyok, nem üres kézzel jöttem: két esztendei szenvedésemet koszoruba fonva, itt, most emlékének feláldozom.

Biró Urak, én végeztem.

Friedmann-nyomda, Budapest, VII., Wesselényi-utca 40.